

T.C.
DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ
EĞİTİM BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ

TÜRKÇE VE SOSYAL BİLİMLER EĞİTİMİ ANABİLİM DALI
SOSYAL BİLGİLER ÖĞRETMENLİĞİ PROGRAMI
YÜKSEK LİSANS TEZİ

1968-2018 DÖNEMİNDE ANAYASAL VATANDAŞLIK
ANLAYIŞININ SOSYAL BİLGİLER DERS KİTAPLARINA
YANSIMASI

MAZLUM MENGÜÇ

İzmir
2021

DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ
EĞİTİM BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ
TÜRKÇE VE SOSYAL BİLİMLER EĞİTİMİ ANABİLİM DALI
SOSYAL BİLGİLER ÖĞRETMENLİĞİ PROGRAMI
YÜKSEK LİSANS TEZİ

1968-2018 DÖNEMİNDE ANAYASAL VATANDAŞLIK
ANLAYIŞININ SOSYAL BİLGİLER DERS KİTAPLARINA
YANSIMASI

MAZLUM MENGÜÇ

DANIŞMAN
Doç. Dr. Doğan DUMAN

İzmir
2021

ETİK İLKE VE KURALLARA UYGUNLUK BEYANNAMESİ

Yüksek lisans tezi olarak sunduğum “1968-2018 DÖNEMİNDE ANAYASAL VATANDAŞLIK ANLAYIŞININ SOSYAL BİLGİLER DERS KİTAPLARINA YANSIMASI” adlı çalışmanın içerdiği fikri izinsiz başka bir yerden almadığımı; çalışmamın hazırlık, veri toplama, analiz ve bilgilerin sunumu olmak üzere tüm aşamalarında ve bölümlerinin yazımında bilimsel etik ilke ve kurallara uygun davrandığımı, tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada kullanılan her türlü kaynağa eksiksiz atıf yaptığımı ve bu kaynaklara kaynakçada yer verdiğimi, ayrıca bu çalışmanın Dokuz Eylül Üniversitesi tarafından kullanılan bilimsel intihal tespit programıyla tarandığını ve *intihal içermediğini* beyan ederim. Herhangi bir zamanda aksinin ortaya çıkması durumunda her türlü yasal sonuca razı olduğumu bildiririm.

03/09/2021

Mazlum MENGÜÇ

DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ EĞİTİM BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ
YÜKSEK LİSANS/DOKTORA TEZ ÇALIŞMASI ORJİNALLİK RAPORU

Tarih: 08/09/2021

Tez Başlığı:

1968-2018 Döneminde Anayasal Vatandaşlık Anlayışının Sosyal Bilgiler Ders Kitaplarına Yansıması

Yukarıda başlığı belirtilen tez çalışmamın a) Kapak sayfası, b) Giriş, c) Ana bölümler ve d) Sonuç kısımlarından oluşan toplam 79 sayfalık kısmına ilişkin, 08/09/2021 tarihinde **tez danışmanım tarafından** Dokuz Eylül Üniversitesi Kütüphane ve Dokümantasyon Daire Başkanlığı'nın sağladığı İntihal Tespit Programından (Turnitin-Tez İntihal Analiz Programı) aşağıda belirtilen **filtreleme tiplerinden biri** (uygun olanı işaretleyiniz) uygulanarak alınmış olan orijinallik raporuna göre, tezimin **benzerlik oranı % 11 dir**.

- <http://www.kutuphane.deu.edu.tr/turnitin-tez-intihal-analiz-programi/> adresindeki Tez İntihal Analiz

Programı Kullanım Kılavuzunu okudum ☒

Filtreleme Tipi 1(Maksimum %15) x

Filtreleme Tipi 2(Maksimum %30) □

☐ Kabul/Onay ve Bildirim sayfaları hariç, ☐ Kaynakça hariç, ☐ Alıntılar dâhil, ☐ Altı (6) kelimeden daha az örtüşme içeren metin kısımları hariç.	☐ Kabul/Onay ve Bildirim sayfaları hariç, ☐ Kaynakça dâhil, ☐ Alıntılar dâhil.
EK 1- İntihal Tespit Programı Raporu İLK SAYFA Çıktısı. X	
EK 2- İntihal Tespit Programı Raporu (Tümü) Cd içinde. □	

Dokuz Eylül Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Tez Çalışması Orijinallik Raporu Uygulama Esasları'nı inceledim ve yukarıda belirtilen azami benzerlik oranlarına göre tez çalışmamın herhangi bir intihal içermediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.

Gereğini saygılarımla arz ederim.

Adı Soyadı : Mazlum MENGÜÇ
Öğrenci No : 2018950083
Anabilim Dalı : Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi Anabilim Dalı
Programı : Sosyal Bilgiler Öğretmenliği
Statüsü : Yüksek Lisans X ☐ Doktora □

ÖĞRENCİ

Mazlum Mengüç

08/09/2021

DANIŞMAN

Doç. Dr. Doğan DUMAN

08/09/2021

Açıklamalar

1: Bu formu teslim etmeden önce sizden istenen bilgileri uygun kutucuğu (□) işaretleyerek doldurunuz.

Kullanıcı şifre vb. konusunda sorun yaşanması durumunda Üniversitemiz Merkez Kütüphanesinde bulunan Turnitin yetkilisine (Ali Taş Tel: +90 (232) 3018026 veya ali.tas@deu.edu.tr) başvurunuz.

2: Yüksek Lisans/Doktora Tez Çalışması Orijinallik Raporu* formu tezin ciltlenmiş ve elektronik nüshalarının içerisinde ekler kısmında yer alır.

3: Tez savunmasında düzeltme alınması durumunda bu form güncellenerek yeniden hazırlanır.

4: Turnitin-Tez İntihal Analiz Programına yükleme yapılırken Dosya Başlığı (document title) olarak **tez başlığının tamamı**, Yazar Adı (author's first name) olarak **öğrencinin adı**, Yazar Soyadı (author's last name) olarak **öğrencinin soyadı** bilgisini yazınız.

TEŞEKKÜR

Bu çalışmada yol göstericiliği, yönlendirmeleri ve çalışmanın her aşamasındaki dahliyle büyük destekleri olan ve danışmanlığından ötürü büyük kıvanç duyduğum sayın hocam Doç. Dr. Doğan Duman başta olmak üzere, çalışmanın yazım aşamasında baştan sona yanımda olarak maddi ve manevi her türlü desteğini esirgemeyen sevgili Sena Türkmen'e, Tez Jürisi'nde yer alarak görüş ve önerileriyle çalışmaya katkıda bulunan sayın Dr. Öğr. Üyesi Saadet Tekin ve Dr. Öğr. Üyesi Hasan Türker hocalarıma, İzmir Milli Kütüphane çalışanları ve Ankara Milli Kütüphane çalışanlarına yardımları ve göstermiş oldukları nezaketten ötürü sonsuz teşekkür ediyorum.

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	iv
ABSTRACT.....	v
BÖLÜM I.....	1
GİRİŞ	1
1.1. Problem Durumu.....	1
1.2. Amaç ve Önem	3
1.3. Problem Cümlesi / Alt Problem Cümleleri.....	4
BÖLÜM II.....	5
KURAMSAL ÇERÇEVE / VATANDAŞLIK KAVRAMININ KISA TARİHİ	5
2.1.1. Sparta	6
2.1.3. Roma Medeniyeti	9
2.1.4. Orta Çağ ve İtalya Kent Devletleri.....	11
2.1.5. Mutlak Monarşi Çağı	13
2.1.6. Amerikan Devrimi	15
2.1.7. Fransız Devrimi.....	18
2.1.8. Devrim Sonrası 18. ve 19. Yüzyılda Yurttaşlık Anlayışı.....	21
2.1.9. 20. Yüzyılda Yurttaşlık Anlayışı	22
2.1.10. Anayasal Vatandaşlık Öncesi 20. Yüzyıl Sonlarına Doğru Yurttaşlık Anlayışı	25
KAVRAMSAL ÇERÇEVE / VATANDAŞLIK VE ANAYASAL VATANDAŞLIK KAVRAMINA GİDİLEN SÜREÇ.....	29
2.2.1. Anayasal Vatandaşlık Kavramının Ortaya Çıkışı	31
BÖLÜM III	43
ANAYASAL VATANDAŞLIK KAVRAMININ 1968-2018 YILLARI ARASI DERS KİTAPLARINA YANSIMASI.....	43
BÖLÜM IV	57
SONUÇ VE ÖNERİLER	57
KAYNAKÇA.....	64

KISALTMALAR LİSTESİ

AB: Avrupa Birliği

AET: Avrupa Ekonomi Topluluğu

AGİT: Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı

Bknz: Bakınız

BM: Birleşmiş Milletler

COE: Avrupa Konseyi

Çev.: Çevirmen

Der.: Derleyen

MEB: Millî Eğitim Bakanlığı

M.Ö.: Milattan Önce

M.S.: Milattan Sonra

GDAÜ: Güneydoğu Avrupa İşbirliği Süreci

G20: Gelişmekte olan 20 ülke

yy.: Yüzyıl

ÖZET

1968-2018 DÖNEMİNDE ANAYASAL VATANDAŞLIK ANLAYIŞININ SOSYAL BİLGİLER DERS KİTAPLARINA YANSIMASI

Bu çalışmanın amacı, 1968-2018 döneminde “Anayasal Vatandaşlık” anlayışının sosyal bilgiler ders kitaplarına ne ölçüde yansıdığını belirlemektir. Araştırmada nitel araştırma yöntemlerinden durum deseni kullanılmıştır. Verilerin toplama ve tahlilinde doküman analizi kullanılmıştır. Araştırmanın evrenini, 1968- 2018 yılları arasında kullanılan Sosyal Bilgiler ders kitapları ve bu alanda yapılmış literatür çalışmaları oluşturmaktadır. Çalışma üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde problem durumu, amaç-önem ve alt problemler; ikinci bölümde bağlamı güçlü oluşturabilmek adına vatandaşlık kavramının tarihsel süreçleri ile birlikte Anayasal Vatandaşlık kavramının kendisi üzerinde durulurken, üçüncü bölümde ise incelenen ders kitaplarının ilgili bölümleri Anayasal Vatandaşlık kavramı çerçevesinde ele alınıp kavram özelinde analiz edilmiştir. Yapılan literatür araştırmaları ve değerlendirmelerin ışığında vatandaşlık anlayışının 50 yıllık süre zarfını kapsayan 10 farklı eğitim dönemi içerisindeki süreci gözlemlenmiştir. Bu yıllar arasında vatandaşlık anlayışında her ne kadar değişimler yaşanmış olsa da vatandaşlık anlayışının özellikle Anayasal Vatandaşlık kavramı çerçevesinde henüz tam olarak efektif bir zemine oturmadığı belirlenmiştir. Yeni bir kavram ve yaklaşım olarak karşımıza çıkan Anayasal Vatandaşlık anlayışının, çok kültürlü,etnik çeşitliliğe sahip olan ülkelerde toplumsal mutabakat adına ciddi çözüm önerileri içermesine rağmen ülkemizde kavram üzerine yapılan araştırma ve tartışmaların sınırlılık gösterdiği tespit edilmiştir. Özellikle çok sayıda etnik kimliği bünyesinde barındıran, popülasyon olarak mozaik bir yapıya karşılık gelen bizim gibi ülkelerde yaşanabilecek olası karmaşalar ve bilumum toplumsal tehlikelere akılcı ve toparlayıcı öneriler sunmasıyla araştırmamızın konusu olmuştur. Bu çerçevede Anayasal Vatandaşlık kavramı, hem kendi içinde hem de 1968-2018 yılları arasındaki ders kitaplarına yansımaları olarak etraflıca ele alınıp değerlendirme, tenkit ve önerilere tabi tutulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Vatandaşlık, anayasal vatandaşlık, ulus, devlet, hak, demokrasi, eşitlik, adalet, özgürlük, çoğulculuk, çok kültürlülük.

ABSTRACT

REFLECTIONS OF CONSTITUTIONAL CITIZENSHIP IN SOCIAL STUDIES TEXTBOOKS IN 1968-2018

The aim of this study is to determine to what extent the understanding of ‘constitutional citizenship’ reflected on Social Studies textbooks in the period of 1968-2018. The case study design, one of the qualitative research methods, was used in this study. Document analysis was used for data collection and analysis. The universe of the research is composed of the textbooks used between 1968 and 2018, and the literature studies in this field. The study consists of three main parts. In the first part, I focused on the concept of constitutional citizenship itself along with the historical processes of the concept of citizenship in order to create a strong context. In the second part, the relevant parts of the analysed textbooks are considered within the framework of the concept of constitutional citizenship, and in the final part analysed in terms of concept. In the light of the analysis and literature researches, the process of understanding of citizenship in 10 different educational periods covering a period of 50 years has been observed. Although there have been changes in the understanding of citizenship between these years, it has been determined that the concept of constitutional citizenship has not yet fully settled on an effective ground. Despite the thoughtful solution proposals brought by the understanding of constitutional citizenship, which we come across as a new concept and approach, in the interest of social consensus in culturally and ethnically rich countries, it has been determined that research and discussions on the concept in our country have been limited. In light of all this, the concept, both in itself and as a reflection in the textbooks between 1968-2018, has been thoroughly handled and evaluated, criticized, and subjected to recommendations.

Keywords: Citizenship, constitutional citizenship, nation, state, right, democracy, equality, justice, freedom, pluralism, multiculturalism.

BÖLÜM I

GİRİŞ

1.1. Problem Durumu

Tarihte ilk olarak Antik Yunan site devletlerinde kullanımına rastlanan vatandaşlık kavramı, temel biçimde bireyin devletle ilişkisinin bir ürünü olarak ortaya çıkmıştır. Çıktığı dönem itibariyle kullanımına bakıldığında, uzun yıllar *hak-sorumluluk* kıstasında birey eksenli tek taraflı bir ödevi temsil etmesine rağmen belirli bir sınıfın veya zümrenin yararlanabildiği ayırt edici bir kavrama da karşılık geldiği görülmektedir.

Ne var ki günümüze dek değişerek yenilenen bu kavram, *modern* dönemlerle beraber, her bireyi kapsayan, her bireye ödev ve sorumluluk yükleyen *eşitlik* vurgusunun temele alındığı bir devlet-birey ilişkisine evrilmiştir. “Daha önceleri yalnızca birey ile devlet arasındaki resmi bağı ifade eden vatandaşlık kavramı, bugün aynı zamanda bir kimlik, bir haklar manzumesi anlamında da kullanılmaktadır.”(Töre, 2017, s. 553). Tıpkı geçmiş dönemlerin, değişen dünya koşullarını göz önünde bulundurarak kendinden önceki vatandaşlık temsillerini yeterli görmeyip çağa uygun hale getirmesi gibi günümüz koşulları da vatandaşlık temsillerinin yeniden gözden geçirilmesini gerektirmektedir.

Vatandaşlık kavramının evrimsel serüvenine baktığımızda tarihi önem taşıyan dönüm noktalarıyla kesiştiğini görmekteyiz. İlk site devletlerinden günümüze dek bin yılları kapsayan bu geniş süreçte sayısız temsil ve değişime uğradığı tarihsel olarak ortadadır. Fakat yukarıda da belirtildiği üzere kavramın ödev olmaktan çıkıp *eşitlik*, *adalet*, *karşılıklılık* esasına dayandığı ve özetle *insan hakları* gibi daha geniş bir kompozisyon zeminine oturduğu kritik dönemleri son 300 küsur yıl içerisinde aramamız isabetli olacaktır. Bu söylemin ışığında sıfır noktasını *Fransız Devrimi* ve etkisiyle oluşan 17 maddelik *İnsan ve Yurttaşlık Hakları Beyannamesi* olarak tercih etmemiz, kavramın evrim sürecini anlamamız noktasında daha efektif olacaktır. 1789 tarihli Fransız Devrimi, vatandaşlık kavramına kazandırdığı yeni boyut günümüz konjonktüründe her ne kadar ilkel bir vatandaşlık temsil formuna denk gelse de çıktığı dönem itibariyle değerlendirildiğinde kavramsal süreç adına kritik dönemlerin başında gelmektedir. Yeni bir insan modeli yaratmayı hedeflediği iddiasını taşıyan devrim, bu iddiasıyla toplumsal bir reformu işaret ederken monarşi rejiminden cumhuriyete geçiş sürecinin ürünü olmakla da hukuki bir reforma karşılık gelmektedir. Bizi ilgilendiren devrimin yurttaşlık ayağı, eşitsizlik üzerine bina edilen monarşik düzenin karşısında konumlanmış ve ortaya çıkan beyanname ile açıktan tartışılır bir hale gelmiştir. 1789 öncesinde Fransızlar çeşitli derecelerde katmanlara bölünmüşken devrimle birlikte tüm imtiyazlar ve farklılıklar

kaldırılmak istenmiş ve Fransızlar, hukuk önünde eşitlik ilkesiyle birleştirilmeye çalışılmıştır(Yıldırım, 2019, s. 253).

Fransız Devrimi'nin mihenk taşı olma görevi üstlendiği vatandaş, yurttaş gibi kavramların artık eski ezberlerle ele alınamayacağı anlaşılmış tıpkı ilk çağ, orta çağ ve sonrası dönemlerde olduğu gibi yeni temsiller oluşturma ihtiyacını doğurmuştur. Bu ihtiyaç sürecini özellikle iki büyük dünya savaşı döneminde yaşanan insan hakları ihlalleriyle birlikte okumamız kavramın tabiatını anlayabilmemiz açısından hayati önem taşımaktadır. Yaşanan ihlallerin izlerini silme çabası, ortaya çıkan demokratik yapı ihtiyacı, kaçınılmaz olan küreselleşme, teknolojideki gelişmeler ışığında evrildiğimiz bu *Modern Dünya*'da bireyin önemi iyice öne çıkmış, arkaik temsillerle yapılan vatandaşlık tabirlerinin günümüz koşullarını karşılayamayacağı anlaşılmıştır. Modernizmin kilit taşı olan *bireycilik* karşısında ülkeler hem tek tek haklar nezdinde hem de vatandaşlık temsillerinde köklü değişimlere gitmek zorunda kalmıştır. “Kişi ile devlet arasındaki hukuki ve siyasi bağ olarak tanımlanan vatandaşlık, esas itibariyle, son derece dinamik bir kavramdır. Zamana ve mekâna göre değişmekte, sürekli gelişmektedir.”(Töre, 2017, s. 554) Zira eskinin öğretileri devlet karşısında pasif bir misyon biçerken bireye, küreselleşme ile birlikte modernleşen hatta postmodernleşen dünya, bireyi bu ilişkide artık aktif rol alacak başat bir özne haline getirmiş, devlet kurumunun işleyişinde taraf olarak kabul edilmesini kaçınılmaz kılmıştır. En nihayetinde içinde yaşadığımız çağda devlet mekanizması, özelde bireyi genelde toplum kanaatini muhatap alacak şekilde konumlanmak zorundadır.

Her ne kadar vatandaşlık temsilleri coğrafyadan coğrafyaya, toplumdan topluma farklı tabir ve uygulamalarla karşımıza çıksa da amaç ve hedef itibariyle hepsinin müşterek olduğu bir nokta var: ortak iyi. Modern devletler huzurlu ve sağlıklı bir toplum inşasında vatandaşlık anlayışını bu amaç etrafında geliştirmek durumundalar. Homojen bir yapıdaki ülkeyle heterojen, mozaik ve kozmopolit yapıdaki bir ülkeden vatandaşlık kavramını ele alış şekillerinde benzer refleks beklemek olanaksızdır. Popülasyon olarak homojen sayılabilecek Japonya ile Kuzey Kore'nin anayasasındaki vatandaşlık tasvirinin Heterojen olan ABD ile Fransa'dan farklı olmasının altında yatan temel dinamik de tam olarak budur. Bu gibi bünyesinde farklı etnik gruplar barındıran ülkeler, refah ve kalkınma adına herhangi bir ırk veya zümreyi öne çıkarmadan ortak iyi doğrultusunda bir vatandaşlık anlayışı geliştirmek zorundalar. Bu minvalde Alman siyaset bilimci *Dolf Sternbergert* tarafından ortaya atılan ve yine bir Alman düşünür olan Jürgen Habermas tarafından geliştirilen “Anayasal Vatandaşlık”

kavramı,¹bünyesinde farklı etnik grup barındıran *çok kültürlü* toplumlarda yaşanabilecek toplumsal sorunları en aza indirmek gayesiyle sistematize edilmiştir. Niyet olarak her ne kadar Avrupa Birliği'nin girmiş olduğu siyasi çıkmazdan kurtarmak adına ortaya atılan bir fikir olsa da yorum ve tespitleri itibariyle *çok kültürlü* yapıdaki diğer dünya ülkeleri için de bir kurtuluş olma özelliğine sahip olan Anayasal Vatandaşlık, ülkemiz için de toplumsal mutabakat adına epey işlevsel bir yapıdadır.

Sonuç itibariyle bu değişen koşullar ve çağ ihtiyaçları bağlamında ele aldığımız “Anayasal Vatandaşlık” anlayışı, görece yeni bir temsil olarak ortaya çıkmıştır. Kavram temel olarak hiçbir etnik, dini, kültürel kimliğin ayrıcalıklı bir statüye karşılık gelmeyeceğini, aksine her bireyin toplum içinde eşit, farklılıklara saygı duyduğu ve devletin her bireye eşit mesafede durduğu takdirde bireylerin devlete karşı aidiyet duygularının gelişeceğini savunmaktadır.²

Bireyin hukuki olarak ödev ve sorumluluk bağlamında sistematik bir şekilde devletle ilk organik bağı kurduğu yer sosyal bilgiler dersidir. Sosyal bilgiler dersinin bünyesindeki *vatandaşlık/yurttaşlık* öğretisinin yer alması bu araştırmanın amacına dayanak oluşturmaktadır. Demokrasi, eşitlik, adalet kavramlarının sıkça karşımıza çıktığı sosyal bilgiler dersi bireye haklarını bilip, savunabilmesi alanında olanak sağlamakta, onun bu yönlü gelişimine katkıda bulunmaktadır. Bu sebeple çağdaş bir anlayış olan Anayasal Vatandaşlık, her bireyin eşit temsil, yaşama, temel hak ve özgürlüklerden yararlanma bilincinin yanı sıra demokratik tutum ve ötekini anlama noktasında da bireyi destekleyip yönlendirmektedir.

Bu bilgiler ışığında 1968-2018 dönemindeki sosyal bilgiler ders kitapları incelenecek ve Anayasal Vatandaşlık anlayışının öğretilen ders kitaplarına yansımaları ele alınarak değerlendirilecektir.

1.2. Amaç ve Önem

Sosyal Bilgiler dersi, kapsamı itibariyle bireyi birçok alanda çok yönlü etkileyebilecek bir içeriğe sahiptir. Coğrafya, Tarih, Sosyoloji ve Ekonomi alanlarına ek olarak Hukuk, Vatandaşlık ve Siyaset Bilimi gibi alanlarda da bireyi yetiştirme, topluma hazırlama adına ciddi bir misyon üstlenmiştir. Sosyal Bilgiler dersi, kişilerin birer yurttaş olması, dolayısıyla da yurttaşlık bilgisine, bilincine sahip olmasında katkısı önemli bir yer tutar. Bu anlamda demokratik ve modern bir toplum inşasında sosyal bilgiler dersinin önemi açıktır. Bu nedenle Sosyal Bilgiler dersinin üstlendiği bu misyon kadar bireyin topluma doğru entegre edilmesi de aynı derece önemlidir.

¹Ayrıntılı bilgi için bkz: A. Kaya, T. Tarhanlı, “Türkiye’de Azınlıklar ve Anayasal Yurttaşlık”, Türkiye’de Çoğunluk ve Azınlık Politikaları: AB sürecinde Yurttaşlık Tartışmaları, Tesev Yayınları, İstanbul, 2005.

²Ayrıntılı bilgi için bkz: V. Coşkun, “Anayasal Vatandaşlık”, Toplumsal Barışın İnşası Sivil Bir Anayasa Arayışı, Heinrich Böll Stiftung Derneği, İstanbul, 2009.

Bugüne dek Sosyal Bilgiler ders kitapları farklı zamanlarda değişik saiklerle incelenmiştir. Bu incelemelerde, “Anayasal Vatandaşlık” kavramı nezdinde yapılan çalışmaların oldukça sınırlı olduğu görülmektedir. Bu konuda yapılan literatür taramasında bu kapsamda bir çalışmaya rastlanmamıştır. Bu bağlamda yapılacak bu çalışma ile “Anayasal Vatandaşlık” kavramının ne ölçüde kitaplara yansıdığına ışık tutulacak ve bu alandaki bilgi birikimine katkıda bulunulmaya çalışılacaktır.

1.3. Problem Cümlesi / Alt Problem Cümleleri

Yapılacak araştırmanın problem cümlesi; “1968 ile 2018 yılları arasındaki dönemlerde ilkokulda okutulan Sosyal Bilgiler ders kitaplarına Anayasal Vatandaşlık anlayışı nasıl yansımıştır?”

1.3.1. Alt Problemler

Yapılacak çalışmada belirlenen alt problemler aşağıdaki gibidir:

1. 1968 ile 2018 yılları arasındaki dönemde İlköğretim okullarında okutulan sosyal bilgiler ders kitaplarında (Vatandaşlık) Anayasal Vatandaşlık kavramı (anlayışı) nasıl ifade edilmiştir?
2. 1968 ile 2018 yılları arasındaki dönemde İlköğretim okullarında okutulan sosyal bilgiler ders kitaplarında Anayasal Vatandaşlık eğitime ilişkin olarak hangi temalar öne çıkmaktadır?
3. 1968 ile 2018 yılları arasındaki dönemde İlköğretim okullarında okutulan sosyal bilgiler ders kitaplarında (Vatandaşlık) teorideki Anayasal Vatandaşlık kavramına (anlayışına) uygun olmayan ifadeler var mı? Varsa bunlar ders kitaplarında nasıl, ne oranda yer almıştır?
4. 1968 ile 2018 yılları arasındaki sosyal bilgiler ders kitaplarında vatandaşlık kavramına dair algı yıllar içinde değişmiş midir? Değişmişse ne şekilde olmuştur?

BÖLÜM II

KURAMSAL ÇERÇEVE / VATANDAŞLIK KAVRAMININ KISA TARİHİ

Kökleri antik Yunana dayanan kavram, etimolojik olarak incelendiğinde Latince “city” yahut “cite” yani “şehir” kelimesinden türetilerek devlete/şehre mensup olan anlamında “citoyen” yahut “citizen” olarak ortaya çıkmıştır. İlk formlarında siyasi bir anlam içermeyen kavram, daha çok şehirli/kentli olan ve şehirli/ kentli olmayan kıstasında sınıfsal bir ayrımı işaret eden sivil yaşam özelinde kullanılmıştır. “Ayrıca kavram erdem ve görev sözcükleriyle bağlantılı “civic” daha pasif ve daha az bir siyasi anlam taşıyan “civil” sözcükleriyle vatandaşlığa ve vatandaşlar arası ilişkilere yaklaşan anlamlar da içerir.”(Polat, 2010, s. 6) Günümüz anlamındaki kullanımı ile ‘Vatandaşlık’ kavramı ise, ilk kez 1605 yılında özgür kişi, hak sahibi anlamına gelecek şekilde J.J. Rousseau tarafından kullanılmıştır.

Şunu söylemek gerekir ki vatandaşlık kavramını yeknesak bir tabirle çerçevesi çizilmiş, kesin yargılarla ifade etmek pek olanaklı değildir. Kavram gelişen dünyayla birlikte dinamik bir yapıya sahip olduğu için mekân ve zamana göre sürekli değişimler göstermektedir. Bu sebeple kavramın tanımını yapmaktan ziyade kavramın içeriğini anlamak, sürecini izlemek daha anlamlı olacaktır. Bunun için de kavramın tarihsel izliğini kavramak, perspektifi geniş tutmak bu vesileyle ilk olarak ilkel temsillerine bakmamız gerekmektedir. Bu gereklilik de bizi ilk olarak vatandaşlık/yurttaşlık kavramlarının ilk temsillerine rastladığımız antik Yunan şehir devletlerine götürecektir.

Atina gibi Antik Yunan şehir devletlerinde ilk izlerine rastladığımız vatandaşlık kavramı, günümüz temsillerinin çok uzağında basit bir temsile karşılık gelmektedir. Günümüz koşullarını baz aldığımızda ilkel olan bu temsil, kendi parametreleriyle değerlendirdiğimiz takdirde ise çağını aşan yenilikçi bir hareketi işaret etmektedir. Daha çok Akdeniz coğrafyası etrafında gelişen bu yenilikçi hareketin sebepleri arasında kuşkusuz kültürlerarası etkileşimin rolü ve İyonya denen medeniyetteki özgür düşünce ortamının rolü yadsınamaz büyüklüktedir. Kendisi de bir Akdeniz Medeniyeti olan İyonya’da keskin bir şekilde hissettiğimiz özgür düşünme ortamı, beşerî ve bilimsel gelişmeler bireye verilen önemi artırmış vatandaşlık/yurttaşlık gibi bir bilincin oluşmasına ön ayak olmuştur. İnsan hakları olgusu kendi iç dinamikleri içinde bir bütünsellik ifade ettiğinden, bu alanda atılan her adım bir domino etkisine dönüşmekte haliyle kişisel haklar, vatandaşlık, temel haklar gibi diğer gelişmeleri de etkilemektedir. Bu sebeple ilkel de olsa oluşan bu vatandaşlık bilincini özgür

düşünme ortamının etkileriyle birlikte okumamız, birbirinden bağımsız düşünmememiz gerekmektedir.

İlk olarak M.Ö.3000'lere uzandığı tahmin edilen vatandaşlık/yurttaşlık anlayışı, temelinde tek taraflı ülke/devlet çıkarları üzerine şekillenmiş, en başta sadece belirli bir zümrenin yararlanabildiği bir ayrıcalık olarak ortaya çıkmıştır. Özellikle savaşlarda üstün başarı gösterenler, aristokrasi sınıfına mensup olanlar, ülkenin ileri gelenleri ve zenginler bu ayrıcalıklı zümreyi oluşturmuş ve yurttaş olarak anılmıştır. Ülkenin çok az bir nüfusuna tekabül eden bu ayrıcalıklı zümre bir yana dursun, başta kadınlar olmak üzere herhangi bir soylu sınıfa mensup olmayanlar, bariz bir şekilde yoksul olanlar ve köleler yine Atina nüfusunun büyük bir bölümünü oluşturmakta ve hiçbir hakka sahip değildiler.(Akkoç, 2014, s.33-34.) Başta da belirtildiği üzere *ilkel bir temsil* olan bu anlayış kendi dönemi içinde düşünüldüğü takdirde bu haliyle bile ilerici ve yenilikçidir. Zira o dönemlerde, diğer çağdaşı ülkelerdeki uygulamalar nazara alındığında küçük bir kitlenin bile olsa bazı haklardan yararlanıyor olması demokrasi ve hukuk ilkelerinin gelişimi açısından kıymetlidir.

2.1.1. Sparta

Antik Yunan'ın prelüd işlevi gördüğü yurttaşlık haklarının ilk örnekleri ihtilaflarla birlikte bizi M.Ö. 8.yy'a Sparta Polisi'ne, Lakonya veya Lakedamion Ovası'na götürmektedir. Sparta, yurttaşlık bilincinin olduğu yer olarak bize ilginç gelebilir. "M.Ö. 7. yy. boyunca tarih ve detayları tartışmalı da olsa iç reformlar geçiren Sparta, Lycurgus adıyla bilinen ve Sparta geleneğine başlangıç olan yasanın yaratılması sonucu kendi toplumunun gelişim formunu tamamen belirlemiştir"(Özdemir, 2007, s. 6). Fakat ne var ki daha önce de söylediğimiz gibi modern bakış açımızla Sparta tipi yurttaşlık anlayışını ele almak bizi anakronik bir yanıla sürükleyecektir. Sparta'da Lykurgos önderliğinde "helotlar"³ denen köle olarak anılabilecek bir kesim ile "spartait" denen ayrıcalıklı bir sınıf karşımıza çıkmaktadır. Helot'lar işgal edilen coğrafyalardaki halka verilen isim iken Spartaitler ise seçkin Spartalı askerlerdir. Bu iki sınıf birbirine organik bir şekilde bağlıydı. Bu organik bağlılık sayesinde de bir çeşit Sparta modeli yurttaşlık biçimi ortaya çıkmıştır. Helotlar, Spartaitlerin toprağını sürme ve onlara hizmet etmekle görevliydi. Spartaitler ise yurttaşlık erdemine sahip olmak ve devlet yönetimine katılımdan mesuldüler. "Daha açık konuşursak, Sparta yurttaşları ekonomik olarak tümüyle köle emeğine bağlıydılar: Lykurgos'un yurttaşlık kavramı bütün olarak bu sisteme dayanıyordu."(Heater, 2007, s. 19) Öyle ki Lykurgos Sparta'sı Meşhur Atinalı düşünür Platon'u etkilemiş, devlet kitabında bu Sparta modeline dikkat çekmiştir.

³ Antik Yunan'da, Sparta egemenliğindeki Messinia ve Lakonia bölgesinde yaşayan özgür olmayan kesim.

2.1.2. Atina

Atina'da, Spartalı Lykurgos'un aksine yaşadığına çok sayıda kanıt bulunun Solon karşımıza çıkmaktadır. M.Ö.640'lı yıllarda doğan ve yaklaşık 40 yıl yaşadığı tahmin edilen Solon önderliğinde Atina, yurttaşlık alanında birçok yeniliğe imza attı. Solon dönemi ekonomi ölçütünde bir ayrıma giden Atinalılar, toplumu: beş yüz kileliler, atlılar, erler ve işçiler diye 4'lü bir sınıfa tabi tuttular. Sparta'dan farklı olarak Solon'un reformlarıyla tabakalar arası geçiş kolaylaşmış, pekâlâ sonradan zengin olan biri yukarıya doğru bir sosyal hareketlilikle sınıf atlayabilmiştir. Solon'un öncülüğünde ciddi bir şekilde oluşmaya başlayan yurttaşlık bilinci 6.yy'a dek dalgalanarak devam etmiştir. 6.yy sonlarına gelindiğinde ise Archon Kleisthenes tarafından hazırlanan reformlar ile bu süreç çok ciddi bir ivme kazanmıştır. "Reformları, antik çağdaki klana bağlılık ve Solon'un dört sınıfının da ötesinde, yurttaşların çeşitli gruplar halinde daha karışık biçimde kümelenmesine dayalıydı. Bu süreç hem toprağı hem de halkı kapsıyordu." (Heater, 2007, s. 38). Kleisthenes daha önce 4'e ayrılan bu sistemi ilk olarak coğrafi kriterlere – Kent, kara ve kıyı- ayırmış daha sonra da bu ayrımı kendi içinde 36 bölgeye sınıflamıştır. "Daha önce dört "kabile"ye bölünmüş olan yurttaşlar artık on kabile halinde, *Atina Anayasası*'ndaki ifadeyle 'daha fazla insan devletin yönetimini paylaşabilsin diye onları bir araya getirebilecek şekilde' yeniden örgütlenmişti. "Kleisthenes, anayasal zemin ve değişikliklerine dek birçok reform hareketine imza atarak Solon'dan aldığı bayrağı çok daha ileriye götürmüş ve bu sayede kendine Atina tarihinde önemli bir yer edinmiştir." (Heater, 2007, s.39)

Atina, yurttaşlık kavramı için şüphesiz ki bir dinamo olma özelliği göstermektedir. Bu konumda olmalarında demokrasilerinin dayandığı üç ilke olan eşitlik, özgürlük ve katılım ilkelerinin payı yadsınamaz büyüklüktedir. Daha önce de söylediğimiz gibi özgür düşünce ortamının olması, bilime verdikleri önem onları hem çağdaşlardan ayrı bir sisteme itmiş hem de insan hakları ekseninde öncekilerden farklı olarak daha olumlu bir imaj inşa etmelerine olanak sağlamıştır. Ne var ki Antik Yunanda da kimin vatandaş/yurttaş olduğu çok keskin kurallara bağlanmıştır. Böylesi özgür bir düşünce ortamında dahi sosyal sınıf farklılıkları vatandaş kavramını belirlemede başat rol oynamıştır. "Antik Yunan kentlerinde vatandaşlık sadece erkeklere ve elit bir sınıfa belli haklar öngören, bunun dışında kalan büyük kitleleri dışlayan bir yapıya sahip olduğu bilinmektedir. Örneğin, Antik Yunan kentlerindeki vatandaşlık anlayışı, kadınlar, köleler ve belli bir yaşın üzerindeki insanları vatandaş saymamakta ve sadece belirli bir elit zümreyi kapsamaktadır. Erkekler arası biçimsel eşitlik söylemi, ancak mülksüzlerin, kadınların ve kölelerin dışlanmasıyla kurulabilmiştir." (Güllüpnar, 2012, s. 82). Cinsiyete dayalı bir ayrım da yine açık bir şekilde

görülmektedir. “Sosyal ağacın en tepesinde en iyi insan olan “aristoi”ler⁴ vardı. Herhangi birinden daha fazla paraya sahip olan bu grup askeri eylemler sırasında kendilerine zırh, silah ve at temin edebiliyorlardı. Aristokratlar, polisin bütün önemli siyasi pozisyonlarını kontrol eden güçlü aile hiziplerine (gruplarına) veya klanlara (boylara) ayrılırdı. Varlıkları mülke ve daha da önemlisi, en verimli ve şehir duvarlarının korumasına en yakın, en iyi arazilere sahip olmalarından geliyordu.”⁵

Kadınların ise büyük bir çoğunluğu vatandaş statüsünde değildi. Vatandaş sayılanların da oy kullanma, toprak sahibi olma veya mirastan yararlanma gibi hakları yoktu. Tam olarak ifade etmek gerekirse kadının amacı ev işleri ile uğraşıp çocuk yapmaktı. “Aristokratik sistem içinde doğan polisin askerî gücü siyasi ve kurumsal hayatı kontrol ediyordu. Dolayısıyla kadınların hiçbir siyasi hakkı yoktu ve kamu hayatından etkili bir şekilde dışlanmışlardı.”(Ergin, 2015, s. 55).

“Yunan düşüncesinde, özgürlük – düşünce, konuşma ve eylem özgürlüğü- eşitlikle yakından bağlantılıydı. Bu ilkenin Atina yurttaşlığındaki yeri iki yönlüdür ve 5. yüzyılın başlarına dek izi sürülebilir. Birinci yönü, özgürlüğün değerinin farkında olmaktı. Yunan ve pers ordularının arasındaki savaşlar, Yunanlar için korkunç bir deneyimdi ve onları, özellikle de Atinalıları, savaşan taraflar arasındaki farklılıkların fazlasıyla bilincine vardırırdı. Persler, bir siyasal tiranlık altında yaşayan “barbarlar” olarak algılanıyorlardı; oysa Atinalılar, “özgürlüğün aziz tutulduğu bir anayasal sistemde kültürlü bir hayat sürüyordu.”(Heater, 2007, s. 41)

Derek Heater’in de bahsettiği üzere Atinalılar, eşitliğin ilk yönü olan özgürlük değerinin farkında olarak bir hayat sürüyordu. Bunun ikinci yönü ise Kleisthenes reformlarının ardılı olarak ortaya çıkan *parhessia*, kavramı yani konuşma özgürlüğüydü. Atinalılar hem meclis içerisinde hem meclis dışında sosyal ve siyasal yaşamı düzenlerken özgürce edilen beyanları destekleyip bu sayede katılımı artırmak ve demokratik yurttaşlık yapısını güçlendirmek istiyorlardı. Ama kulağa hoş gelen bu yaklaşıma yine günümüzden bir projeksiyon tutarak bakmamakta fayda var. Zira bu durum Atina’da sadece yurttaş sayılanlar için geçerliydi. Ve bu da nüfusun çok az bir kısmına tekabül etmekteydi.

“M.Ö. 4. ve 5. yüzyılda yurttaş sayısı 30.000 olarak hesaplanmıştı (dönemin ortasında bir süre 50.000 veya daha yukarısına çıktığı da oldu). Yurttaş kategorisindekilerin tamamını - tam yurttaşlar sadece erkeklerdi- hesap etmek için çocuklar ve kadınları da katarak bu rakamlar dört ile çarpılmalıdır. Yurttaşlardan başka bir de binlerce yabancı yerleşimci ve köle

⁴ Antik Yunan’da ve Atina’da soylulara verilen isim aynı zamanda “en iyi” anlamına gelmektedir.

⁵Ayrıntılı bilgi için bkz: M. Cartwright, “Ancient Greek Society.” *Ancient History Encyclopedia*. Ancient History Encyclopedia, 2019.

vardı. Yabancılar, yasal olarak özgür ve sınırlı da olsa bazı hakları bulunan, askerlik ve vergi yükümlülükleri olan göçmenler, geçici ve daimî yerleşimcilerden oluşuyordu. Köleler, elbette, özgür değildiler.”(Heater, 2007, s. 43).Antik Yunan’da demokrasi, halkın egemenliği olarak tasavvur edildiğinden iktidarı elinde bulunduran halk anlamında kullanılıyordu. Nitekim yukarda da belirttiğimiz üzere Atina’da halk, ya da yurttaş olarak anılanlar çok az bir sayıya tekabül etmekteydi. Köleler, özgür fakat siyasi bir kimliği olmayanlar ve kadınlar bu sistemin bir parçası değildi.(Dinçkol, 2017, s 753).⁶

Tüm bunlara ek olarak ilkel bir temsil olan Atina demokrasisinin kendi içinde iyi işlediği yerler de vardı. Örneğin tüm yurttaşlar meclis toplantılarına doğrudan katılma hakkına sahipti. Toplantılar genellikle açık havalarda veya pnyx’te yapılıyor ve katılımı özendirmek için katılımcılara belli bir miktarda para veriliyordu. Meclis, bu yönüyle Atina demokrasisinin kalbini oluşturuyordu. Çünkü katılımı birlikte herkes söz hakkına erişip Atina yaşamını düzenlemeye katkıda bulunabiliyordu. Atina ağırlığında Antik Yunan polis devletleri kuşkusuz yurttaşlık bilincinin oluşmasında ardıllarına çok kıymetli miraslar bıraktı. En yakın mirasçısı olan Roma Medeniyeti de tıpkı Yunan polis devletleri gibi kent devletleri şeklinde örgütlendi.⁷Ve bu mirastan hareketle büyük bir imparatorluğu yönetme gibi zorlu bir sürecin içerisine görece daha güçlü bir altyapı ile girdi.

2.1.3. Roma Medeniyeti

Roma tarzı yurttaşlığın kökenleri Atina gibi kesin çizgilerle bilinmemektedir. Ama şunu rahatlıkla söyleyebiliriz ki Roma tarzı yurttaşlık, kendinden önceki yurttaşlık temsillerinden hem tarihsel olarak muris konumunda olması hem de bir imparatorluk olma özelliğiyle daha ileri bir temsile ihtiyaç duyduğu için çok daha grift bir yapıdadır. Roma vatandaşı olan kişilere *civis* (veya *civis Romanus*), Roma vatandaşlarının sınırları belirli bir kara parçası üzerinde oluşturdukları siyasi birliğe ise *civitas* denirdi.(Berger, 2004, s.389) Öyle ki köle olanlara yurttaşlık edinme hakkı daha önce tanınmazken Roma ile birlikte bu hak da yürürlüğe girmiştir. Roma’da monarşi 507 yılında kaldırılıp cumhuriyete geçilirken çeşitli sınıflar mevcuttu. Temelde *Plep*, *Clientes* ve *Patricia* olmak üzere üç sınıfa ayrılan bir toplum yapısı karşımıza çıkmaktadır. Roma modeli yurttaşlık, birçok yönüyle kendinden önceki temsillerden ayrılrsa da Atina gibi demokrasiyi önceleyen bir reflekse çoğu zaman sahip değildi. İmparatorluk dönemlerinde imparator, cumhuriyet dönemlerinde ise konsül ve senato’lar tarafından idare edildi. Halk iradesi, aile klanlarınca oluşturulan küçük meclislerde

⁶Ayrıntılı bilgi için bknz: B. Dinçkol, Atina Demokrasısından Roma Cumhuriyetine “Demos”tan “Populus Romanus’a, Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, (3) 23, 2017

⁷Ayrıntılı bilgi için bknz:D. Heater, Yurttaşlığın Kısa Tarihi, s.46, İmge Kitabevi, Ankara, 2007

ve çok cüzi boyutlarda yönetime yansiyordu. Tabi bunun imparatorluk olma özelliğiyle çok yakından bir ilgisi olduğu açıktır. Atina gibi halka açık alanlarda yurttaşların doğrudan katılımıyla yönetimi düzenlemek Roma gibi büyük bir imparatorlukta pek de olanaklı değildi.⁸

Antik Yunan’da Latince “demos” yani “yurttaş” kavramının yerini bu dönem “populus” yani “halk” kavramı almaya başlamıştır. Roma toplumu, toprak mülkiyetine dayalı bir toplum sistemi etrafında şekillenmiş, bu sebeple soylu olan (patricia) ve kökü bilinmeyen kişiler (plepler) olarak sınıflanmıştır. Toplumsal yaşam sınıflanma üzerine şekilleniyorken aynı zamanda özgür yurttaş olmanın ön koşulu yine bir toprak mülkiyetine dayanıyordu. Kaba tabirle toprak sahipleri ilerleyen süreçlerde siyasal bir hak olan oy kullanma hakkını bu mülkiyete dayalı sistemden dolayı kazandılar. Ekonomik olarak zayıf olan plepler ise ikinci sınıf yurttaş olarak kabul edilmekteydi. Krallıktan Cumhuriyete geçiş döneminde bu iki sınıf arasındaki çekişmeler derinleşmiş, ilerleyen süreçlerde plepler lehine gelişmeler yaşanmıştır. 4.yy.a gelindiğinde bu gelişmeler, pleplerin yoğun mücadeleleri ile sonucu patricia olarak anılanlarla eşit hukuki statüye sahip olmalarıyla vücut bulmuştur. Bu çekişmenin en önemli sonuçlarından, belki de en önemlisi on iki levha kanunlarıdır. Bu kanunlarla plep-patrici eşitliği sağlanarak birçok alandaki düzenlemeler yazılı hale getirilmiştir.⁹

“Meclis toplantıları, örneğin Atina’da olduğu gibi bir kent-yurttaşlık esasıyla yapılıyordu. Değişen koşullara ayak uydurmak adına herhangi bir uyarılma da yapılmamıştı. Ancak M.Ö.3. yüzyılın ortalarında Roma’dan Adriyatik Denizi’ne uzanan topraklar üzerinde yüzbinlerce Roma yurttaşı yaşıyordu. Bunlarınsa, meclis toplandığında şehre gitmek için ne zamanları ne paraları vardı, ne de buna ilgi duyuyorlardı; hem de katılımı özendirmek için pazarın kurulduğu günlerde toplantı yasağı konulmuş olmasına rağmen. İmparatorluk zamanında iktidarın imparatorun tekelinde olması da meclisi tamamen hükümsüz kılmıştı. Tiberius’un (Ölümü: M.S. 37) krallığından sonra, kayıtlara göre, meclisten çıkan sadece iki yasa bulunmakta.”(Heater, 2007, s. 53)

Bu dönemde de Antik Yunanda olduğu gibi kadınlar başta siyasi haklar olmak üzere bir dizi haklardan mahrum bırakılmış, sadece birtakım edilgen ve pasif haklar tanınmıştır. “...antik çağ toplumunun bir parçası olan Roma Devleti’nde de Cumhuriyet ve sonrasındaki İmparatorluk Dönemi’nde yaşayan yerleşik halk kabaca, Roma vatandaşları, kadınlar, köleler ve yabancılar olmak üzere dört sınıfa ayrılırdı. Özgür bir kişi ancak Roma vatandaşı (civesRomanus) olarak bir Romalı olmanın ayrıcalığına sahip olabilirdi.”(Sarıtış, 2009, s. 4).

⁸Ayrıntılı bilgi için bkz: D. Heater, Yurttaşlığın Kısa Tarihi, S49-50, İmge Kitabevi, Ankara, 2007.

⁹ Ayrıntılı içib bkz: B. Dinçkol, Atina Demokrasısından Roma Cumhuriyetine: “Demos”tan “Populus Romanus”a, Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları Dergisi, (23), s. 759-760, 2017

2.1.4. Orta Çağ ve İtalya Kent Devletleri

Hristiyanlık adında yeni bir dinin ortaya çıkması ve yayılması, Feodalite, Kavimler Göçü gibi olayların yaşanmasının ardından büyük Roma İmparatorluğu Doğu ve Batı olmak üzere ikiye ayrılmak zorunda kaldı. Roma çizgisi büyük oranda Doğu kısmında yani Bizans otokrasisinde kendini gösteriyorken M.S.5. yüzyılla birlikte artık batıda işleyemez hale gelmişti. Tarihte “barbar” olarak anılan kavimler bu işleyemez halden, otorite boşluğundan faydalanıp güç kazanıyorlardı.

Hristiyanlık inancı alışlagelmiş Roma yurttaşlığı ile uyum göstermiyordu. Bunun başlıca ve ilk sebebi dindi. İlk başlarda Roma, resmi dinine tam biat isterken göstermelik de olsa Hristiyanlar bunu yapmak istemiyor ve bu yüzden uzun yıllar boyunca şiddet ve zulme maruz kalıyorlardı. Baskı ve şiddet yolu ile çözüme ulaşmaya çalışan Roma, Hristiyan Kilisesinin yayılması ve güç kazanmasıyla birlikte daha uzlaşmacı yollar üretmeye başladı.

Hristiyanlık zamanla öyle güçlendi ki, tarih 391 yılını gösterdiğinde I. Theodosius, Hristiyanlığı, Roma İmparatorluğunun resmi dini olarak ilan etti. Daha önce idari yapıda Roma İmparatorluğu tek söz sahibi iken artık Hristiyanlık ile birlikte idari yapıda iki otorite: Roma ve Kilise, aynı anda söz sahibi oluyordu. Fakat bu yoğun otorite baskısı zamanla yurttaşları yani kent devletlerini farklı ve laik arayışlara itti. Özellikle 13.yy’dan sonra toplum, yurttaşlığı semavi ve tanrıya dayandıran Hristiyanlık öğretisinin dışında özel ve bireye indirgeyen yeni bir kavram arayışına yöneldi. Temelde üç faktör özelinde: Yurttaşlığı Hristiyanlık baskısından kurtarmak, Roma’nın resmi olarak onaylayacağı ve sivil özgürlüğü pratiğe dökerek kentlerde Lord ve Kilise iş birliğini lağvetmeyi amaçlayan bir formüldü bu. Nihayetinde bu formüle dönük en güçlü örnekler Kuzey İtalya’da, Orta Çağ ve Rönesans döneminde görülür.¹⁰

Belirtmeliyiz ki Orta Çağ dünyasında ne net bir şekilde yurttaştan ne de devletten bahsetmek modern bağlamda mümkündür. Toplumda, devletle arasında kuracak bir siyasi bağ fikri henüz oluşmamıştır. “Dönemin Orta Çağ kent devletleri ulus devletleri öncelermeleri bakımından oldukça önemli olsalar da net bir şekilde devlet ile yurttaş arasındaki ilişkisinden söz etmek henüz mümkün değildir”(Demir, 2019, s. 54).

Fakat ne var ki Orta Çağ kent devletlerinin gelişimi modern yurttaşlığa geçişte önemli bir aşamadır. Kentlerin özerklik mücadelesi, kentte yaşayanlar arasında kentlilik bilinci geliştirecek ve bu bilinç de, kent yönetimine yurttaşların katılımında somutlaşacaktır. Kent sakinlerinin kent yönetimine katılımları giderek cumhuriyetçi yönetim tarzının kent devletlerinde yaygınlaşmasını sağlayacaktır. Yurttaşla kent arasında kurulan aidiyet bağı ve

¹⁰ Ayrıntılı bilgi için bkz: D. Heater, Yurttaşlığın Kısa Tarihi, s.69-70, İmge Kitabevi, Ankara, 2007

yurttaşın kent yönetimine katılımı ve bu katılım karşılığında kentin korumasından yararlanması, modern yurttaşlığın haklar ve statü içeriğinin temellerini atacaktır.(Güngör, 2017, s.444).Zamanla birçok İtalyan kenti, kendini Hristiyanlığın ve yerel lordların baskısından kurtardı. Bunları takip eden yıllarda, irili ufaklı bu kent devletlerinde, çok sayıda yurttaşlık modeli ve birbirinden farklı uygulamalar ortaya çıktı. En belirgin olanı ise, daha önceleri gördüğümüz yurttaş sayılma koşullarından farklı olarak bir kentli olma vurgusu idi. Öyle ki yurttaş sayılmanın ilk koşulu kentte bir mülkünün olmasıydı. Pekâlâ, bir yabancı bile kentten mülk alıp vergisini ödediği takdirde yurttaş olarak kabul ediliyordu. Bu temel koşulun dışında ise yurttaş olmak için bazı yükümlülükler getirilmişti.

Kent sakinleri, kent dışında kalan bölgelere nazaran daha geniş özgürlük alanlarına sahipti. Günlük pazarları, ayrı bir mahkemeleri, hizmet ve diğer konularda daha rahat hareket alanları mevcuttu. Kent devletlerinin hukuku da, kral ya da prens tarafından bahşedilen bir ayrıcalık olan yurttaşlığa kent sakinleri olarak kendi düzenlemelerini de ekledikleri kent tüzüğüne belirlenirdi.¹¹

“Yurttaş olduğunda bir erkeğin, örneğin yasalara uyacağına, toplantılara katılacağına, vergileri ödeyeceğine ve askerlik yapacağına yemin etmesi gerekiyordu. Yurttaşlar, tabii ki, aralarından bazılarını devleti yöneten meclislere ve kurullara seçilirdi. Doğrudan ve dolaylı seçim sistemlerinin yanında kurayla eleme sistemi de kullanılırdı.”(Heater, 2007, s.81)

Bu kent devletlerinde ortaya çıkan yeni yurttaşlık modellerinin içinde belki de en iyi örneği Floransa oluşturuyordu. Floransa, Roma kolonisi olarak M.Ö.59’da Apenin yarımadası eteklerinde kurulmuş ve 12.yy.a dek bir kent olarak varlığını sürdürdükten sonra bağımsız bir hükümet ortaya çıkarmayı başarmıştı. Sınıfsal vurgunun yoğun olarak hissedildiği bir kent olan Floransa, yaklaşık 400 yıl kadar üst bir sınıf tarafından yönetilen oligarşik bir cumhuriyet modeline sahipti. Ne var ki Floransa’da da yine nüfusun tamamı yurttaş değildi ve sürekli bir yöneten, “üst zümre” otoritesi hissediliyordu. Yoğun bir ticaret hacmine sahip olan bu kentte, yalnızca lonca üyeleri yurttaş olarak sayılıyordu. Geriye kalan nüfusu ise köy halkı ile kent plebyenleri oluşturuyor ve onlar da yurttaş olarak anılmıyordu. Buradan da anlaşılacağı üzere Floransa yurttaşlığı, ekonomi ve seçkinlik ölçütüne dayanan bir yurttaşlık modeliydi. Öyle ki ilerleyen süreçlerde, kentin borcuna katkıda bulunanlar yurttaş olarak kabul edilebilirken kentin borcuna katkıda bulunamayanların elinden yurttaşlık statüsünü almaya varana dek ekonominin ne denli hayati olduğunu gösteren uygulamalar da sıklıkla görüldü. Tüm bunların yanında, yurttaşları devlete bağlılık yönünden sürekli desteklemek gerekiyordu. Bunu da

¹¹Ayrıntılı bilgi için bkz: H. Demir, Yurttaşlık Düşüncesi Bağlamında Ulus Devlet ve Sorunları, Doktora Tezi, Ankara, s,54-55., 2019.

başarmanın en kolay yolu, yoğun bir duygu istismarı aracı olan Kiliseydi. Savaş dönemlerinde düzenlenen törenlerin, geçit merasimlerinin, hazırlık gibi tüm süreçlerin başını kilise çekiyordu.¹²

“Örneğin, on üçüncü yüzyılda Floransa, Roma ve Paris’ten üstün “latin” kentlerinin “en iyisi” olmaya heveslendiğinde bu mesajı taşıyan binanın temel taşını koyan bir başkeşiş idi. Dahası gayet düzenli bir biçimde, azizler gününde görkemli törenler düzenlenirdi. Kilise okullar da açtı ve Aristoteles üzerine çalışmaların canlanmasıyla birlikte Floransa’da Dominikanlar, öğrencilerine bu filozofun, siyaset yaşamının doğallığı ve bir kentte bu yaşam biçimini sürmenin mükemmelliğine olan inancını öğretiyorlardı.”(Heater, 2007, s. 85).

Kilisenin ise o dönem yoğun müdahalesi 15.yy.a dek sürdü ve artık cumhuriyet rejimini tehdit eder bir hale gelince Floransa’yı belki de bu denli önemli kılan o süreç: Rönesans’ı başlatan isimlere ev sahipliği yapan yer olmaya vardırdı. Rönesans Tarihi için mihenk taşı olan Leonardo Bruni ve Niccolo Machiavelli gibi isimler bu sürecin bir sonucu olarak ortaya çıktı. Bu dönemin ünlü düşünürlerinden olan Machiavelli, önceki dönemlerin anlayışıyla bir yönetimin sürdürülemeyeceği kanaatindedir. Bu sebeple kaleme aldığı “Prens” Kitabında yöneten yönetilen etrafında yeni bir metod ileri sürmektedir. Machiavel’e göre halkın ulusal karakterini, prensin koyduğu yasalar ve yönetimi belirler. Ahlak ve yurttaşlık erdemleri yasadan doğar. Bu yüzden bir toplum bozuldu mu, onu yeniden kurar, yasayı da koyar ve yürütür(Akad, 1974, s. 562).

Ün olarak her ne kadar Machiavelli ön planda olsa da aslında Rönesans tarzı bir siyaset anlayışını ve yeni bir yurttaşlık modelini savunan Bruni idi. Bruni’ye göre yurttaşlık, sadece bir akademik inceleme konusu değil aynı zamanda etkin bir katılımı ve kamu yaşamını gerektiren bir siyasi gelişimin de ön koşuluydu. Bruni, özgürlük ve eşitlik ihtiyacına ek olarak güçlü bir anayasa vurgusu da yapmaktaydı. *“Tek adamın yönetimi altında titremeyiz. Birkaç kişinin buyruğunda köle de değiliz. Özgürlüğümüz herkes için eşittir*”¹³cümlelerinden de anlaşılacağı üzere hem monarşi hem oligarşi tarzı bir yönetimin karşısında cumhuriyet rejiminden taraf tavır takınan bir anlayışa sahipti. Bu iki isim de özelde Floransa genelde tüm dünya için en iyi yönetimin cumhuriyet olduğunu savunuyordu.

2.1.5. Mutlak Monarşi Çağı

16. yy. başlarına gelindiğinde Avrupa’da kral ve kraliçe etrafında birleşen bir monark anlayış hüküm sürüyordu. Bunun ötesinde, kral ve kraliçenin bizzat şahsında toplanan bir

¹²Ayrıntılı bilgi için bkz: D. Heater, Yurttaşlığın Kısa Tarihi, s.75-80, İmge Kitabevi, Ankara, 2007

¹³Bruni’dan akt. Clarke, P.B ,*Citizenship*, Londra, PlutoPress, s.78, 1994.

gücün temsili olan mutlak monarşiler de yaygındı. Eski Yunan veya Roma Cumhuriyetindeki gibi bir yurttaşlar konsensüsü görmek olanaksızdı, çünkü kral bizzat devlet demekti. Özellikle 15.yy. ortalarında din savaşları yaşayan Fransa ve İngiltere gibi devletler savaş ortamı haliyle monark yapılarını sürekli zinde tutmak zorunda oldukları için yurttaşlık ile ilgilenmeleri o kadar da olanaklı değildi. Butercihen de taraf olacakları bir durum sayılmazdı. 16. yy. Fransa'sında Jean Bodin ve 17.yy. İngiltere'sinde yaşayan Thomas Hobbes mutlak monarşi ile de bir yurttaşlık anlayışı uygulanabilir fikrini büyötmeye çalışsalar da o zorlu koşullar da bu fikirler sadece teoride kaldı.¹⁴

Özelikle Bodin, yurttaşlığı bir uyrukluk tasviri üzerinden ele aldı. Bodin'e göre bir uyruğu yurttaş yapan şey egemen ile arasındaki bağda yatmaktaydı. Karşılıklı çıkar esasına dayanan bu tasvir, egemenin adilane davranması karşılığında uyruğa da birtakım sorumluluklar yükleyen bir sistemi işaret etmekteydi. Aynı zamanda dini vurguları sıkça yapan Bodin, hem sıkı bir Machiavelli hayranı hem de karşıtıydı. Zira prenlere sınırsız güç ve iktidar alanı tanıyan Machiavelli'nin karşısında adilane ve eşitlikçi bir anlayışta hizalanan bir tez ileri sürmesi de bunun açık bir kanıtıdır. Bodin, Devletin Altı Kitabı adlı kitabında, "devletin ne olduğuna/olmadığına ilişkin bazı sorular sorarak ve bu sorular neticesinde devletin var olma amacını tespit ederek; devleti devlet yapan noktaları ön plana çıkarmaya çalışır. Mesela, Bodin, zora/güce dayanan bir eşkıya sürüsünün iktidarı ile devlet iktidarının arasındaki fark nedir diye sorar? Cevabı oldukça sarihtir: Devleti eşkıyaların iktidarından ayıran şey, devletin yönetiminin adalete dayanmasıdır." (Saygılı, 2014, s. 188).

Thomas Hobbes ise İngiltere iç savaşı yıllarında ortaya attığı görüşlerde egemenlik vurgusunu Bodin'e nazaran daha güçlü yapıyordu. Meşhur *Leviathan* adlı eserinde de izlerini gördüğümüz üzere, mutlak yönetim, otoritesini net bir şekilde yansıtamadığı takdirde anarşi denilen bir doğa durumu riski oluşabilirdi. Bu sebeptendir ki, mutlak yönetim, kötü ve sevimsiz yurttaşlarca itaat edilen bir organizma olmalıydı. Hobbes'un önerdiği şey bariz bir şekilde mutlak bir yönetim ve mutlak bir itaat haliydi. "Hobbes'a göre insan yaşamakta bile zorlanırken devlet sayesinde mutlu bir yaşama sahip olmuştur. Devlet bunu korumak için her türlü eyleme girişebilir. Sonuçta doğa durumundaki kısa ömürdense devlet altında herhangi bir hayat yeğdir. Sürekli bireysel savaştansa kurumsal savaş hepimizin tercihidir. Hobbes'un sisteminde devlet yaşamı mümkün kılan bir lütuf olarak hareket etmektedir." (Yücel, 2016, s. 45). Hobbes'un teorize ettiği sistemde devlet tek güç olarak ortaya çıkmaktadır. Ona göre bütün hak ve iktidar tamamen egemen güç olan devlette birleşmelidir.

¹⁴Ayrıntılı bilgi için bkzn: D. Heater, Yurttaşlığın Kısa Tarihi, İmge Kitabevi, Ankara, 2007.

Mutlak monarşiler momentinin sağladığı en önemli dönüşüm, egemenliğin Tanrısallıktan kurtulmasıdır. Klasik anlamda yurttaşlık ölmüştür, çünkü antik çağdan bu yana yurttaşlığın barındırdığı eşitlik, katılım, kamusalılık, cumhuriyetçilik, zenginliklerin paylaşımı gibi anlamlar yok olmuştur. Modern yurttaşlığın nüveleri bu dönemde ortaya çıkmıştır, çünkü bu dönem, devlet ile toplumun iki ayrı varlık olarak ayrıldığı, bireylerin bir değer olarak değil, ama tebaa olarak devlet karşısında ‘hiçbir şey’ olmakta eşitlendiği bir dönem olmuştur (Güngör, 2017, s. 444). Ne var ki 17.yy’a geldiğimizde mutlak monarşiden kurtulma adına kimi girişimlerin olduğunu görmekteyiz. Özellikle İngiltere’de dinsel ayrımcılığın önüne geçmek adına bir dizi yasal düzenlemelerden bireysel savunma hakkına varana dek (HabeasCorpus/1697) birçok adım atıldı. Sömürgesindeki 13 kolonide yurttaşlık konusunda fiili yaşamda çeşitli uygulamalar vardı. Her kolonin kendi meclisi vardı ve yine oy kullanma hakkı sadece varlıklı kimselere tanınıyordu. Fakat 18.yy’a gelindiğinde 13 kolonide birden yurttaşlık bilincini oluşturan sistemli kurumlar oluşturulmaya başlandı ki bu da meşhur “Amerikan Devrimi”nin yaşanmasına ön ayak oldu.

2.1.6. Amerikan Devrimi

Kuşkusuz Amerikan Devrimi yaşanana dek geçen sürede birçok ismin teorik olarak çok ciddi katkısı oldu. Bu isimlerin başında ise herkesin “canını, malını ve özgürlüğünü koruma” hakkı olduğunu savunan John Locke gelmekteydi. Öyle ki bu söyleme benzer söylemler Amerikan Bağımsızlık Bildirgesi(1776) ile Fransız İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirgesinde(1789) de yer bulmuştu. Locke’a ek olarak J.J. Rousseau, Montesquieu gibi düşünürlerin de teorileri ile birlikte Amerikan Devrim’i öncesi yoğun bir birikim süreci oluştu.

Amerikan Devrimi’ne geçmeden önce teorik olarak katkıda bulunanlara, özellikle J.J Rousseau’ya ayrı bir paragraf ayırmamız gerekir ki zira Rousseau, hem Amerikan Devrimi hem de Fransız Devrimi’ne etkileriyle Avrupa siyaseti ve düşünce tarihi için önemli bir yer tutmaktadır. 18.yy.dacumhuriyet ile idare edilen bir kent devleti olan Cenevre’de doğması belki de kişisel tarihi için en önemli faktördü. Yaklaşık 25 bin nüfusa sahip Cenevre’de sadece 1.500 kadar kişi siyasal haklara sahipti. Tabakalı bir toplum yapısı olan Cenevre’nin en üst tabakasını “yurttaşlar” ve “kasabalılar” oluşturyordu ve Rousseau da en üst tabaka olan “yurttaşlar” sınıfına mensuptu. (Heater, 2007, s. 205).Rousseau’yu genel olarak *Toplum Sözleşmesi* ile bitiştirsek de buraya gelene dek bir birikim sürecini ıskalamamamız gerekir. 1750 yılında *Politik Ekonomi Üzerine Söylev* ile 1755’te yazmış olduğu *Eşitsizlik Üzerine Söylev* adlı eserleri 1762 tarihli *Toplum Sözleşmesi* adlı meşhur eserinin mesneti konumundaydı. Rousseau’nun yurttaş ideali kabaca özgürlük, eşitlik ve eğitim ekseninde ilerleyen bir ideale karşılık gelmekteydi. Yurttaşlık ve özgürlük tasavvurunu temel kavramı

olan *genel irade* ile açıklamaya çalışan Rousseau'ya göre, devleti egemen kılacak şeyin aslında ortak irade yani halkın kendisi olduğuydu. Buradan hareketle *Toplum Sözleşmesi* ile kastettiği şey çok açıktı: Toplumdaki her fert eşit haklara sahip olmalı ve her fert birbirinin hakkını gözetmeliydi. Bu sürecin sonunda da nasılsa ortaya ortak bir “iyi” ve egemenlik akdi çıkacaktı. Rousseau, siyaset kuramının temeline “toplum sözleşmesi”ni yerleştirerek, devletin kuruluşunu yurttaşların ortak iradesine dayandıran cumhuriyetçi bir bakış açısını benimsemiştir. Ona göre, esas olarak, yasama işleviyle özdeşleştirilen egemenlik yurttaşlar topluluğuna (halk) aittir ve halk egemenlik yetkisini bizzat kullanmalıdır. (Kalfa ve Ataay, 2015) Nitekim bunun için de bir yurttaşlık bilinci oluşturmak gerekiyordu. Ona göre bu misyonu “eğitim kurumları” üstlenmeliydi. Eğitim kurumları, çocuklara toplumun kurallarını, eşitlik ilkesini ve kardeşlik ruhunu öğretmekle mükellefti. Zorbalık ve özgürlükten yoksunluk zincirlerini kırmak, halk egemenliğine dayanan devletin gerçekleştirilmesi; fakat bunun sadece biçimsel, dış bir düzenleyiş olarak değil, insanı devletin en yüksek iktidarına katılabilecek, onu sorumlu vatandaş haline getirecek şekilde değiştirme yoluyla yapılması. Bu yüzden Rousseau, genel iradenin yani halkın bu egemen gücünün her türlü devrini, bölünme olasılığını önleyecek şekilde insanın devlet içine tümüyle alınması üzerinde durmaktadır. Bu açıdan bakıldığında *Contrat Social* çağdaş akılcıdır ve millî demokrasinin örnek gerekçesi olarak görünür. (Schefold, 1973, s. 514).

Amerikan Devrimi'ne dek geçen sürede belirttiğimiz üzere sistemli bir teorik ve siyasal altyapı oluşmuştu zaten. Kuşkusuz Britanya ülkesinin sömürgesinde olan bu 13 koloninin birlikte hareket etmesi bu devrimi başarılı kılan en önemli anahtardı. Devrimden yıllar önce bile her koloni kendi sivil yasasını oluşturmuş ve özgürlük bilincini güçlendirecek kurumları aktif hale getirmişti. Öyle ki devrimden yüz küsur yıl önce, 1620 yılında 13 kolonin birden imzalamış olduğu “Mayflower Sözleşmesi” bunun bariz kanıtlarından biriydi. Bu sözleşme kolonilere, İngiltere ile olası bir problem durumunda kendi yönetim biçimlerini belirleme, özgürlüklerini koruma ve isyan etme hakkı gibi çok hayati haklar sunuyordu. Üstelik, içinde tek bir Amerikan vatandaşının temsil edilmediği bir parlamentoyu kabul etmediklerini de artık açıktan dile getiriyorlardı. Bağımsızlığa giden yolda koloniler o denli kenetlenmişti ki “halkın egemenliği” ile “özgürlük” vurguları, bildiri ve sözleşmelerinin ana unsurları oldu. Bu vurgu nitekim bir başka formatta, Bağımsızlık Bildirgesinde şöyle can buluyordu: *Tüm insanlar eşittir, onlara yaratıcıları tarafından devrolunmaz belli haklar bahşedilmiştir.* (Heater, 2007, s. 112)

Devrim yıllarında da öncesinde de siyasal haklarda her koloni farklı uygulamalar izliyordu. Örneğin Virginia'da arazisinin boyutuna göre yurttaşlar oy kullanabilirken

Kaliforniya’da “Siyah, Beyaz, Yahudi ve Yabancılar” gibi hemen hemen herkesin oy kullanma hakkı vardı. Halen günümüzde bile eyaletlerin birbirinden farklı oy kullanma sistemlerinin olması, muhtemelen bu tarz bir geleneğe sahip olmalarından ileri gelmektedir. Tüm bu farklı uygulamalarla birlikte 1787 yılında bir federal anayasa ortaya çıkarmayı başardılar. Bu yasaya göre en az 25 yaşına gelmiş ve 7 yıldır Amerikan vatandaşı olan bir kimse Temsilciler Meclisine üye olabilirken 30 yaşına gelmiş ve 9 yıldır Amerikan vatandaşı olan biri de senatör olabilecekti.(Heater, 2007, s.115)

1776 yılında Amerikan Yurttaşlık Bildirgesi’ni oluşturdukları zaman, yurttaşlığa kabul edilme şartları, kölelik ve federatif yapının çerçevesi konuşuluyordu. O dönemlerde yapılan nüfus sayımına göre, nüfusun yaklaşık 3’te 1’i köle olarak anılan siyahîlerden oluşuyordu. Haliyle yeni yurttaşlara ve bu alanda yapılacak düzenlemelere ihtiyaç olduğu açıktı. Bunun yanı sıra hem eyalet hem de ulusal ölçekte bir yurttaşlık tanımına da ihtiyaç vardı. Dünyada bunun küçük coğrafyalı örnekleri olsa da bunlar, Amerikan tarzı bir yurttaşlık için pek elverişli değildi. Aynı zamanda kölelik gibi ciddi bir problemi aşmaları gerekiyordu. Bu tür karışıklıkların önüne geçmek için bir dizi önlemler alsalar da bizi ilgilendiren bölümüyle konuyu ele almaya çalışacağız. Tarihler 1781 yılını gösterince yurttaşlık ve birlikteliği vurgulamak adına “Konfederasyon Maddeleri”ni oluşturdular. Bu maddelerin temel kaygısı parçalar arasında bir bütünlük ve yurttaşlık bilincini arttırmaya yönelikti. Oluşan baskıyı bir nebze olsun hafifletse de bu maddeler de nihai bir çözüm üretmemişti.¹⁵Daha güçlü ve kapsayıcı bir anayasa yapmak gerekiyordu. 1787-88 tarihleri arasında çeşitli sayıda makaleler yazıldı ve bir anayasa metni ortaya çıkarıldı. Anayasa metninin dördüncü maddesinin ikinci fıkrasında yer alan “*Her eyaletin yurttaşlarına çeşitli eyaletlerdeki yurttaşların tüm ayrıcalık ve dokunulmazlığı tanınacaktır.*” ibaresi, eşitlik vurgusunun temele alındığının ve bir yurttaşlık bilinci etrafında birleşmek istediklerinin açık göstergesiydi. Bağımsızlık Bildirgesi’ni hazırlamak için John Adams, Benjamin Franklin, Thomas Jefferson, Robert Livingston ve Roger Sherman’dan oluşan bir komite atadı. Sonrasında ise komite Jefferson’u taslağı hazırlaması için görevlendirdi. Jefferson, Bildirge’yi tasarlarırken sadece kolonilerin Britanya’dan ayrılmasını gerektiren özel nedenleri listelemekle kalmamış, aynı zamanda Devrim’in dayanacağı ideolojik temelleri önermiştir. Jefferson bunu yaparken yeni ve özgün bir devlet teorisi ileri sürmemiş, doğal, devredilemez haklar teorisinde temellenen ideolojik bir tavır sergilemiştir.(Köktaş, 2014, s. 117).

¹⁵ Ayrıntılı bilgi için bkz: M. Akbay, Amerika Birleşik Devletleri Anayasa Metinleri, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, (7) 1, 1934.

Fakat kölelik problemine dönük somut ve gerçekçi adımlar ancak 1820’lerde atıldı. Bu tarihe kadar çok sayıdaki Amerikan eyaletinde yine kölelik kurumuyula ilgili çeşitli uygulamalar vardı. Bu sorunun temelinde, köleliğin federatif yapının mı yoksa eyaletlerin sorunu mu olduğu konusunda henüz bir fikir birlikteliğinin oluşmaması yatıyordu. Bu durumun Amerikan toplumunda derin bölünmelere sebep olduğu açıktı ve bir düzenleme yapılması elzem hale gelmişti. Sorunu çözmeye yönelik ilk somut adım 1820 tarihli *Missouri Uzlaşması* ile atıldı. Bu sözleşme, kuzey eyaletlerinde köleliği yasaklayan bir metindi ve hayati bir önem taşımaktaydı. Öyle ki 1834’te siyahî bir köle olan Missouri’li Dred Scott örneğinde metnin uygulamadaki karşılığı pratik olarak deneyimlendi. Dred Scott, özgür bir eyalette yaşadığı için özgürlüğünü istiyordu. Uzun bir yargılama sürecinin ardından mahkeme, Anayasa’nın “Afrika ırkı”ndan olanlara yurttaş statüsü vermediğini gerekçe göstererek bu talebini reddetti. Çünkü mahkemeye göre özgür bir eyalette Scott’un her ne kadar özgür olması gerekse de Missouri Sözleşmesi’nin anayasal bir bağlayıcılığı yoktu. Bunu takip eden yıllarda iç savaşın patlak vermesi ile birlikte eyaletlere bir dizi yasal düzenleme yapma hakkı tanındı. Örneğin eyaletler artık yurttaşlık hakkı verebiliyordu. Savaşın yıpratıcılığı ve bu problemi ortadan kaldırma adına eyaletler hızlıca siyahîlere yurttaşlık hakkının tanındığı hükümler verdi ve kölelik kurumunun kaldırılması da çok zaman almadı. Fakat pratikte yine de problemler yıllarca sürdü. Sürekli kriminalize edilen ve ayrımcılığa maruz kalan siyahîlerin sorunu 1954 Yüksek Mahkeme kararı ile birlikte iyice derinleşti. Bu mahkeme, siyah ve beyaz öğrencilerin aynı okullara gitmesi gerektiği kararını almıştı. Bu karar üzerine 9 kadar siyahî o meşhur eylemi gerçekleştirdi. Arkansas’ta, beyazlardan oluşan bir okula kayıt yaptırdılar. Arkansas Eyalet Valisi bu durumdan memnun değildi ve beyazların karşı eylemine sahne olan günlerde ulusal muhafızlar ile birlikte beyazlardan yana tavır aldı. Dönemin başkanı Eisenhower duruma kayıtsız kalmayıp hem olası bir iç karışıklığın önünü almak hem de Yüksek Mahkeme gibi bir karar organının bağlayıcılığını sürdürmek adına Arkansas’taki gerginliği yatıştırmak üzere siyahî çocuklar okula giderken onlara eşlik etsinler diye federal birlikleri gönderdi. Günümüzde bile çok hassas bir terazide olan bu ayrımcılık halen bazı eyaletlerin problemlerinin başında gelmektedir. (Heater, 2007, s. 152)

2.1.7. Fransız Devrimi

Fransa’da devrim öncesi dönemde yurttaşlık anlayışı, en az çağdaşı diğer ülkeler kadar indirgemeci ve benzeri bir sistemle yürütülüyordu. En basitinden Yahudiler ve kadınların uzun yıllar yurttaş olarak sayılmadığı diğer ülkelerden biri de Fransa idi. Fakat şanslı olarak Fransa, kümülatif bir yapıda yurttaşlık bilinci gibi geniş bir dünya deneyimine sahipti. Aynı zamanda onlara ışık tutan yakın tarihli bir Amerikan Devrimi örneği de vardı. Daha önceleri basit birkaç

haktan ileri gelen, kişi tarafından kazanılması gereken, belli başlı sayıdaki kişi veya ancak soylu olanların yararlanabildiği bir ayrıcalığa karşılık gelen yurttaşlık, artık yeni dünya düzeni ile birlikte yeni bir temsile ihtiyaç duyuyordu. Bunun için yeteri kadar birikim de oluşmuştu.

Fransa’da diğer çağdaşlarında farklı olarak yurttaş olmanın ön koşulu vergi ödemektir. Ne kadar çok vergi ödenirse o kadar çok hakka sahip olunan bir siyasal ortam hakimdir. Buna ek olarak ise soylu sınıfı ve kilise bu vergi ödeme durumundan muaftır. Bu da İngiltere gibi savaş halinde olduğu ülkelerden daha az bir vergi gelirine sahip olduğu anlamına geliyordu. Özellikle Fransa’nın gütmüş olduğu genişleme politikası ve uzun yıllar süren savaşlar sonucunda ekonomisi artık alarm verince, 14. Louis yönetimindeki Fransa, kötüye giden ekonomik durumları düzeltmek adına tüm toprak mülklerinden vergi alınmasına hükmetti. Bu durum tabii ki ilk olarak, çok geniş topraklara sahip olan soyluları rahatsız edecekti. Bunun üzerine soylular, en son 1614 yılında toplanan Parlamento (Etats-Generaux) 1789 Mayıs ayında soylular, din adamları ve halktan oluşan üç kamaralı ve olağanüstü bir şekilde toplanma kararı aldı.¹⁶ Bu parlamento toplantılarından genel olarak güçlü çıkan taraf soylular oldu. Üretime katılmayan soylular ve kilise, Fransa monarşisinde söz sahibi olurken, üretime katılan burjuva ve köylüler yönetime katılamıyordu.

Fransa Monarşisinde uzun yıllar soylu, kilise ve kral etrafında şekillenen bu güç üçgeninin ardından güçlenen diğer bir kesim ise burjuva sınıfı oldu. “1713-1789 yılları arasında Fransa’nın dış ticaretin beş kat artması, burjuvazinin ve bu arada güçlenen tüccarların artan güçlerinin en güzel göstergeseydi”. (Sander, 2006, s. 163) Burjuva güçlendikçe soyluların ve kilisenin sahip olduğu haklara tepki göstermeye başladı. Bu tepkiler burjuvadan hareketle tüm orta sınıf tarafından sahiplenildi ve nihayetinde monarşi düzenine karşı tepkili bir ortam oluştu. Orta sınıf genel olarak bir anayasa ile monarşinin gücünün sınırlandırılması, vergilerin düzene konulup azaltılması, iç gümrük engellerinin kaldırılması ve basın özgürlüğü olmak üzere dört başlık etrafında birleşti. Tarihler 14 Temmuz 1789’u gösterince halk ayaklanması çıktı ve despot sistemin bir simgesi olan *Bastille Hapishanesi* yakıldı.

1789 yılında başlayan ayaklanma, kısa bir süre içerisinde siyasi ve toplumsal değişimle sonuçlanan bir devrime dönüşmüştür. Özgürlük ve eşitlik temaları etrafında yeni bir düzen inşa fikrine dayanan devrim, mutlak monarşiyi tehdit eden yeni siyasi modeller ortaya çıkarmıştır.¹⁷ Tüm bu hızlı gelişmelerin ardından Amerikan Devrimi’nin çizgisi örnek alınarak Kurucu Meclis tarafından “*İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirgesi*” yayınlandı. Maddeler genel itibari ile daha önce eş görülmemiş ölçüde demokratik öğeler içeriyordu. Bildiride insanların

¹⁶ Heater, D. , Yurttaşlığın Kısa Tarihi, s. 121-130, İmge Kitabevi, Ankara, 2007

¹⁷ Ayrıntılı bilgi için bkz: E. Çetintaş, 1792-1825 Devrim Savaşları: Özgürlük ve Yurtseverlik Mücadelesi, Ahi Evran Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, (4) 1, s.56-57, 2020.

özgür olduğu, yasalar önünde eşit oldukları, herkese memur olabilme hakkı, özel mülkiyet hakkı, söz ve basın özgürlüğü ve vergilerin dengeli dağılması gibi temel hak ve özgürlükleri kapsayan maddeler yer aldı. Zamanla Kurucu Meclis, mutlak monarşinin despotik baskısını silmek adına ulusal egemenliğe dayalı yeni bir “Anayasa” hazırlayarak Kral’ın mutlak yetkilerini sınırlandırdı. Siyasal İktidarı, halkın da ortak olduğu bir “Parlamento” ile Kral arasında paylaştırdı.¹⁸

Özellikle Napolyon Bonapart ile birlikte geçilen Konsüller Rejiminde, yurttaşlık ve ulus bilinci tüm Avrupa’da etkin bir hale geldi. “Fransa Devrimi ile birlikte, subayları yetişmiş profesyonel asker, erleri de liberalizmin, yani yönetilenin hükümetine sahip çıkmasının ve böylece doğan ulus bilincinin ürünü olan “yurttaşlar”dan oluşan ordular Avrupa sahnesine çıktı”.(Sander, 2006, s. 169). Napolyon yönetimindeki Fransa, Üç Konsüller dönemine geçerken yapılan oylama sonucunda 3 milyona karşı 1500 oy ile ezici bir üstünlük ile kabul edildi. Bu da Napolyon’un ne kadar güçlü bir hale geldiğinin çok açık bir kanıtı idi. Öyle ki bu güç o kadar destek görüp arttı ki 1804 yılında Fransa, Konsüllük İmparatorluğuna ve Napolyon da 1.Napolyon adıyla İmparator’a dönüştü.

1789 öncesinde Fransızlar çeşitli derecelerde katmanlara bölünmüşken Devrim’le birlikte tüm imtiyazlar ve farklılıklar kaldırılmak istenmiş ve Fransızlar, hukuk önünde eşitlik ilkesiyle birleştirilmeye çalışılmıştır. “Devrim bireylere hiçbir özerk alan tanımayan ve egemen uyruklarının yaşamları ve mülkiyetleri bakımından ahlaksal engeller dışında bir başka engel getirmeyen mutlak monarşiden kesin bir kopuşu ifade eder”. Bu düşüncenin arka planında, yeni bir insan yaratmak ve Fransa’yı yeni temeller üzerinde inşa etmek -bir ulus yaratma sürecini başlatmak- vardır. Eski düzenden kopuş için tümüyle yeni bir yapının kurulması arzusu yönlendirici olmuştur.(Yıldırım, 2019,s. 253)Fransa’nın bu siyasi tarihinin bir uzantısı olarak yurttaşlık anlayışı ve bu anlayış ile ilgili kimi tasarrufları oldu. Özellikle devrim yılları süresince “özgürlük ağaçları” ülkenin dört bir yanına dikilerek sembolleştirildi. Devrimi takip eden yıllarda Fransa oligarşik ve monarşik yapısından iyice uzaklaşarak günbegün demokratikleşen bir yapıya evriliyor idi.

XVI. Louis’in devrilmesinden sonra cumhuriyetçi yeni bir anayasa oluşturma girişimleri hız kazandı. Daha önceleri bir düşünür ve siyasetçi olan Sieyes’in önderliğinde ortaya atılan aktif ve pasif yurttaşlık anlayışı temelden terk edildi. Ki burası çok kıymetlidir. Bu ayrımın yerine “Egemen halk, Fransız yurttaşlarının tamamıdır” gibi net bir ifade getirildi. Ek olarak sosyal devletin temeli yine bu bildirgede atıldı dersek pek de abartmış olmayız. Özellikle bildirgenin 21. maddesinde yer alan “*Kamu yardımı kutsal bir görevdir. Toplum*

¹⁸Ayrıntılı bilgi için bkznz: O. Sander, Siyasi Tarih İlkçağlardan 1918’e, İmge Kitabevi, Ankara, 2006.

daha az şanslı yurttaşlarına ya onlara iş sağlayarak ya da işi olmayanlara geçim kaynağı sağlayarak destek vermekle yükümlüdür.” ibaresi sosyal devlet anlamında güzel bir örneğe karşılık gelmektedir. Devrim öncesi yılları, sosyal tabakadaki derin farklılıkları düşününce bu kadar kısa sürede böylesi kararlar almaları yurttaşlık ve sosyal devlet bilinci adına büyük mesafe kat ettiklerinin kanıtı niteliğindedir.¹⁹

Devrimle birlikte siyasal alanda baskın olan bir sınıf ortaya çıktı: *Jakoben*.²⁰Paristeki sosyete, Dominikan keşişlerinin Rue St. Honore Manastırı’nda “Jakobenler” olarak bir araya geldikleri için bu ismi aldılar. Bu sınıf siyasal anlamda proaktif bir kimliğe sahipti. Öyle ki 1793 yılında yaklaşık 6000 bin kulüp ve yaklaşık yarım milyonluk da bir üyesi vardı. Bu üyelerin temel özelliği, devrimi tertip eden ya da baştan sona devrimin içinde aktif olarak yer alan isimlerden oluşmasıydı. Bu yüzden kendilerini bir seçkinler sınıfı ve devrim sonrası oluşan yurttaşlık bilincinin gerçek sahipleri olarak görüyorlardı.

2.1.8. Devrim Sonrası 18. ve 19. Yüzyılda Yurttaşlık Anlayışı

Fransız Devrimi ile birlikte artık ne monarşi ne de oligarşi ile bir yönetimin mümkün olmayacağı iyice anlaşılınca tüm Avrupa’da yeni bir arayış baş gösterdi. Yurttaşlık bilinci Fransız Devrimi ile birlikte yeni yeni oluşuyordu ve daha önceleri sembolik bir karşılığı olan bu kavram, artık çözülmesi gereken temel bir problem haline geldi. 18.yy ile birlikte yurttaş olmak ve ulus olmak arasında bir bağ kurulmaya başlandı. Daha önceleri böylesi bir bağ kurmak sosyopolitik anlamda pek olanaklı değildi. Bir ülkeye bağlılık etnik bir kültüre ya da milli bir duyguya göre şekillenmiyordu, yerel ve ilkel bir bağlılık söz konusuydu. 18. yy ile birlikte “ulus” sözcüğü sıkça zikredilmeye başlandı. Ve akabinde yurttaşlık, halk, yurt, ülke gibi türlü sorularla birlikte şu sorulmaya başlandı: bir ulus siyasal mı yoksa kültürel olarak mı tanımlanacaktı? Özellikle Fransa’da tartışılan bu konu, *Abbe Sieyes*’in “ulus nedir” sorusuna getirmiş olduğu teorik izahlarla birlikte derinleşti. Ulusu ortak yasalar etrafında ve aynı yasa gücü altında temsil edilen bir ortaklık olarak nitelendiren Sieyes’in görüşleri bildirgede “egemenlik esas olarak ulusun kendisindedir” şeklinde yer buldu. Bununla birlikte 1791 tarihli Fransız Anayasası’nın, yabancılara yurttaşlık hakkı tanınması milliyetçilik ve yurttaşlık arasında bir illiyet olmadığını gösteriyordu. (Heater, 2007, s.135)

19. yy’dan itibaren “ulus” ve “yurttaşlık” kavramı yeniden ve daha çok *dil* ölçütüne yorumlanmaya başlandı. Özellikle Amerika’da yurttaşlığa kabulün belli başlı prosedürleri vardı. Örneğin bir çeşit siyaset sınavı ve okuryazarlık sınavının geçilmesi gerekiyordu. Bu

¹⁹D. Heater, *Yurttaşlığın Kısa Tarihi*, s. 121-129, İmge Kitabevi, Ankara, 2007.

²⁰Fransız Devriminin öncülerinden olan Maximillien Robespierre tarafından Fransız Devriminden sonra kurulan siyasi topluluk.

okuryazarlık sınavı, yurttaşlığını alacağın ülkenin dilini bilmesi gerekliliğinden, ulusal/milliyetçi bir anlayıştan ileri geliyordu. Dil vurgusu özellikle 18.yy sonlarında ve 19.yybaşılarıyla birlikte iyice ivme kazanarak gündem haline geldi. Devrim yıllarında, Fransa’da bile, nüfusun yarısının Fransızca bilmediğini düşünürsek başlarda temel kaygının bu olmadığını anlamış oluruz. Ancak 19.yy’ın ikinci çeyreğinde, yine Jakobenlerce bu mesele ciddi bir şekilde ele alındı. Jakoben idealinde ortak bir dil ve ortak bir ulusal kimlik yaratmak modeli hakimdi. Ve bunu modern bir şekilde icra etme gayretindeydiler. O dönem Fransa’sının kırsalında yaşayan köylülerin çoğu Fransızca bilmiyor ve sayıları azımsanmayacak ölçüde bir oy kapasiteleri vardı. Jakoben tahayyülündeki gibi milli bir “yurttaşlık duygusu”ndan çok uzaktaydılar. Bu problemi gidermek adına eğitim ve askeri hizmetlerde çok koyu “ulusallaşma” yoluna gittiler. Hatta kimi dönemlerde *Kelt* sınıfından *Breton* gibi yerel dilleri yasaklayan kararlar aldılar. (Heater, 2007, s. 137)Eşzamanlı olarak Almanya’da da Jakobenlere benzer uygulamalar yürürlüğe konuldu. Fransızca başta olmak üzere farklı dilleri kullanan yurttaşlarını Almanlaştırma politikası devreye sokuldu. Temelde *volküyesi* olmadıkları için tam Alman sayılmadılar yine de ve Alman olma vurgusu daha baskındı. Ve 20.yy.da bu konu gittikçe derinleşecekti.

“Yurttaşlığın gelişimini Britanya’daki tarihsel süreç çerçevesinde ele alan Marshall, 18. yüzyılda hukuk mahkemelerinin kurulmasıyla medeni (bireysel) hakların, 19. yüzyılda genel oy hakkının elde edilmesiyle siyasal hakların ve 20. yüzyılda da eğitim, sağlık, sosyal güvenlik hakları gibi haklar ile sosyal hakların kurumsallaştığını belirtmiştir. Marshall’a göre, sosyal eşitsizliklerin kaynağı olan kapitalizm ile eşitlik söylemi üzerine kurgulanan yurttaşlık, sosyal haklar sayesinde bir arada yaşayabilmektedir. Sosyal haklarla yurttaşlık son aşamasına gelmiştir.” (Güngör, 2017, s. 445)

2.1.9. 20. Yüzyılda Yurttaşlık Anlayışı

Almanya’da hâkim olan *volk* anlayışı, çıkış itibariyle zararsız olsa da zamanla epey riskli bir kavram haline geldi. Özellikle Yahudi karşıtlığının tavan yaptığı paylaşım savaşı öncesi yıllarında kavram, iyice vahşi bir biçimde ele alındı. Yüzyılın ortalarına doğru, dünyada hızla artan bir ırkçı ve milliyetçi hava hakimdi. Aynı yıllarda Amerika’nın güney eyaletlerinde siyahilere karşı ırkçı eylemler arttı. Yine İngiltere 1910 yılında Güney Afrika Birliği’ni kurarken sadece beyazlardan oluşan bir parlamento ile bu sürece dahil oldu ve bu sömürge ülkesinde nüfusun %70’inin siyahi olmasına rağmen siyahilerin oy kullanma hakkı yoktu. (Heater, 2007, s. 140)

Yeni bir yurttaşlık anlayışının ortaya çıkışı olarak değerlendirebileceğimiz bu yüzyıl, ilk dönemlerde ulus-devlet risklerini barındıran bir dünya portresi çizerken yüzyılın

sonralarında doğru bu görüşün aşınmasıyla neticelenmiştir. Özellikle 1970’lerde göçlerle birlikte ABD ve Kanada’nın Kanadalılaşıma ve Amerikanlaşma politikaları kültürde birlik ve asimilasyon şeklinde olurken zamanla farklı grupların kendi kültürel dokularını korumakla ve hatta ülkeler tarafından bu çeşitliliğin desteklenmesi ile sonuçlanmıştır.²¹Bu iki ülke özelinde yaşanan süreç 2. Dünya Savaşı’ndan sonra dünyaya hâkim olan atmosfer haline gelmiştir.

Ne var ki tüm dünyada yükselişe geçen ırkçılık, özellikle ABD’de yüzyılın ilk çeyreğinde çok şiddetli olaylara sahne oldu. ABD’nin kuruluş süreci ve tarihini de göz önünde bulunduracak olursak bu durumun gerçekleşmesi aslında kaçınılmaz bir tarihi gerçekliktir. “İrkçilik Amerika’da koloni döneminde siyahların zorunlu çalışan olarak getirilmesinden sonra başlamış ve kölecilik ile sistematik hale gelmiştir.”(Tatlisu, 2018, s. 38).Siyahîler de bu ırkçı ortama karşı kendi yöntem ve protesto argümanlarını geliştirdiler. Restoranlardaki ayrımcılıktan çalışma saatlerindeki eşitsizliğe dek birçok alanda eylem yapıp sosyal haklarını talep ettiler. Beyazlar tarafından maruz kaldıkları ikinci sınıf insan profilini ortadan kaldırma adına gösteriler düzenlediler ve eşit bir yaşam hakkı talep edip kısmen de olsa bunu başardılar. Siyahîler için durum böyleyken Avrupa ve Asya’dan ABD’ye göç edenler İngilizce öğrenip rahatlıkla vatandaşlık alabiliyorlardı.²²

20.yy artan ırkçılığa karşın aynı zamanda etnik bilinç ve duyarlılığın da arttığı bir döneme karşılık geliyordu. Bu bilinç sayesinde evrensel boyutlarda kültürel kimliklerin oluşması ve kurumsallaşması da hız kazanıyordu. Bu durum da iyiden iyiye “ulus-devlet”e evrilen dünya ülkeleri için potansiyel riskler demekti. Özellikle kültürel ve etnik çatışmayı şiddetli yaşayan ülkelerde bu problemin çözüm adresi olarak hükümetler görülüyordu. İspanya ve Britanya gibi ülkelerde bu çözüm yolu başarılı olsa da Burundi ya da Ruanda gibi ülkelerde de katliam boyutuna varan bir tablo ortaya çıktı.

19.yy’da kimlik bilinci henüz oluşmadığı için yurttaşlık bir uyrukluk meselesi olarak ele alınıyorken değişen dünya koşulları ve artan etnik ve kültürel kimlik bilinciyle birlikte yeni bir temsille değerlendirilmesi gerekliliğini kaçınılmaz kılıyordu. 20.yy’a gelindiğinde ülkelerin önünde yurttaşlık temalı kilit problemler vardı. Bunlarda ilki yerli halk, ikincisi göçmenler, üçüncüsü ise azınlıklardı. 20. yüzyılda görülen değişmelerin etki ettiği ana noktalardan birisi de gelişmiş ülkelere doğru gerçekleşen göçlerdir. Bu göçler iki kutuplu bir gelişmeyi ortaya koymaktadır: Ya terk edilen ülkelerin yurttaşlığını da terk etmeyi, ya da terk edilen ülkeyle duygusal bağı etnik ve dinsel yönden korumayı amaçlayan bir toplumsal ilişki

²¹M. Uçar, Kentselden Moderne, Modernden Post Ulusallığa: Bir Aidiyet Biçimi Olarak Yurttaşlığı Sürdürebilmek, Muhafazakar Düşünce Dergisi, (1) 2, s.140., 2004.

²² D. Heater, Yurttaşlığın Kısa Tarihi., s. 156, İmge Kitabevi, Ankara, 2007.

tarzını doğurabilmektedir. (Say, 2003: 63)²³Ülkeler, ulus-devlet varlığını korumak ve sürdürmek için bu üç halka arasında bir uyum ve koordinasyon sağlamak zorundaydı. Bu temel üç kategori üzerine, yurttaşlık ve etnik kimlik özelinde anayasal düzenleme yapabilen ülkeler başarılı olurken tam tersi despot ve yok sayan bir tutum içinde olan ülkeler ise ciddi problemler yaşadı. Bu bağlamda Kanada, başarılı olan ülkelerin güzel bir örneğini oluşturur. Çok kültürlü bir toplum yapısına sahip olan Kanada, ayrı ayrı kimlik haklarını elde etmiş bir kozmopolite karşılık gelmektedir. Tek tip bir kimlik ve yurttaş anlayışı yerine çok merkezli ve katılımcı bir yapıyı inşa edebilmiş nadir ülkelerdendir.²⁴

20.yy ile birlikte dünyada iyice yaygınlaşan “federatif” yapılar, yurttaşlık konusunun nasıl ele alınacağı problemini daha da derinleştirdi. Bir problem olarak bu durumun en güzel iki örneğini ise ABD ve Avrupa Birliği oluşturuyordu. Bu iki örnekteki gibi Federatif yapı, aşamalı ve iki düzeyli bir sistem öngörmektedir. Yurttaş için eyalete mi bağlılık yoksa ulusa mı bağlılık ya da hangisine ait hissettiği konuları ise bu durumun güç alanını oluşturuyordu. 1990’da Yugoslavya’nın parçalanmasına ve ABD’nin 1860 yılında neredeyse parçalanmasına sebep olabilecek kadar güçlü bir problem durumuydu bu. Bu güç durumuyla birlikte Federatif yapı, yurttaşın çift kimlikli olduğunun kabul edildiği bir sisteme karşılık gelmekteydi. Yurttaş için bu iki kimliğin de eşit bir şekilde kabul edildiği hissini yaratılması yurttaşlık bağlarını kuvvetlendirme ve ülke içi problemlerin önünün almak açısından başat meseleydi. Bugün bile ABD’de halen bu problem tamamıyla aşılabilmiş değil. Bu da Federal bir ülkede yurttaşlığı tanımlamanın ne denli zor olduğunun bir göstergesidir.²⁵

Genel olarak yerel ölçekteki yurttaşlığın kökeni Orta Çağ kent localarına veya kırsal meclislere dayanırken, Devlet ölçeğinde yurttaşlık ise Orta Çağ kantonlarına ve konfederal bağlara dayanarak ancak 19.yy sonlarında Federal yapı ve Federal anayasalarla yaratılabilmektedir. 20.yy’da ise dünyada Federatif ve Ademi Merkeziyetçi bir algı hüküm sürüyor ve teorik çalışmalarla bu durumun desteklenmesi gerektiğine inanılıyordu. Anayasalar hazırlanırken de bu kaygı temele alınmış bir biçimde ya Federal ya da Ademi Merkeziyetçi tarzda yasalar hazırlanıyordu. Dikkatle hazırlanması gereken yasalardı bunlar. Çünkü Merkezi hükümete yoğun bir bağlılık eyalete olan bağlılığı zayıflatırken, eyalete yoğun bağlılık ise tam tersi şekilde merkezi yönetimin gücünün zayıflaması demekti. Nitekim Federatif yapıda olup da bu dengeyi sağlayamayan birçok ülke ya yıkıldı ya da dağıldı. Özellikle Eyalet ölçütünde kültürel ve etnik olarak yoğun bir bağlılık oluşturabilen SSCB, Yugoslavya ve Pakistan gibi

²³Ayrıntılı bilgi için bkz: Ö. Say, 20. Yüzyılda Yaşanan Sosyal Değişme Dinamikleri ve Kültürel Çözümlemeler Açısından Küreselleşme, Sosyoloji Konferansı, (0) 28, 61-76, 2003.

²⁴Ayrıntılı bilgi için bkz: G. E. Polat, Anayasal Vatandaşlık, Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Hukuku (Genel Kamu Hukuku) Anabilim Dalı, s. 222-223, 2010.

²⁵Ayrıntılı bilgi için bkz: D. Heater, Yurttaşlığın Kısa Tarihi, İmge Kitabevi, Ankara, s. 145, 2007.

Federatif ülkelerin dağılması bu dengenin neden önemli olduğunu kanıtlar niteliktedir.(Heater, 2007, s. 146). Bunun yanı sıra İspanya, Birleşik Krallık ve Belçika gibi ülkeler de bu dengeyi koruyabilme adına kimi düzenlemelere giderek Ademi Merkeziyetçi bir yapıda konumlanmak zorunda kalmıştır. 20.yy’da kimi ülkelerin dağılması, kimilerinin de mecburi düzenlemelere gitmesinden anlaşılabacağı üzere yurttaşlık anlayışı eski ezberler ve pasif bir statü olarak değerlendirilemez hale gelmiş, artık kaotik bir temsili ve modern bağlamlarla yeniden yorumlanması gerekliliğini doğurmuştur.

O sırada Avrupa, Avrupa Birliğinin temeli olan AET(1957)’nin kurulduğu tarihe, siyaset insanları ve düşünürlerin yurttaşlık kurumuna dönük küçük küçük çözümler üretmesiyle gelebilmeyi başardı. Öyle ki ancak 1961 yılında “yurttaşlık” meselesi resmi kaynaklara kaydedilip Avrupa Topluluğunca ele alınabildi. Tabi bu geç kalmışlığın başlıca sebebi olarak birliğin üzerine kurulmuş olduğu “ekonomik” saik gösterilir. Temelinde ekonomik ilişkiler olan bu birliğin zamanla eklemlenerek siyasi bir kimliğe kavuşması da ancak 1993 tarihli *Maastricht Antlaşması* ile oldu. Bu sözleşme ile birlik ilk kez geniş çaplı bir siyasi ivme kazandı. Bu sıkışmış Avrupa Topluluğu için mecburi bir adımdı. Halkın birliğe bağlılık duyması ve demokrasi ihtiyacından ileri gelen bir mecburiyetin ürünüydü. Bu antlaşma ile birlikteki yurttaşlar siyasi haklar edindi ve bu antlaşmayla birlikte artık sadece bir ekonomi birliği olmadıklarının altı çizildi.²⁶

2.1.10. Anayasal Vatandaşlık Öncesi 20. Yüzyıl Sonlarına Doğru Yurttaşlık Anlayışı

20.yy’a damgasını vuran en önemli iki olay kuşkusuz ki paylaşım savaşları oldu. Özellikle ikinci dünya savaşı, sonuçları itibarıyla dünyada birçok şeyin artık eskisi gibi olmadığını kanıtlar nitelikteydi. İkinci dünya savaşına doğru giden dünyada, müthiş bir milliyetçilik havası hakimdi ve ulus-devletler yurttaşlığı siyasi bir kimlik olarak milliyetle bitirtirmiş vaziyetteydiler. Savaşta kullanılan en önemli enstrüman da kuşkusuz ki yurttaşlığın milliyetçilik kisvesi olarak anıldığı bu tehlikeli manipülasyon ortamıydı. Özellikle Almanya, Japonya ve İtalya gibi ülkeler, milliyetçiliğin türlü varyasyonlarını savaş için amaç kılmışlardı. Bu gibi otokrat rejimlerde yurttaşlık bahsi suiistimal edilmeye o kadar müsaitti ki kavram, kutsallık atfedilen ya da öncelik verilen ırk ve sınıf vurgusunun gölgesinde içi boşaltılmış bir hale gelmişti. Almanya’daki Nazi iktidarı da bunun en açık örneklerinden biriydi. Nazi iktidarında ırk vurgusu her şeyin üstünde tutulmuş, yurttaşlık da onun içinde kendi bağlamından koparılıp kullanışlı bir araç haline getirilmişti. Düzenlenen mitinglerde yurttaşlık coşkusu temel söylem olmasına rağmen bu sadece ırkçılığın manipülasyonu ve

²⁶ Çev. C. Bayadrol, Avrupa Birliğini Kuran Antlaşma (Maastricht Antlaşması), Maliye Bakanlığı Bütçe ve Mali Kontrol Genel Müdürlüğü, 2007.

kitleleri harekete geçirmek içindi. Sovyetlerde ise yoğun bir siyasi ve sosyal haklar söyleminin hayaleti olsa da uygulamada sonuç çok farklıydı. Nihayetinde Lenin iktidarında 1924 anayasası, yurttaşlık kavramı yerine sınıf kavramını getirdi ve SSCB toplumu, “proleter”, “köylüler ve “askerler” olmak üzere üç ayrı şekilde anılmaya başlandı. Bunu izleyen süreçte Stalin, 1936 yılında göstermelik de olsa sivil hakların ağırlıkta olduğu yeni bir anayasa ile yurttaşlık tabirini yeniden yürürlüğe soktu ve ifade özgürlüğü, basın, vicdan, yasalar önünde eşitlik gibi demokratik ilkeler bu anayasada yer aldı. Yine çalışma, işsizlik, yaşlılık ve hastalıkta bakım hakkı gibi sosyal haklar da yine bu anayasadaydı. Fakat vaat edilen haklar ile uygulamadaki haklar arasındaki uçurum Stalin’in komünist rejiminde net bir şekilde görülmüyordu. Özellikle çalışma kampları bu dönemin bir sembolü haline geldi ve muhalefet bu kamplarda sindirilmeye çalışıldı. “NKVD ve KGB milyonlarca insanı çalışma kamplarında bırakmış ve ölüme terk etmiştir: muhalifler, ilan edilen sivil haklarla çelişen bir ceza yasasına göre suçlu bulunmuştu ve seçimlere sadece resmi adaylar katılabiliyordu. Evet, doğrudur, eğitim ve sağlık hizmetleriyle ilgili sosyal haklar fiilen sağlanıyordu. Ama temel sivil ve siyasal anlamıyla yurttaşlık tam bir aldatmacaydı.”(Heater, 2007, s. 174)

Hemen hemen dünyanın her yerinde yurttaşlığın ve sivil hakların suiistimal edildiği benzer uygulamalar hakimdi. Asya’dan Latin Amerika’ya kadar çok geniş bir coğrafyaya yayılmış bu otoriter yönetim furyası ancak 1948 *İNSAN HAKLARI EVRENSEL BİLDİRGESİ*²⁷ ile bir nebze olsun fark edilebildi. Bunu takip eden yıllarda ortaya çıkan diğer evrensel ve sivil kurumlar ile birlikte bu konunun artık açıktan irdelenmesi gerekliliğini kaçınılmaz kıldı. Bu yüzyılda ve özellikle sonuna doğru yurttaşlık hakları, üç temel eksenle ele alınmaya başlandı ki bunlar Siyasal Haklar, Sosyal Haklar ve Medeni Haklardır. “Tüm bunları kapsayan insan hakları söylemi, bugünkü bilinen şekli ile Birleşmiş Milletler Genel Kurulu’nun 10 Aralık 1948’de kabul ettiği İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi’ni esas alır. Bu bildirge de 1879 tarihli İnsan ve Yurttaşlık Hakları Bildirgesi’nde temellenir. İnsan hakları söyleminin özü, bütün insanlar yasalar önünde eşittir şeklinde ifade edilebilir. Temel amaç, toplum içinde, insanların özgürlük, mülkiyet ve güvenlik haklarına göz kulak olmaktır”(Arslan, 2015, s. 731).

Bu yüzyılda hak ve özgürlüklere verilen önem kurumsal ve uluslararası düzeyde ne kadar artmışsa da ihlaller halen belirgin bir şekilde görülmektedir. Temel haklardan biri olan adil yargılanma hakkı üzerine Uluslararası Af Örgütü’nün 1988 yılındaki bildirisi²⁸, meselenin bir boyutunu oluşturmasına rağmen ne denli ciddi problemlerin olduğunu gösterir nitelikteydi.

²⁷ Universal Declaration of Human Rights, 1948

²⁸ Amnesty Universal Report, An overview of Amnesty International’s Annual Report, Annual Report Summaries, 1998.

Bildiri, İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi üzerinden 40 yıl geçmesine rağmen 55 ülkede yargısız infaz, 40 ülkede yargılı infaz ve 32 ülkede ise “kaybolma” vakalarını tespit edildiğini söylüyordu. Ve tabii bunun resmi kaynak beyanı olduğunu ve gerçeğin ise bu sayılardan çok daha fazlasına tekabül ettiğinin şerhini düşerek.

Yapılan iki paylaşım savaşı ardından ortaya çıkan yeni dünya düzeni, sivil toplumun güçlendirilmesini, temel hak ve özgürlüklerin genişletilmesini, siyasal, sosyal haklarda yeniliklere gidilmesini zorunlu kılan bir ortama işaret etmekteydi. Bu yeni dünya düzeninde ortaya çıkan üçüncü dünya ülkeleri başta olmak üzere, bünyesinde demokrasi geleneği olmayan ülkelere yurttaşlık haklarını kısa sürede adapte etmek ise sosyokültürel anlamda oldukça zordu. Dünyada 1980 ve 90 yıllarına kadar sayısız komünist rejimin yanı sıra askeri diktatörlük vardı. 1990 yılında dek Sovyet Rusya güdümündeki komünist ülkeler ve özellikle Latin Amerika ülkelerinde 80’lerin sonuna kadar ağırlık gösteren askeri dikta rejimler, dünya nüfusunun azımsanmayacak bir bölümüne karşılık geliyordu. Bu gibi ülkelerde modern anlamda demokrasi ve yurttaşlık bilincini oturtmak oldukça güçtü. Bu yeni dünya ülkelerine nazaran daha köklü bir geçmişi olan ABD, Fransa, İngiltere gibi ülkelerde bile demokrasi kültürünü oturtmanın kuşaklara mal olduğunu düşünürsek bunun bugün dahi yıllar alacağını söylemekle hata etmiş olmayız. Nitekim ABD’de ortaya çıkan teorik iki yaklaşım da yurttaşlığın tam anlamıyla oturması için iki yüzyıldan fazla bir zamana ihtiyaç duyduğunu iddia etmekte. Macaristan’ın 1990 yılında komünist rejimden sivil bir liberal düzene geçme çabası ile Arjantin’in 50’i yılı aşkın otokratik bir yönetimden 1983’te anayasal düzene geçme çabası ve bu bağlamda iki ülkenin de bugün bile yaşadığı sancılar bu iddiayı destekler niteliktedir. Macar siyasi tarihinde aktif katılım kültürü yok, tıpkı Arjantin’de olduğu gibi. Çünkü siyaset, seçkinlerin uğraşı olarak kabul edilmekteydi. Örneğin Arjantin’de 1997 yılında yapılan bir kamuoyu yoklaması, nüfusun %51’inin zorunlu olmadıkça oy kullanmayı problem etmediğini göstermiştir. Son dönem çalışmalar da göstermiştir ki yurttaşlık, tabandan tavana inşa edilen bir süreçtir. Mikro ölçekte köy, kasaba, il, sendika boyutunda ilerlemedikçe devlet geleneği haline gelmesi de oldukça zordur. Bu yüzden bu iki ülke örneğinde olduğu gibi bu kültürün oturması için hem zaman gerekmekte hem de halk arasında kendine bir karşılık bulmak zorundadır. (Heater, 2007, s.178).

20.yy sonlarına doğru tarihsel bir sorun olarak her konuda ikinci plana atılan kadınlar, yurttaşlık bahsinde de aynı makus talihe sahiptirler. Yaklaşık 3 bin yıllık bir geçmişi olan yurttaşlık konusunda kadınlar, ancak son 100 yıl içerisinde ve sadece liberal birkaç ülkede bazı haklara sahip olabildiler. Aristoteles’den Machiavelli’ye dek öne sürülen savlarda yurttaşlık hep tipik bir erkek fenomeni üzerinden ele alındığından büyük bir çoğunlukça, erkek

için erkekler tarafından sistematize edilen bir konu olarak değerlendirilegelmiştir. Nitekim yurttaşlık, geleneksel olarak mülkiyet sahipliğine dayandığından ve mülkiyet hakkı baskın bir çoğunlukla erkeklerin elinde olduğundan kadınlar bu haktan binlerce yıl mahrum kalmıştır. 19.yy sonlarına kadar, liberal ülkelerde bile evli kadınlar “koca himayesi” adı altında yurttaş sayılmayıp kocalarının kimliği içerisinde değerlendirilmiştir. Bu yok saymalar o kadar tehlikeli boyutlardaydı ki, 1916’da Kanada’ya yargıç olarak atanan bir kadına, mahkeme “Gerçek Kişi” olmadığı gerekçesiyle itiraz etti. Bundan ancak 13 yıl sonra kadınların “Gerçek Kişi” olduğu kabul edilebildi.²⁹

20.yy’a geldiğimizde ise karşımıza Ünlü sosyolog Marshall’ın yurttaşlık üzerine düşünceleri çıkmaktadır. Marshall’a göre bu yüzyılın yurttaşlık alanına kazandırdığı en önemli şeyin sosyal haklar olduğudur. Marshall’ın vatandaşlık vurgusunda belki de en önemli unsur, onun eşitlik varsayımdır. Ona göre eşitlik, toplumun tam üyesi olanlara has bir durumdur. (Sarıpek, 2006, s. 69). Marshall ilk kez 1950 yılında yayımlanan, günümüzde alanın klasikleri arasına girmiş çalışmasında modern vatandaşlığı haklar temelinde kurgulanmış üç temel unsurdan oluşacak biçimde ele alır: Sivil unsur, bireysel özgürlüğün temini için gerekli haklardan -yani kişinin özgürlüğü, ifade, düşünce ve inanç özgürlükleri, mülk edinme ve sözleşme hakkı ile kanun önünde eşitlik- oluşmuştur. İkinci olarak siyasi unsurdan Marshall’ın kastettiği, siyasi gücün çalışmalarına, siyasi otorite ya da onu seçen üyelerden biri olarak katılabilmidir. Son olarak, sosyal unsur ekonomik refah ve güvenlik hakkından toplumsal standartlara uygun medeni bir hayat sürebilme hakkı gibi bir çizgiye işaret eder (Morva, 2015, s.136).

Tarihsel olarak da yurttaş, Antik Yunandan itibaren hep erkek fenomeninde tasarlanmıştır. Yaygın bir görüş olan bu düşünceye göre kadın, ne fiziki ne de mental olarak yurttaş niteliklerine sahipti. Aristoteles’den Aquinum’lu Thomas’a uzanan uzun teorik hayatta da kadına yaklaşım hep bu minvaldeydi. Kadınlar binlerce yıl sadece ev işlerinde ve neslin devamı için birer nesne olarak tabir edildi. Toplumla ünsiyetleri yalnızca bu gibi durumlarla sınırlıydı. Orta Çağ’a gelince kimi kadınlar ticarete ve zanaatta ön plana çıkmaya başladı. Orta Çağ’da yurttaşlık, yerel düzeyde ilerlediği ve lonca teşkilatı sistemi ile belirlendiği için kadınlar yine kesinlikle böyle derneklere alınmıyor ve haliyle yurttaş olarak da kabul edilmiyorlardı. Fakat Orta Çağ sonları ve modern çağların başlarında kadın hakları ile ilgili düzenlemeler genel olarak İngiltere öncülüğünde yapıldı. Kadınların, mülkiyet sahibi olmaları kaydıyla çok nadir ve kısa sürse de 1600’ler İngiltere’inde oy kullanabildiği örnekler mevcut.

²⁹Kadına karşı yaklaşım Antik Yunan’dan 20. Yüzyıla kadar benzer şekillerde seyretmiştir. Orta Çağ’da Aziz Paulus’un “Toplum içinde kadının sesi duyulmamalıdır”(akt, Heer, 1962, s. 317) sözü toplumda kadına olan yaklaşımın sadece basit bir örneğini teşkil etmektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz: Heater, D., Yurttaşlığın Kısa Tarihi, İmge Kitabevi, Ankara, s.179-187, 2007.

Ancak kitlesel olarak çatlak sesler, Amerikan Devrimi ile başlayıp 1789 Fransız Devriminin kadınlarda yarattığı bilinçle toplumsal olarak palazlandı. Fransız Devriminin yarattığı bilinç bu anlamda önemlidir. 1791 yılında Fransız Kadınlar, *Kadın Hakları Bildirgesi* ile kadınların erkeklere eşit statüde ve haklarda olması gerektiğini beyan ediyorlardı. Fransa’da tohumları atılan bu düşünce elbette dünya kadınları tarafından binlerce yıl özlemle beklenen bir düşünceydi. Nitekim bu düşünceye sessiz de kalmadılar. Özellikle İngiltere’de Feminist Hareketin öncülerinden sayılan Mary Wollstonecraft tarafından yazılmış olan *Kadın Haklarının Gerekçelendirilmesi* adlı eser hem ilk feminist çalışma hem de İngiltere’de radikal bir çıkış olarak tarihe geçti. Bunu takip eden yıllarda çok önemli ve çok sayıda Kadın Hareketleri ortaya çıktı. Nihayet 1893 yılında, Yeni Zelanda’da kadınlar, basit ama yurttaşlık için çok önemli bir adım olan oy kullanma hakkına sahip oldular. Birinci Dünya savaşı öncesinde Avustralya, Finlandiya, Norveç gibi ülkelerde de bu uygulamaya geçildi. Amerikan Devrimi ile birlikte Amerikalı Kadınlar, 1869’dan 1914 yılına kadar yaklaşık on eyalette yine oy kullanma hakkını elde ettiler. (Heater, 2007, s.184).

KAVRAMSAL ÇERÇEVE / VATANDAŞLIK VE ANAYASAL VATANDAŞLIK KAVRAMINA GİDİLEN SÜREÇ

Daha önceki bölümlerde vatandaşlığın daha ilkel bir formu olan “yurttaşlık” kavramının tarihselliği üzerinde dururken bu kavramın, 20.yy.a gelene dek genelde çok yüzeysel ve pasif bir statü olarak değerlendirildiğini gördük. Nitekim Orta Çağ ve öncesi için çok karanlık olan bu süreç, ancak Amerikan Devrimi ile yeni bir boyut kazandı ve akabindeki Fransız Devrimi ile birlikte bilinçli bir süreç olmaya evrildi. Daha önceleri sadece kimi teorisyen ve düşünce insanlarıncı poetik olarak irdelenen bu süreç, özellikle iki paylaşım savaşının ardından devlet politikası olarak bizzat devlet kurumlarıncı irdelenmek mecburiyetini doğurdu. Çünkü küreselleşen dünya ile birlikte iyice artan bireyin önemi ve beraberindeki talepleri, artık görmezden gelinemeyecek boyutlara ulaşmıştı. “Vatandaşlık olgusunun tarihsel süreç içerisinde nasıl tanımlandığı ve vatandaşlığı belirleyen ölçütlerin ne olduğu ve günümüze kadar uğradığı değişimler ülkelerin tarihsel tecrübelerine göre farklılık gösterebilmektedir. Bu durum, vatandaşlık olgusunun, formunun evrenselliğine rağmen mahiyetindeki özgünlüğe göndermede bulunur. Her ülkede vatandaşlık yaklaşımlarını biçimlendiren “evrensel sebepler” uluslararası göçler, savaşlar, küreselleşme olsa da bunların etkilene gücü ve yönü ülkenin nesnel koşulları ve buna bağlı olarak öznel koşulları tarafından belirlenir.” (Akça, 2020, s. 128).Gelişen teknoloji ve kitle iletişim araçlarındaki hızlı büyüme, insanoğlunun, dünyanın diğer ucundaki siyasi ve sosyal olaylardan çok hızlı bir şekilde

haberdar olmasına olanak sağlamasıyla eski yöntemler miadını doldurmuş ve yeni bir temsil sürecini zorunlu kılmıştır. Şunu belirtmeliyiz ki Anayasal Vatandaşlık kavramı diğer vatandaşlık temsillerinden hem nitelik hem de içerik olarak çok daha önemli bir yerde durmaktadır. Günümüz demokratik ülkelerine baktığımızda, vatandaşlık temsillerinin Anayasal Vatandaşlık anlayışı ile paralellik göstermesi bu önemin anlaşılmasında yardımcı olacaktır.

Temel olarak “Vatandaşlık” kavramı için mutabık olunan, spesifik bir tanımda birlik olmadığını belirtmemiz gerekir. Kavramın doğası itibarıyla de böyle fikri bir birliktelik pek olanaklı değildir. Fakat milletleşme, uluslaşma süreçlerine paralel olarak ortaya çıktığı düşünülen Vatandaşlık kavramının tarihi modern çağlara tekabül etmektedir. Bu bağlamda kavram, ilkel bir temsil olan yurttaşlık gibi çok eski bir tarihe sahip değildir. Tanımına dönecek olursak, ülkemizde farklı yorumlamalarla çeşitli zamanlarda çeşitli tanımlamalar yapılmaya çalışılmıştır. Devletin tek taraflı, egemenlik hakkını kullanarak, koşullarını ve hükümlerini saptadığı bir hukukî statüyü gerçekleştiren fert ile arasında kurulan bir hukukî bağ (Doğan,2013) olarak tanımlayan bir görüşün yanı sıra, Vatandaşlık, günümüzde bir siyasal topluluğa ait olmaktan kaynaklanan hak ve görevler bütününe ifade eden bir kavramdır. (Polat, 2010,s.5,7) diyen başka bir görüş gibi sayısız tanımlama çabaları olmuştur. Bunlara ek olarak: Vatandaşlık, hukuk öznesinin özel bir görünüş biçimidir. (Korkut, 2015, s. 5)Vatandaşlık, bireyi devlete bağlayan siyasî ve hukukî bir bağıdır. Bu bağ, bireyin devlete olan aidiyetini gösterir. Bu aidiyette kendini gösteren vatandaşlık, devlet karşısındaki hak ve özgürlükler ile ona karşı olan ödev ve sorumluluk ilişkisini ifade eder. (Erdem, 2012, s. 50)Literatüre baktığımızda ise vatandaşlık kavramının genellikle ulusal kimlik, milliyet ve haklar olmak üzere üç eksenden hareketle ifade edilmeye çalışıldığını görmekteyiz. Özellikle Fransız Devrimi ile birlikte kavram teorik bir zemine oturmaya başlamış, takip eden yıllarda sayısız yeni temsile ön ayak olmuştur. Sivil Vatandaşlık, Siyasal Vatandaşlık, Küresel Vatandaşlık, Liberal Vatandaşlık, Avrupa vatandaşlığı gibi çeşitli sistem ve temsillerden de anlaşılacağı üzere kavram, son iki yüzyıl içerisinde toplumsal bir boyut kazanmıştır. Bu yeni temsiller, ülkeler ve devletler tarafından toplumu dönüştürmek için birer domino olarak kullanılmış, çağın koşullarına paralel olarak toplumsal mutabakat, toplumsal entegrasyon gibi hayati alanlarda düzenleme ihtiyacından doğmuştur. *Anayasal Vatandaşlık* kavramı da son iki yüzyıl içerisindeki bu diğer temsiller gibi sosyal, siyasal ve toplumsal alanlardaki sıkışmanın önünü açmak adına yeni bir formül olarak ortaya atılmıştır.

Anayasal Vatandaşlığa geçmeden önce Küresel Vatandaşlık üzerine söz almak, Anayasal Vatandaşlık kavramının çıkış noktasını anlamamız adına yardımcı olacaktır. Küresel

Vatandaşlık öz itibarıyla bir *dünya vatandaşlığı* anlayışına karşılık gelmektedir. Kavram, kaynakların adil kullanılması, âtıl durumdaki grupların haklarının gözetilmesi ekseninde ilerleyen ve eşitlik anlayışını düstur edinen bir öğreti olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu yaklaşıma göre küresel vatandaş, dünya devletinin dünyadaki mevcut parçalanmışlığı ve eşitsizliği bertaraf etmek için gerekli olan en önemli unsurun siyasi merkezileşme olduğunu savunan kişidir (Acar, 2002, s. 21). Kavram, dünya üzerinde yaşayan her insanın toplumsal olaylarda adaletli ve eşitlikçi bir yerde durması gerektiği felsefesinden hareketle küresel ölçekte sivil bir toplum inşasını gerekli görmektedir. Küreselleşme ile birlikte iyice artan haksız ekonomik dağılımın ve toplumsal krizlerin önünü almak adına bireylerin, insan hakları başta olmak üzere toplumsal konularda sorumluluk hissetmesi gerektiği görüşüne dayanır. Bu sebeple küresel vatandaş olabilmek için, bireyde ulus ötesi bir dünya görüşü ve evrensel hassasiyetler gelişmelidir. Kavrama dair diğer bir görüş ise küresel vatandaşın amacını, aynı etnisite ve aynı kökte değil ortak çıkar ve ortak hedefte aramaktadır. Bu görüşün nihai sonucu ise küresel bir sorumluluk anlayışında birleşen elit bir tabaka yaratmaktır. Bu görüşü paylaşanlar için ulusallık ve ulusal sınırların bir anlamı yoktur. Global bir pazar ve sermaye akışını önceleyen görüş, bu yönüyle liberal bir anlayışı da içermektedir.

Küresel vatandaşlığı savunanlar, hakların artık ulus-devlet anlayışıyla tesis edilemeyeceğini, daha küresel daha kompakt bir anlayış ile diğer bir tabirle uluslararası anlaşmalarla bunun mümkün olabileceği görüşündeler. Bu yaklaşım, küreselleşmenin mahalli olanla ulusal olanın çatıştırılması, fert ve sosyal grupların ulusal yapılardan soyutlanması, coğrafyalara dayalı kimlik türlerinin pompalanması gibi etkiler yarattığı yolundaki eleştirileri de beraberinde getirir (Polat, 2010, s. 247). Küreselleşme karşıtları ise, bu şekilde devletin işlevsiz hale getirildiğini, küreselleşme yanlılarının farklılıkları abarttığı ve bunlara kutsallık attığı yanılığında olduğunu söylerler.

Ne var ki küresel vatandaşlığın günümüz şartlarında yürürlüğe konulması pek de olanaklı görünmemektedir. Hem bireyler arasında böylesi yetkin bir bilinç henüz oluşmamış hem de kavram, işler bir mekanizma olarak henüz yetkin bir teorik zemine oturtulabilmiş değildir.

2.2.1. Anayasal Vatandaşlık Kavramının Ortaya Çıkışı

Kavram ilk olarak 1970 yılında, Almanya’da bir siyaset bilimci olan Dolf Strenberger tarafından ortaya atılmıştır. Belirtmeliyiz ki kavramın Almanya’da ortaya çıkışı bir rastlantı değil, özellikle *Nazi*’ler tarafından yaşatılan Yahudi soykırımının izlerini silmek ve toplumsal bir bütünlük yaratma ihtiyacından ileri gelmektedir. Strenberger’e göre mevcut vatandaşlık tabiri, ulusal bağlılığı kuvvetlendirecek ve birlikteliği sürdürecektir bir yeterlilikte değildi.

Bunun yolu ancak yeni ve kapsayıcı, her yurttaş tarafından sahiplenip ait hissedeceği bir anayasal düzen ile mümkündür.³⁰ Stenberger bu baği oluşturma sürecini ise iki koşula bağlamıştır. Bunlardan ilki, devlet idaresinin demokratik bir mekanizmaya oturtulması, ikincisi ise halkın oluşturulan bu demokratik mekanizmaya karışı sempati ve aidiyet hissetmesi.

1990'lara gelindiğinde kavramın bu kez Jürgen Habermas tarafından Avrupa Birliği'ne giden yolda, yeni Avrupa yurttaşlığını tanımlamak için kullandığını görüyoruz. Habermas, ilk kez 1992'de Paris İnternational'de yayımlanan ve Birleşik Avrupa ideali doğrultusunda yurttaşlık sorununa da değindiği "Citizenship and National Identity: Some Reflection on the Future of Europe" (Yurttaşlık ve Kimlik: Avrupa'nın Geleceği Üzerine Bazı Düşünceler) başlıklı makalesinde cemaatçi yaklaşımın önde gelen temsilcilerinden Charles Taylor'a yönelttiği eleştiriler kapsamında kullanmıştır. (Polat, 2010, s. 249). Habermas bu makalede ABD ve İsviçre örneklerinden hareketle Taylor'un cemaatçi bir toplum tipine ve her toplumun kendi kökenine dayanarak kolektif bir bilinç oluşturması savına karşı çıkmaktadır. Habermas'a göre hiçbir siyasi olgu, yurttaşların aynı dili, aynı dini ve aynı etnik kökeni paylaştığı bir sisteme dayanmak zorunda değildir. Vermiş olduğu ABD ve İsviçre örneğindeki gibi pekâlâ, farklı etnik grup ve çok kültürlü bir yapıyla eşgüdümlü bir anayasal düzen mümkün kılınabilmektedir.

Kavrama dair ilk ciddi tartışmalar yine 1980 yılında Federal Almanya'da yaşanmıştır. Peshing Nükleer füzelerinin yerleştirilmek istendiği Federal Almanya'da yükselen muhalif sesler ile birlikte milli temalı vurgular, süreci, dönemin başbakanına nazizm'in Alman gençleri arasında kök salamayacağı açıklamalarını yaptırdığı çok daha başka boyutlara taşımıştır. Habermas'a göre ise bu örnekte de olduğu gibi, nazizm'i tarihin bir döneminde oldu-bitti ile ele almak olanaksızdır. Ona göre bunun tarihsel bir arka planı vardı ve bu antidemokratik eğilimlerin bir sonucu idi. Habermas, etnik temellere dayalı ulus anlayışını reddedebilmek için farklı gelenekler arasında bir ayıklama yapmak gerektiğini ve kabul edilebilir tek ulusal özdeşleşme biçiminin anayasal yurtseverlik olduğunu söylemiştir (Polat, 2010, s. 250). Habermas, burada da vurguladığı gibi, her anlamda etnik ve kültürel tekçiliğin dışlandığı demokratik bir yapı modeli önermekteydi.

Hem Almanya hem Avrupa Birliği hem de tüm dünya ülkeleri açısından kavram aynı şeye işaret etmektedir: toplumsal ve siyasal anlamda yaşanan kırılmaları ortak ve kapsayıcı bir demokratik yapı ile giderebilmek. Bu yüzden Habermas, hem Almanya hem de Avrupa

³⁰ Ayrıntılı bilgi için bkz: A. Kaya, T. Tarhanlı, "Türkiye'de Azınlıklar ve Anayasal Yurttaşlık", Türkiye'de Çoğunluk ve Azınlık Azınlık Politikaları: AB Sürecinde Yurttaşlık Tartışmaları, (Der. Kaya A. Ve Tarhanlı T.), Tesev Yayınları, İstanbul, 2005

Birliği'nin geçmişlerinde yaşadıkları savaş izlerini silmenin reçetesi ve toplumsal ayrışıklık halini gidererek ortak bir istikbalde birleştirme idealini Anayasal Vatandaşlık olarak teorize etmiştir. Ona göre, kültürel ve cemaatçi yaklaşımlar AB'yi ancak milliyetçi bir çizgiye vardiacaktır. Oysa bu çizgi demokrasi ilkeleri ile bağdaşmadığı gibi aynı zamanda farklı kültürel ve etnik kimliğe sahip olan AB'de toplumsal ayrışmayı daha da derinleştirecektir. Bu ayrışmanın önünü almak adına farklılıklara saygı duyulan bir AB inşa etmek gerekmektedir. Bu da geçmişe saplanan, geleneklerinden beslenen bir AB ile değil, ancak rasyonel, eşitlikçi ve geleceğe seslenen bir AB ile mümkündür. Bu bağlamda Habermas'ın vatandaşlık önerisi, farklılıkları tanıyan ve onların her türlü gelişim hakkını güvence altına alan demokratik ve yenilikçi bir öneridir. AB özelinde sistematize ettiği formüle göre bireyler, yaşadıkları ülkedeki gibi benzeri bir vatandaşlığı birlik kapsamında da sürdürebileceklerdi. Bireyler, kendi ülkelerindeki kültürel ve diğer haklarını zedelemeyecek, onlarla çatışmayacak şekilde yeni ve üst bir kimlikle bu birliğe bağlı olacaklardı. Nitekim Habermas bu düşüncesini, tek tiplik üzerine kurulan ulusal kimlik anlayışı yerine “öteki” olanın da temsil edilebildiği kurumların işlerliğiyle desteklemiştir.³¹

Habermas, önceki çok kültürlülük (küresel vatandaşlık vd.) esasına dayanan teorilerin sorunları çözmede yeteri kadar işlevsel olmadığı fikrinden hareketle Anayasal Vatandaşlık teorisini ileri sürmektedir. Ona göre, her geçen gün etnik ve azınlık problemleri derinleşmektedir. Bazı etnik kimlik ve grupların folklorik bir şekilde ele alınması, korunan değerler başlığı altında değerlendirilmesi gibi suni, işe yaramaz ve Romantik yaklaşımların karşısında durmaktadır. Bunun yerine çok kültürlü bir toplum, eşit haklarla birlikte yaşayan, her yurttaşın kültürel bir miras dünyasında büyüme ve ötekileştirilmeye uğramadan yaşadığı bir model üzerine inşa edilmelidir. Habermas'ın inancına göre, demokrasi ilkelerinden hareketle oluşturulan dayanışma bağları anayasal bir düzenden üretildiği takdirde ayrıştırıcı ve ötekileştirici unsurlar işlevsiz hale gelecektir. Böylesi bir modelde birey pasif vatandaş profilinden kurtulup aktif bir role bürünecektir. Devamla bu model oluşturulabildiği takdirde, rasyonel bir iklimin gölgesinde bireyler arasında fikir teatisi yapılacak ve akabinde topluma aidiyet hissi ve toplumsal bağlar gittikçe kuvvetlenecektir. Bu sayede din, dil, millet gibi modern çağ öncesi söylemler ile birlikte ulus-devlet anlayışından kaynaklanan toplumsal ve etnik çatışmaların önü alınmış olacaktır. Anayasal Vatandaşlık, kimliklerin birer ayrıcalık ya da ayrımcılık aracı olarak kullanılmasına müsaade etmez. Bu anlayış, vatandaşlığa, toplumun çoğulcu yapısını ortadan kaldırmanın ve onu homojenleştirmenin bir aracı olarak bakmaz.

³¹ Ayrıntılı bilgi için bkz: J. Habermas, “Öteki Olmak, Öteki'yle Yaşamak”, (Çev. Aka, İ.), Yapı Kredi Yayınları., İstanbul, 2002.

Aksine, farklılıkları korumanın hukukî kalkanı olarak bakar. Kamu otoritesinin kimliklerden herhangi birinden yana bir tutum içinde olmasına, diğer kimlikleri bastırmasına veya asimile etmesine geçit vermez. Kamu gücü karşısında bütün kimlikleri eşitler. Bu özelliğiyle Anayasal Vatandaşlık, bireylerin devlete olan aidiyet duygularını pekiştirir(Erdem, 2012, s. 52).

Habermas, ulus-devlet ve Anayasal Vatandaşlık kavramını çoğu zaman birlikte dile getirdiği için, kimi teorisyenlerce ulus-devleti aşmak isteyen bir yaklaşım sergilediği iddia edilmektedir. Ulus devlete dair görüşleri aslında açıktır Habermas'ın. Ona göre ulus-devlet, vaktiyle modern çağa ilk entegrasyon sürecinin başat ve başarılı bir aracı olmuştur. Fakat içinde bulunduğumuz çağ çok grift meselelere sahne olduğu için ulus-devlet mekanizmaları bu problemlere çözüm üretme noktasında ciddi sıkıntılar yaşamaktadır.³²

“Hegel'e göre, tarihsel her bir yapı olgunluğa eriştiği anda yok olmaya mahkûmdur. Ulus-devletin ulaştığı zaferde de madalyonun ironik diğer yüzünü görmek için, Hegel'in tarih felsefesini özümsemek gerekmez. Ulus-devlet, zamanında, parçalanma sırasında fark edilmiş ilk-modern toplumsal entegrasyon biçimlerine işlevsel bir eşdeğer bulmaya adeta zorlayan tarihsel gelişmeye inandırıcı bir yanıttı. Bugün yine benzer tarihsel bir süreçle karşı karşıyayız. İlişkilerdeki ve iletişimdeki küreselleşme, ekonomik üretimin ve parasal kaynakların küreselleşmesi, teknoloji ve silah transferinde, özellikle de ekolojik ve askerî risklerde küreselleşme artık bizleri, bir ulus-devlet çerçevesi içerisinde ya da daha önce alışlagelmiş yollarla egemen devletlerin birleşerek çözemeyeceği sorunlarla karşı karşıya bırakmaktadır. Eğer bunlar bir aldatmaca değilse, ulus-devlet egemenliğinde yaratılan bu boşluk giderek daha da artacak, siyasî açıdan medenî haklar kullanma yeterliğinin uluslar-üstü düzeyde yapılandırılmasını ve kurumsallaştırılmasını gerektirecektir - zaten şu sıralar bunun başlangıcını izlemekteyiz. Avrupa, Kuzey-Amerika ve Asya'da kıtasal "rejimler" için, bugün hâlâ oldukça etkisiz çalışan Birleşmiş Milletler'e gerekli altyapıyı sağlayabilecek, devletler-üstü örgütlenme biçimleri ortaya çıkmaktadır.”(Habermas, 2012, s. 15-16).

Aşınan ulus-devlet fikrine bir alternatif olarak dünya ülkelerine sunulan Anayasal Vatandaşlık, modernleşme ile birlikte iyice açılan birey-devlet makasına bir çözüm üretme ihtiyacından hareket etmektedir. Ulus-devletlerin var olma biçimlerini düşünecek olursak, günümüz toplumsal hayatını düzenleyecek kapasitede olmadığı ve çok kültürlü toplumlarda aksayan bir tablo çizdiği görülmektedir. Ulus-devlet anlayışının yüzyıl öncenin koşullarıyla oluşturmak istediği toplumsal düzen, kimlik etrafında yaptığı tanımlar modern yaklaşımların gerisinde kalmakta ve eşitlik, çoğulculuk gibi kapsayıcı tutumlardan uzak kalmaktadır. Bu

³² J. Habermas, “ Öteki Olmak, Öteki'yle Yaşamak”, (Çev. Aka, İ.), Yapı Kredi Yayınları., İstanbul,s. 31-36, 2002.

aksayan yönlelere cevap verme iddiasında olan Anayasal Vatandaşlık, üst kimlik veya kültür temsilinden azade farklılıkları yok etmeden onların toplumsal uyum ve huzurunu tesis etme amacını üstleniyor görünmektedir. Bu bağlamda “Anayasal Vatandaşlık, farklılıkları eş düzeyde ve barış içinde birlikte yaşatma çabasına dayanan, demokratik toplumlarda siyasi kimliği yeniden tanımlama girişiminin ifadesidir. Bu noktada Anayasal Vatandaşlık eşit vatandaşlık fikrini hakim kılma anlayışını yansıtmaktadır.”(Kösecik ve Ozulu, 2016, s.517). Toplumsal hayatın düzenlenmesinde yasaların rolü, modern ve hukuk ilkelerine dayanan ülkelerde gün geçtikçe daha aktif hale gelmektedir. Yasaların birleştirici ve geliştirici olmasının yolu günümüz ihtiyaçlarına karşılık veren bir şekilde oluşturulmasından geçmektedir. Kavram tam olarak bu demokratik ülkeler doğrultusunda yeni ve modern bir temsil önererek, toplumsal bütünleştirmeyi tek tip bir vatandaş yaratma modelinde değil farklılıkların birbirine saygı duyduğu, insan haklarının ışığında oluşturulmuş metinlerde aramak gerekliliğine dayanmaktadır.

Habermas, Anayasal Vatandaşlık fikrini ortaya atarken ulus-devletlerin küreselleşen dünya ile birlikte içinden çıkılmaz ve epey sıkıntılı bir sürece girdiğini iddia etmektedir. Devamla ulus-devlet anlayışının ilk dönemlerde, siyasi alanda meşru bir zemin sıkıntısını gidermede aktif rol oynayarak başarılı olduğundan bahseden Habermas, beraberinde getirdiği riskleri de ıskalamamak gerektiğini vurgulamıştır. Bu risklerin en başında da milliyetçilik anlayışı gelmektedir. Nitekim, Habermas’a göre ulus-devlet anlayışının oluşmasıyla egemenliğin şekli ve anlamı da değişmiştir. Bununla birlikte Ulus-devlet anlayışında çoğunlukla bir arada hissedilen milliyetçilik ve cumhuriyetçiliğin çelişkilerine vurgu yapmaktadır. “Ulusun iki yüzü vardır: Doğal olmayan devlet vatandaşlığı ulusu, demokratik meşruluğun kaynağını oluştururken, halkçı ulus anlayışı, sosyal entegrasyon için çaba harcar. Devlet vatandaşları kendi çabalarıyla özgürlükçü ve eşitlikçi siyasî ortaklığı yapılandırırken, halktaşlar (aynı halkın mensupları), ortak dil ve tarihin belirlediği bir toplulukta barınırlar. İşte ulus-devlet kavramı bu ikilemi, eşitlikçi hukuk toplumunun evrenselciliği ile tarihsel ortak yazgılara sahip bir toplumun bölgeciliği (Partikularismus) ikilemini taşır”(Habermas, 2012, s. 23)

Gerçekten de ulus-devlet, gerek çıkış şartları gerekse dönemi itibariyle yapay saiklerle oluşturulmuş bir fikirdir. Ve genel anlamda batı ekseninde ortaya çıkan yeni koşullardan türetilmiştir(Erkış, 2013, s.64)³³. Nitekim ayrılmaz bir parçası olan ulusçuluk kavramı da benzer saiklerle oluşturulmuş, özellikle Fransız Devriminden sonra girilen yeni dönemde

³³ Ayrıntılı bilgi için bkz: U. Erkış, Ulus-Devletin Tarihsel Gelişimi Üzerine, Selçuk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi, (13) 26, s.64-65, 2013.

toplumu bir arada tutma ve bağıllık oluşturmak için bir harç olarak düşünülmüştür. Tıpkı günümüzde anayasal vatandaşlığın toplumu bir arada yaşatma ve aidiyet duygusunu geliştirmede araçsallaştırıldığı gibi ulus-devlet ve ulusçuluk fikri de aynı şekilde araçsallaştırılmıştır. “Ancak çoğulculuk ve insan haklarıyla birlikte hukuk sistemi evrenselleşmiştir. Artık kişi haklarının uluslararası kurumlarda kullanılma özelliği ortaya çıkmıştır. Bunların sonucunda da ulus-devletin meşrulaştırıcısı ve ideolojisi olan ulusçuluk bunalımla yüz yüze kalmıştır.” (Zabunoğlu, 2018, s.537). Ne var ki modern dünyayla birlikte gelişen demokratik ilkeler ve beraberindeki hukuk devleti olma yolundaki hızlı gelişmeler artık ulus-devlet fikrinin öne sürdüğü tarzda bir toplumsal aidiyetin çok daha ötesini gerektirmektedir.

Ulus-devlet kavramının tasavvur edildiği şekil ve anlam önemlidir. Ortaya çıktığı ilk dönemler, zayıflayan birliktelik bağları ve toplumsal dayanışmayı güçlendirmede büyük bir başarı elde eden ulus-devlet anlayışı, siyasi kamuoyu ve irade oluşturma noktasında kullanım alanına/ kullanacak kişiye göre de büyük riskler taşımaktadır. “İlk çıkış noktası olarak ilerici karakter taşıyan ulus-devlet modeli sonradan bir karşı-devrim aşamasıyla tahakküm altına alınmıştır. Bu noktada milliyetçilik bir kurtarıcı olarak kullanılmıştır.”(Kızıl, 2007)³⁴. İlk dönemlerde ulus-devlet modeli, temeline aldığı ulusçuluk ve milliyetçilik fikirlerini bir kurtarıcı olarak görse de modernleşme ve demokratikleşme gibi süreçlerin dahiliyle bu kavramların içerden bir erozyonuna maruz kalmıştır. Milliyetçilik fikri kendinden önceki dönemin kurtarıcısı fakat modern dönemin gerici ve yıpratıcı bir argümanı olarak kalmıştır. Habermas ise temel risk olarak gördüğü milliyetçiliği iki şekilde ele almaktadır. Bunlardan ilki, uluslararası boyutta ve sınırlar özelindedir. “Milliyetçilik, sınırlar sorununu kendi tarzında çözer. Ulus bilincinin gelişmesi, her ne kadar insanoğlunun bir eseri olsa da bu sanal büyüklük, pozitif hukukun ve anayasal devlet yapısının yapay düzenine karşı, kendiliğinden anlaşılır düzgün bir yapı olarak ortaya çıkar. Bu nedenle "organik" ulus kavramına geri dönmek, siyasî toplumun tarihsel olarak çizilmiş az çok rastlantısal sınırlarındaki bu olumsuzluğu yok edebilir; sınırları taklitçi bir tözcülük havasıyla bezeyebilir ve "köken" yönüyle meşrulaştırabilir.” (Habermas, 2012, s.23). Milliyetçiliğin bu yönlü riskine dikkat çeken Habermas, ikincil olarak ise toplumsal olarak net bir şekilde hissedilen ve manipüle edilmeye çok açık olan duygulara seslendiği yönüdür. “Bu diğer neden, herkesçe aşîkârdır. Özellikle millî söylencelerdeki yapaylık, bir yandan bilimsel saflaştırma, diğer yandan propagandacı yaklaşım, milliyetçiliğin, siyasî elit gruplarca suiistimalini baştan elverişli kılmaktadır. İç anlaşmazlıkların başarılı dış

³⁴Ayrıntılı bilgi için bkz: Ç. Kızıl, “Ulus-Devlet ve Milliyetçilik”, Birikim Dergisi, <https://birikimdergisi.com/guncel/165/ulus-devlet-ve-milliyetcilik>,2007.

politikayla dengelenmesi, hükümetlerin her zaman başvurdukları sosyal-psikolojik bir yöntemdi.”(Habermas, 2012, s. 25).

Ulus-devlet anlayışı, tarihsel olarak zorunlu bir ihtiyaç olarak bir dönem başvuru ve yine belirli bir dönem başarılı sonuçlar veren bir sistem olsa da günümüz koşullarında yetersiz kalmakta ve ihtiyaçlara cevap verememektedir. Bunun sebeplerinin başında hiç kuşkusuz modernleşme ve demokratikleşme temelinde ilerleyen küreselleşme faktörü gelmektedir. “Ekonomik, siyasi ve kültürel boyutları olan küreselleşme süreci, ulus devletin egemenlik, ulusal kimlik, ülkesel, siyasi, toplumsal, idari ve hukuki bütünlük şeklinde sıralanabilen temel niteliklerini büyük ölçüde etkileyen, aşındıran, ulus devleti değiştiren ve yeniden şekillendiren bir olgudur.”(Özdemir, 2012, s.55). Özdemir’in de aktarmış olduğu üzere küreselleşmenin boyutları ve etki alanı düşünüldüğünde ulus-devlet bir çıkmaza itilmektedir. Küreselleşmenin doğrudan ya da dolaylı bir çıktısı olan uluslararası kurumların global ölçekteki etkileri ve gelişen insan hakları ile birlikte artan birey olma bilinci ulusçuluk ve milliyetçilik eğilimlerini ve dolayısıyla ulus-devlet anlayışını zayıflatmaktadır.

Nitekim Habermas da küreselleşmeye dikkat çekerek ulus-devletin, içeride çokkültürlülük ve dışarıda ise küreselleşme ile mücadele etmesi gerektiğine dikkat çekmektedir. “Bu tarihten alacağımız ders çok açıktır. Ulus-devlet, bir zamanlar ivme kazandıran, potansiyel ikilemleri yaratan bu boyuttan kurtulmalıdır. Bugün, ulus-devletin medenî haklarını kullanabilme konusunda dayandığı sınırlara baktığımızda, örneğinin ne kadar öğretici olduğunu görüyoruz. Zamanında ulus-devlet, toplumsal modernleşmedeki soyutlamaları yakalamayı ve geçmişinden koparılmış bir milletin, ulus bilinciyle, daha gelişmiş ve rasyonelleştirilmiş bir yaşam dünyası içine yeniden yerleştirilmesini olanaklı kılan, siyasî bir iletişim ortamını yaratmıştı. Vatandaşın hukuksal statüsünü kültürel anlamda bir ulusa ait olma düşüncesiyle tanımlayarak, bu entegrasyonu daha da hızlandırmıştı. Bugün artık ulus-devlet, içeride çokkültürlülüğün doğurduğu patlama ve dışarıda küreselleşmenin getirdiği sorunlar altında kendini adeta bir meydan okumayla karşı karşıya hissetmektedir. Bu nedenle, devlet vatandaşları ulusunun ve halk ulusunun bağlayıcılık antlaşmasının (Juriktim), işlevsel bir eşdeğeri olup olmadığı sorusu karşımıza çıkar.”(Habermas, 2012, s.25).

Günümüzün çoğulcu ve demokratik toplumları, kültürel olarak homojen bir yapı öneren ulus-devlet anlayışından uzakta bir yere evrilmektedir. Ortaya çıkan yeni tablo gösteriyor ki, Faşist bir ideoloji haricinde, demokrasi ve modern hukuk ilkeleri gereği hiçbir ideolojinin ve sistemin ön göremeyeceği etnik temizlik dışında sayısı ve kimliği artan etnik grupların, kültürel çeşitliliğin, dünya görüşlerinin, siyasi temayüllerin önünü almamız olanaksızdır. Bu bağlamda demokratik ekseninde alınan ciddi bir sorumluluk ile

demokratikleşme sürecinin altını doldurulması ve birbirinden gittikçe kopan toplum dinamikleri için gerekli anayasal düzenlemelerinin yapılması bir aciliyet ihtiva etmektedir. İşte Anayasal vatandaşlığın çokkültürlülük, çoğulculuk, eşitlik ve demokrasi ilkeleri etrafında toplumu birleştirerek kapsayıcı bir anayasal ve toplumsal düzen oluşturma talebi bu bağlamda kıymet kazanmaktadır. “Anayasal Vatandaşlık bir arada yaşamının bir formülü olarak yalnızca geleceğe dönük bir müzakere ortamını hedeflememektedir. Geçmişle yüzleşme geçmişin temizlenmesiyle olacaktır. Anayasal Vatandaşlıkla ulus, aynı kaderi paylaşma gibi mitsel unsurlara dayanmayıp, azınlıkları dışlamayan, düşmansız bir vatandaşlık anlayışı geliştirilmek istenmektedir.”(Peker, 2017, s.4)³⁵. Bir anlamda geçmiş ve şimdi arasında bir köprü işlevi gören Anayasal Vatandaşlık, tarihten kalma toplumsal problem kalıntılarını da düşünecek şekilde etraflı ve kalıcı bir çözüm üretme iddiasındadır.

“Tarihsel nedenlerden dolayı birçok ülkede, kültürel kökene bakılmaksızın, tüm devlet vatandaşları tarafından tanınma talebinde bulunan genel siyasî kültür ile çoğunluk kültürü arasında bir füzyon oluşmuştur. Eğer aynı toplum içerisinde, kültürel, etnik ve dinsel açıdan farklı yaşam biçimleri diğerleriyle -ve birbirleriyle- eşit olarak var olma hakkına sahip olacaksa, bu füzyonun çözülmesi gerekir. Ortak siyasî kültür düzeyi, altkültürlerin ve politika-öncesi biçimlenmiş kimliklerin düzeyinden bağımsız olarak oluşturulmalıdır. Eşit haklı bir arada varoluşun yegâne önkoşulu, korunan inançların ve uygulamaların, (her bir siyasî kültürün yorumlanması çerçevesinde) geçerli anayasa ilkeleriyle çelişmemesidir.”(Habermas, 2012, s.26).

Modern çağ insanlarının ulus-devlet ötesi bir dünyada şansı olabileceğine işaret eden Habermas, demokratik hukuk devleti ilkeleriyle bunun gerçekleştirilebileceği kanaatindedir. Benzeri şekilde demokratik liberal yaklaşımları da bu tema etrafında eleştirir. Ona göre, bu yaklaşımlar azınlık sorunlarını örtbas etmektedir. Cemaatçi ve öznelarası kuramlardan baktığımızda bu sorunun derinliği belirginleşecektir. Çünkü Habermas’a göre bu sorunun, siyasî egemenlikte olan bir çoğunluk kültürünün kendi yaşam biçimini azınlıklara dikte etmesi ve böylece kültürel kökenleri farklı vatandaşları toplumsal eşitlikten yoksun bırakması sonucunda demokratik toplumlar da ortaya çıkması muhtemeldir. Bunlar, vatandaşlık ekseninde ortaya çıkan kimliğe dayalı siyasî sorunlardır. Ki aynı zamanda bir çoğunluk sorunudur bu. Ona göre çoğunluk istekleri olduğu gibi azınlıklara dikte ettirilemez. Çünkü vatandaşlık mevzuunun işleyişi en azından teknik olarak tarafsız bir süreci işaret etmelidir. İşte Habermas eleştirisini buradan yapmaktadır: liberal yaklaşımların savunduğu *çoğunluk*

³⁵ Ayrıntılı bilgi için bkz: Ç. Peker, Anayasal Vatandaşlık ve Çokkültürlülük Üzerine Eleştiri, <https://www.kirmizilar.com/tr/index.php/genclerden/2307-anayasal-vatandaslik-ve-cok-kulturluluk-uzerine-elestiri>, 2007.

demokrasisi bu konuda tehlikeyi gözden kaçırmış bir yerde konumlanmaktadır. Zira bu çoğunluk sorununu kökten çözmediğimiz sürece, kapsam ve boyutu ne olursa olsun azınlıklar tarafında değişen hiçbir şey olmadığından toplumsal alanda problemler sürmeye devam edecektir. Kültürel bir nedene bağlı siyasî sorunlar, sözgelimi bir ayrılmanın doğurduğu sorunlar, zorunluluk gereği farklı metotlarla tartışılmaz, ama farklı sonuçlara varılır: nihayetinde süreç yeni argümanlardan ziyade yeni çoğunluklarla son bulur. Buradan da anlaşılacağı üzere ayrılmaların da benzeri bir şekilde yeni çoğunluklar anlamına geleceğine ve çözüm olmayacağına dikkat çeken Habermas, ancak demokratik ve birleştirici bir hukuk sisteminin çözüm olabileceğini iddia etmektedir. Bunu da Anayasal Vatandaşlık olarak formüle etmiştir. “Açıktır ki çokkültürlü toplumlarda bu azınlık ya da çoğunluk sorunu çok daha ciddi bir şekilde hissedilmektedir. Fakat bu toplumlar, birer demokratik hukuk devleti biçiminde organize olduklarında, “farklılığa duyarlı” bir dahil edişin zorlu hedefine her şeye rağmen ulaşmanın yolları vardır: Federal yetkinin paylaşımı, devlet yetkilerinin işlevsel açıdan özgülleştirilerek devredilmesi ya da yerel makamlara aktarılması (yerinden yönetim), özellikle de kültürel özerklik güvencesinin verilmesi, sınıflara özgü haklar, eşitlik politikaları ve etkin bir biçimde azınlığın korunması için gerekli başka düzenlemeler gibi.”(Habermas, 2012, s.54).

Kavram, hem yapıcı ve çağdaş bir temsil olması hem de Türkiye gibi çokkültürlü toplumlar için bir çözüm önerisi sunması itibariyle önemlidir. “...bireyi tarihsel olarak sorun yarattığı düşünülen aidiyet bağlarından soyutlayıp salt birey olarak devlete bağlamaktadır. Temel amaç, bireyi “sorunlu” bağlarından kurtarmaktır.”(Topuzukanamış, 2013, s.145).Küreselleşme ile birlikte demokratikleşmeye duyulan ihtiyaç gün geçtikçe artarken bireylerin beklentileri de eski ezberlerle ya da eski kurumlarla giderilemeyecek seviyelere ulaşmıştır. 1993 yılında Kavramı Türkiye ile tanıştıran Prof. Dr. Nur Vergin, işlevsizleşen siyasi partilerin yeni bir çıkış bulmalarının aciliyetinden bahsederken Türkiye için yeni bir kimlik ihtiyacına işaret etmekteydi. İşte bu ihtiyaca cevap olarak Anayasal Vatandaşlık kavramını ileri süren Vergin³⁶, Türkiye’nin yaşadığı toplumsal tikanıklıklara alternatif bir çözüm olarak bu kavramın benimsenebileceğini öngörüyordu. İlk olarak Siyasal alanda bir yeni kavramın vücut bulması ve yaygınlık kazanması, hâlihazırda var olan kavramların sorun çözme yeteneklerinin aşınmasıyla doğrudan bağlantılıdır. Eğer acilen çözülmesi gereken bir sorun orta yerde duruyorsa ve mevcut kavram ve enstrümanlar söz konusu sorunu çözmeye muktedir değilse, arayışlara girilir, eskisinden farklı araçlarla olaylara yaklaşılr ve sorunu çözmeye aday yeni kavramlar oluşturulur(Coşkun, 2009,s. 81-83).Coşkun’un da belirttiği

³⁶ Kavram, Prof. Dr. Nur Vergin tarafından “anayasal vatandaşlık” olarak Türkçe’ye kazandırılmıştır. Vergin, “Yeni Siyaset ve Siyasal Partiler” başlıklı makalesinde (Türk Yurdu, No:70, Haziran 1993) bu kavrama yer vermektedir.

üzere her yeni temsil veya çözüm arayışı aslında eskinin işlevsizliğine dair bir zaruriyetten ileri gelmektedir. Mevcut yasalar ve kurumlar, ihtiyaçlara cevap olabilmek adına ortak iyi amacıyla ya iyileştirmelere ya da değişime tabi tutulur. Gerçekten de mevcut uygulamalar sorunların çözümünde etkili olamadığında devletler ve yöneticiler, sorumlulukları gereği tüm toplumu kapsayan bir formül üretmek zorundadırlar. Üstelik mikro seviyedeki farklılıkların bile görünür hale geldiği bu yeni çağda bu zorunluluk daha kaçınılmaz bir hale gelmiştir. İçinde bulunduğumuz çağ gösteriyor ki yaşlı tarihsel söylemler, etnik ve sınıfsal vurgular, Türkiye gibi çokkültürlü toplumlarda problemleri derinleştirmek dışında başka bir işleve karşılık gelmemektedir. Bu bağlamda demokratik ve kapsayıcı bir dil, aynı zamanda buna payanda olacak hukuki bir zemin çokkültürlü toplumları bu tarihsel sıkışmadan kurtaracak bir reçete olarak okunmalıdır.

Anayasal Vatandaşlık, vatandaşlığı tanımlarken herhangi bir etnik ve dinsel kimliğe gönderme yapmadan ya da herhangi bir sınıfı/zümreyi/topluluğu öne çıkarmadan eşitlik ve adalet ekseninden hareket eder. Farklı kimliklere demokratik yarışmacı siyasetin zeminini hazırlar. Şiddeti dışlayarak, farklı kimliklerin demokratik zeminde kendilerini ifade etmelerine ve siyaset yapmalarına fırsat tanır. Bireylerin kimliğe dayalı hak ve özgürlüklerinin anayasal güvence altına alındığı bir toplumsal ortamda, farklı kimlikler arasındaki sorunların demokratik bir zeminde müzakere etmelerine imkân sağlar. Böylece, farklılıkların barışçıl birlikteliğinin toplumsal vasatı sağlanmış olur(Erdem, 2012, s. 53). Toplumsal mozaik bir eksi olarak yahut siyaseten zorlayan bir güç durumu olarak değil, farklı renklerin eşit temsil edilebileceği demokratik bir düzen olarak tahayyül eden yaklaşım, anayasal güvence esasına dayanır. Bu anayasal sistem de toplumdaki bütün gruplara eşit ve objektif bir mesafede durur. Böylece her grup, bu güven ortamı içerisinde bir yandan aidiyet hissedip diğer yandan varlıklarını koruyarak geliştirme imkânı bulabilirler. Yaklaşım, herhangi bir ayrıcalığı veya ayrıcalık sağlayacak herhangi bir titri temelden reddettiği için gruplar arası oluşabilecek olası bir hiyerarşinin de önünü almış olacaktır. Bu anlamda yaklaşım, çokkültürlü toplumlarda homojen bir vatandaşlık temsilinin yarattığı tahribatı silmede önemli bir rol oynamaktadır. Türkiye gibi çokkültürlü toplumlarda vatandaşlık temsilleri ırki ve milliyetçi yaklaşımlarla ifade edilemeyecek kadar hayatidir. Özellikle 1961 ve 1982 anayasalarında “Türkiye Cumhuriyeti’nde yaşayan her vatandaş Türk’tür” gibi ibareler çokkültürlü toplumların dili olamayacağı gibi aynı zamanda toplumsal ihtiyaçlarla da bağdaşmamaktadır. 1961 ve 1982 anayasalarındaki vatandaşlık düzenlemeleri birçok açıdan sorunludur. İlk, bu anayasalarda ifadesini bulan “devlet”, “Türk devleti” değildir, “Türkiye Cumhuriyeti Devleti”dir. İkincisi ve daha önemlisi, “Türk” bir etnik kimliğin adıdır. Anayasada bu adın bir

mutlaklığı belirtir tarzda kullanılması yani “herkes Türk’tür” denilmesi, bu ülkedeki çeşitliliğin tektipleştirilmesi amacına hizmet etmiş ve bu amaca hizmet ettiği oranda da farklı etnisitelerin kendilerini siyasi olarak duyurma imkânını ortadan kaldırmıştır. Bugün toplumun çeşitli kesimlerini dışarıda bırakan ve “kapsayıcı” olmaktan ziyade “dışlayıcı” olma özelliğiyle öne çıkan bu vatandaşlık anlayışı, toplumsal istikrarının temin edilmesinin önündeki en büyük engellerden biridir. Dolayısıyla toplumu oluşturan fertlerin barış içinde biraradalığını hedefleyen bir anayasal metin -her şeyden önce- bu vatandaşlık anlayışında bir değişikliğe gitmek durumundadır(Coşkun, 2009, s. 85-87).

Türkiye açısından düşündüğümüzde yaklaşım, son yıllarda tartışma konusu olmasının yanısıra mevcut ulus-devlet anlayışını sürdürme ya da geleneklere bağlı kalma noktasında direten taraflarca şüpheyle yaklaşılmaktadır. Oysa kavram, teorik olarak öne sürdüğü savlarla ayan beyandır. Demokratikleşme ve toplumsal birliğin ehemmiyetine ısrarla dikkat çekiyor olmakla beraber açmış olduğu yeni demokratik alanlarla birlikte kıymetli bir yerde durmaktadır. Etnik ve kimlik vurgusu yapmayan, toplumun her kesimini kapsayan, eşitlikçi bir anayasa önermekle birlikte tüm bunları müzakereci demokrasi yoluyla gerçekleştirme talebi de ayrıca önemlidir. Kavramı Türkiye ile tanıştıran Vergin, Anayasal Vatandaşlık kavramının Türkiye için iki önemli sacayağına dikkat çekmektedir. Bunlardan ilki, yurttaşlık tanımının her türlü etnik, dinsel ve kültürel imadan arındırılmasıdır. Nitekim Anayasal Vatandaşlıkta, vatandaşlık düsturu herhangi bir etnik veya dinsel kimliğe atıfla tanımlanamaz ve bunun doğal bir sonucu olarak toplumdaki farklı gruplar alt-üst / iyi-kötü gibi bir sınıflamaya tabi tutulamaz. Daha öncede belirttiğimiz gibi Anayasal Vatandaşlıkta anayasa, her kesime eşit mesafede durmaktadır. İkinci ayağı ise, kamu kurumlarını bu farklılıkları görünmez veya asimile etmeye dönük açık veya örtük politikalarından men etmesidir. Nihayetinde bu yaklaşım, çokkültürlü toplumlarda tektip bir insan profili değil, heterojen ve birbirine saygılı bir toplum inşa etmeyi hedeflediğinden böylesi ilkel ve yararsız girişimlerin de önünü alma gayretindedir.³⁷

Tarihsel olarak baktığımızda, yurttaşlık/vatandaşlık terimleri binyıllardır insanlığın konusu olmuştur. Antik yunandan başlayarak çeşitli bağlam ve tanımlamalarla günümüze dek ulaşmıştır. Toplum ve devlet kurumunu oluşturan nadir parçalardan biri olması nedeniyle bin yıllardır düşünür ve siyasetçilerin gündemini oluşturan kavram, içinde yaşadığımız çağda mikro ölçekteki değişikliklerden bile çok ciddi bir şekilde etkilenmektedir. Özellikle Türkiye gibi çokkültürlü bir toplum yapısına sahip olan ülkelerin bu hassas teraziye korumak için daha

³⁷Ayrıntılı bilgi için bkz: G. E. Polat, Anayasal Vatandaşlık, Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Hukuku (Genel Kamu Hukuku) Anabilim Dalı, s. 770, 2010.

fazla efor harcamaları gerekmektedir. Türkiye Cumhuriyeti vatandaşlık anlayışına baktığımızda Atatürkçü bir yaklaşıma dayandığını görmekteyiz. Aynı zamanda diğer bütün ulus-devletler gibi milliyetçilik felsefesi üzerine bina edilmiştir. Her ne kadar bu yaklaşım etnik bir milliyetçilik olmayıp batılı bir milliyetçilik esasına dayansa da toplumsal mutabakat adına yasalar oluşturulurken toplumun kesimlerini dışlayan değil kapsayan bir dil ile oluşturulması daha rasyonel olacaktır. Nitekim kimi taraflarca savunulduğu gibi Türkiye Cumhuriyeti anayasasındaki söylemler, teorik olarak bir ırk'a bir zümre'ye değil bütün vatandaşlara bir "Türklük" ortak paydası atfetse de uygulamada çeşitli zamanlarda ve yönetimlerde bu durumun suiistimal edildiği örnekler de mevcuttur. Bu suiistimal örneklerinin başında kuşkusuz ki Alevi-Sünni, Türk-Kürt tartışmaları gelmektedir. Hem bu gibi tartışmaların önünü almak hem de değişen dünya koşullarıyla birlikte iyice belirginleşen mikro farklılıkları korkutan bir handikap değil tam aksine çeşitliliği besleyen, çokkültürlü toplum yapısını destekleyen bir ortama kavuşturmak için çağdaş yaklaşımları gözden geçirmek kaçınılmaz bir ihtiyaç haline gelmiştir.

100 yıl önceki koşullar veyahut 100 yıl önceki yasalar günümüz toplumunun ihtiyaçlarını karşılayacak yeterlilikte değildir. Nitekim 1961 ve 1982 anayasalarına baktığımızda vatandaşlık anlayışı bir "Türk" üst kimliğinden hareketle oluşturulmuştur. Her ne kadar buradaki vurgu bir etnik vurgu olmasa da toplum nezdinde diğer grupların aleyhine bir durum olduğu eleştirilerini de gündeme getirmektedir. Anayasal Vatandaşlık, önerdikleri ile birlikte toplumda uzlaşmacı ve ortak iyi amacından hareketle barışçıl, eşitlikçi ve demokratik bir yapı vadettiğinden böylesi tarihsel tartışmaların da önünü almış olacaktır. Anayasal Vatandaşlık kurumunun Türkiye açısından uygulanırılığı konusu, mevcut vatandaşlık anlayışının topyekûn kaldırılması ve yerine yeni bir anlayışın yerleştirilmesi şeklinde asla yorumlanmamalıdır. Tam da bu tarz radikal değişikliklerden duyulan korku ile beraber düşünüldüğünde kavramın Türkiye gerçekliğiyle olan uyumu daha iyi kavranacaktır. Anayasal Vatandaşlık anlayışı her şeyden önce ulus devlet geleneğine bağlı olmakla birlikte insan unsuru açısından da çeşitliliğe sahip ülkeler açısından geliştirilebilecek bir modeldir. Türkiye'nin her iki nokta açısından da Anayasal Vatandaşlık için iyi bir çalışma sahası olması gözden kaçırılmamalıdır. Bu olumlu yanlara ek olarak Türkiye'de vatandaşlık anlayışının ulusal vatandaşlıkla eş olması ve "Türklük" olarak tabir edilen kavramın tarihi çıkış noktası itibariyle etnik bir grubu değil, bir ulusu kapsayan bir terim olması Türkiye açısından Anayasal Vatandaşlık kavramının kabulünü kolaylaştıracak etkenlerdendir(Polat, 2010, s.359).

BÖLÜM III

ANAYASAL VATANDAŞLIK KAVRAMININ 1968-2018

YILLARI ARASI DERS KİTAPLARINA YANSIMASI

Türkiye Cumhuriyeti gibi ulus-devlet merkezli ülkelerde vatandaşlık konusu hep hayati bir öneme sahip olmuştur. Ulus-devlet anlayışı gereği ülkeler, politikalarını ve siyasi yaklaşımlarını oluştururken manevi değerlerin baskın olduğu belli başlı ilkelere yaslanmaları sıkça karşılaşılan durumların başında gelmektedir. Öyle ki vatandaşlık bağı, bir ülkede devlet ve toplum ilişkisinin merkezini oluşturan önemli yapı taşlarından biri olduğu da düşünülünce bu durum ulus-devlet anlayışına sahip ülkelerde daha baskın bir biçimde hissedilmektedir. Özellikle 2. Dünya Savaşı ile birlikte dünya genelinde artan milliyetçilik anlayışı birçok ülkenin politikası üzerinde ciddi etkilerde bulunmuş, onların siyasi eğilimlerine yön verecek kadar güçlü hale gelmiştir. Ulus-devlet anlayışı ile hareket eden ülkelerde bu etki anayasalarına dek sirayet ederek hemen hemen her alanda etkin bir rol oynamıştır. Tüm bunların ışığında ulus-devlet merkezli bir anlayışa dayanan Türkiye'nin vatandaşlık yaklaşımlarına baktığımızda milli vurguların ön planda tutulduğu bir tablo ile karşılaşmaktayız. Sosyal Bilgiler ders kitaplarını incelediğimizde ekseriyetle milliyetçilik temelinde birlik ve beraberlik vurgusunun yoğun olduğu temsillerin ağırlıkta olduğunu görmekteyiz. İncelediğimiz MEB kitaplarının 5 yıllık periyotlarla yenilenmesi ve buna ek olarak 1990'ların sonuna kadar siyasi atmosferin her alanda olduğu gibi eğitimde de baskın bir konumda olması vatandaşlık temsillerinin uzun yıllar boyunca benzer tanımlamalarda seyretmesine sebep olmuştur. Ne var ki bu durum da konumuzun en güç sınırlılıkların başında gelmektedir. Bunun yanı sıra Avrupa Birliği başvuru süreci ile 2000'lerden itibaren yumuşayan siyasi hava ve beraberindeki demokratikleşme çabaları vatandaşlık temsili için ciddi ve somut bir değişime sebep olamasa da en azından temsil üzerine tartışmaların yaşandığı bir ortam tesis etmesi açısından olumlu bir gelişme olarak değerlendirilebilmektedir. Günümüzde halen temsil tartışmalarının sürdüğünü de düşünecek olursak kavrama dair 50 yıllık süreci kapsayan algının ne düzeyde olduğunu, varsa yıllar içinde değişimi ve buna etki eden sebepleri irdelemeye çalıştığımız konu, bize son 50 yılda vatandaşlık meselesine bakış açımız için naçizane alternatif bir referans olacaktır.

Bu kapsamda ilk olarak MEB'in 1969 tarihli Sosyal Bilgiler 4. sınıf ders kitabına baktığımızda bir vatandaşlık tanımı yerine direkt olarak Türklük üst kimliği üzerinden bir tanım ve özelliklerinin yer aldığı bir taksonomi yapıldığını görmekteyiz. Cesurluk, Konukseverlik, Doğruluk, Hoşgörülük vd. gibi başlıkların altında sıralanan Türklük öğeleri,

tamamen milli duygular ve milli tarih oluşturmak ekseninde verilmek istenmiştir. “Türklerin en önemli özelliklerinden biri de doğruluktur. Her zaman doğru söyler, emaneti en iyi şekilde korur, kimseyi aldatmak istemez. Yalancının mumu yatsıya dek yanar. Tanrı doğrunun yardımcısıdır. Yalancının evi yanmış kimse inanmamış. Sözleri Türklerin doğruluğa verdiği önemi belirtir”(Demirtaş ve diğerleri, 1969, s. 149) gibi hemen hemen her başlıkta deyimlerden, atasözlerinden, geleneksel söyleyişlerden yararlanılarak kültürel ve tarihsel bağlamda birlik tesisi amaç edinmiştir.

Yine 1969 tarihli MEB Sosyal Bilgiler 4. sınıf ders kitabında yer alan “Türkleri Birbirine Bağlayan Bağlar” temel başlığında ise 6 (Tarih bağı, Yurt bağı, Kültür bağı, Ekonomi bağı, Ülkü bağı ve Türk bayrağı) alt başlıkta maddi ve manevi birliğe dikkat çekilmiş, ortak bir tarih ve Türklük etrafında toplumun tüm kesimleri birleştirilmek istenmiştir. “Türklerin çok zengin ve güzel bir dili var. Sanat anlayışımız da çok yüce ve öteki uluslardan farklıdır. Oturup kalkmamız, giyinişimiz, konuşmamız, inançlarımız, konuk ağırlamamız, askerliğimiz, ev döşememiz, düğünlerimiz, türkülerimiz tüm öteki uluslardan farklıdır. İşte tüm bunlar Türk kültürünü meydana getirir. İşte Türk kültürü ile de birbirimize bağlanmış durumdayız.”(Demirtaş ve diğerleri, 1969, s. 151).Diğer bütün başlıklarda olduğu gibi Türklük üst kimliğinden hareketle, toplumun tamamının Türk olduğu ön kabulüyle metinlerin oluşturulduğu anlaşılmaktadır. Dönemin paradigması ve koşullarından bağımsız Anayasal Vatandaşlık kapsamında değerlendirdiğimizde, kavramın temel unsurlarından olan çok kültürlülük ve eşit temsilin yerine tek bir kimlik etrafında toplumun temsil edildiğini görmekteyiz. Her ne kadar Türk tanımı o dönem için ırki bir anlamda kullanılmasa da farklı etnik kökenden üyeleriyle heterojen ve kozmopolit bir toplum yapısına sahip olan Türkiye’nin, Anayasal Vatandaşlık ilkeleri gereği eşit temsil, farklılıkların kültürel zenginliği, kapsayıcı ve bütünleştirici bir dil ve tanımdan henüz uzak olduğu anlaşılmaktadır.

1972 tarihli MEB’in Ortaokul Sosyal Bilgiler 3. Sınıf ders kitabına baktığımızda ise vatandaşlık temsili konusunda karşımıza temelde “Millet” ve “Yurttaş” tabirleri çıkmaktadır. “Millet ve Türk Milliyetçiliği” başlığı altında ele alınan konu, önceki yıllardan farklı olarak “Millet” kavramı çevresinde ve görece daha ılımlı bir şekilde ele alınmıştır. “Millet, belli bir toprak parçası üzerinde yaşayan, duygu, düşünce ve kültür özellikleriyle öbür toplumlardan ayrılan ve birlikte yaşamalarına karşı bir tehlike belirttiği vakit tepki gösterebilen insan topluluğudur.”(Konuk ve diğerleri, 1972, s. 31). Burada ilk göze çarpan nokta, vatandaşlık yerine millet kavramının tercih edilmiş olmasıdır. Önceki müfredatta Türk üst kimliğine yapılan vurgunun yerini millet kavramına bıraktığı anlaşılmaktadır. Yapılan millet tanımında toplum, ortak değerler etrafında benzer tepkiler veren homojen bir yapıya karşılık gelmektedir.

Bu da yine Anayasal Vatandaşlık ekseninde değerlendirdiğimizde kültürel farklılıkların yok sayıldığı, tek tip bir toplum tasavvuru ile hareket edildiği anlamına gelmektedir.

“Milli duyguyla dolu olan kişi, milletini sever, vatanını her şeyin üstünde tutar, yurdunun kalkınmasına, vatandaşlarının mutluluğuna gönül verir.... Büyük Atatürk’e göre “Ne mutlu Türküm diyene” dedirten duygu, milli duygudur(Konuk ve diğerleri, 1972, s.32). Bu pasajda da olduğu gibi belli başlı bölümlerde yine Türk üst kimliğine vurgu yapıldığı görülmektedir. Yanısıra ulus-devlet anlayışının temel öğelerinden olan milliyetçilik duygularının hadsafhada işlendiği, kader ve kültür birlikteliğine yoğun bir vurgu yapıldığı anlaşılmaktadır. Daha önceki yıllarda Türklüğü oluşturan unsurlar yerini bu dönemdeki ders kitaplarında milleti oluşturan unsurlar olarak almış, onlar da yine Yurt birliği, Ülkü birliği, Kültür birliği, Ekonomi birliği gibi alt başlıklar etrafında işlenmiştir.

1974 tarihli MEB’in Ortaokul Sosyal Bilgiler 3. Sınıf ders kitabında vatandaşlık tanımı tam olarak şöyle yapılmaktadır: “Babası Türk olan veya bir Türk’ün evlat edindiği kimse, Türk vatandaşı olur. Türkiye’de doğan çocuklar da belli koşullarla Türk vatandaşı sayılır. Bir Türk ile evlenen yabancı bir kadın, dilerse, Türk vatandaşı olabilir. Bunlardan başka, 18 yaşında girmiş, Türkiye’de beş yıl yaşamış ve buraya yerleşme isteğinde, iyi huylu olan, tehlikeli bir hastalığı bulunmayan, Türkçe konuşabilen, geçimini sağlayabilecek kimseler, isterlerse, Bakanlar Kurulu kararıyla Türk vatandaşı olabilirler. Bu ve benzeri yollardan Türk vatandaşlığını kazananlar, yasalarla belirlenen hak ve özgürlüklerden yararlanırlar.”(Akşit ve diğerleri, 1975, s. 12).

Tanıma baktığımızda, tipik bir ulus-devlet refleksini ve milliyetçilik öğelerinin ağırlıkta olduğunu net bir şekilde görmekteyiz. “Babası Türk” tabiri ile erkek egemen bir anlayışın hâkim olduğunun yanısıra vatandaşlığa kabul şartlarının da çerçevesinin çizildiği görülmektedir. Üst bir kimlik olarak “Türk” kimliğinin seçimi ve sadece buna vurgu yapılmasıyla toplumsal kesimlerin ve etnik grupların hepsinin Türk olarak addedildiği anlaşılmaktadır. Anayasal Vatandaşlık kavramının merkezinde olan çok kültürlülük ve farklı grupların temsiline dönük anayasal güvence ve benzeri yaklaşımları içeren herhangi bir ifadenin olmadığı yine açıkça görülmektedir.

1975 tarihli MEB’in Ortaokul Sosyal Bilgiler 3. Sınıf ders kitabında vatandaşlık kavramı, siyasal hak ve hürriyetler başlığı altında yine Türklük üst kimliği referansı ile ele alınmıştır. “Kişileri, bir devlete bağlayan bağa, vatandaşlık denir. Türk devletine vatandaşlık bağı ile bağlı olan herkes Türk’tür. Türk babanın ya da Türk annenin çocuğu Türk’tür. Yabancı babadan ve Türk anneden doğan çocuğun vatandaşlık durumu kanunla düzenlenir. Hiçbir Türk, vatandaşlıkla bağdaşmayan bir eylemde bulunmadıkça vatandaşlıktan çıkarılamaz. Ama

bazı özel nedenlerden ötürü, bir kimse hükümetin izniyle Türk vatandaşlığından çıkarılabilir.”(Parmaksızoğlu ve diğer: 1975, s. 24). Bu müfredattaki vatandaşlık tanımının, önceki beş yıllık periyotta yapılan Türklük tanımından küçük dokunuşlarla ayrıldığını görmekteyiz. Daha önceleri “babası Türk” olan şartı yerini bir gelişme sayabileceğimiz “Türk babanın ya da Türk annenin” şartına bırakmıştır. Bu yeni gelişme 1964 tarihli Vatandaşlık Kanunu ile birlikte yeni müfredata yansımıştır. Fakat yine de bütüne baktığımızda tanım, milliyetçi ve ulus-devlet anlayışlı bir temadan kurtarılamamıştır. Kendinden önceki müfredatın vatandaşlık anlayışını benzer şekilde sürdürdüğü, demokratik toplum araçlarından uzak ulus-devlet mekanizmasının güdümünde bir temsil olduğu açıkça görülmektedir. Bu ders kitabında da yine, Anayasal Vatandaşlık anlayışının asgari ilkelerini veya izlerini görememekteyiz.

1979 tarihli MEB’in Ortaokul Sosyal Bilgiler 3. sınıf ders kitabında “Kişinin Ödevleri” kısmında, “Kimler Vatandaş?” başlığı altında vatandaşlık tanımlanmıştır. Aynen aktarmış olduğumuz bu tanıma göre: “Babası Türk olan veya bir Türk’ün evlat edindiği kimse, Türk vatandaşı olur. Türkiye’de doğan çocuklar da belli koşullarda Türk vatandaşı sayılır. Bir Türk erkekle evlenen yabancı kadın, dilerse Türk vatandaşı olabilir. Bunlardan başka, 18 yaşında girmiş ve Türkiye’de beş yıl yaşamış olup buraya yerleşmek isteyen, iyi huylu, tehlikeli bir hastalığı bulunmayan Türkçe konuşabilen, geçimini sağlayabilecek kimseler Bakanlar Kurulu kararıyla Türk vatandaşı olabilirler. Bu benzeri yollardan Türk vatandaşlığı kazananlar, yasalarla belirlenen hak ve özgürlüklerden yararlanabilirler”(Akşit ve diğerleri, 1979, s. 18). Değişen müfredat ve siyasi iktidarlarla birlikte, çok cüzi biçimlerde de olsa vatandaşlık tanımlarının da değiştiğini görmekteyiz. Fakat ne var ki bu değişim sürekli iyi veya olumlu anlamda olmamıştır. Özellikle 1975-80 arası dönemlerde olduğu gibi milliyetçi partilerin siyasi iktidarında, milliyetçilik öğelerinin ağır şekilde hissedildiği bilinmektedir. Bu sebeple daha önceleri görece ılımlı sayılabilecek “Millet” çatısındaki tanımın yerini yeniden “Türklük” özelinde bir tanıma bırakması, siyasi atmosfer ve iktidardan bağımsız düşünülemez. Buradaki tanıma baktığımızda önceki yıllarla benzer bir anlayışı taşıdığını görmekteyiz. Yine Türklük referansıya bir vatandaşlık tanımı inşa edilmiş, vatandaş olma koşulları asgari olarak Türk olmaya dayandırılmıştır. Türkiye’de yaşayan farklı etnik gruplar, azınlıklar ve toplumun diğer bütün kesimleri Türk üst kimliği ile tanımlanmaya devam edilmiş, bu çerçevede milliyetçi tanım sürdürülmüştür. Bu bağlamda değerlendirdiğimizde Habermas’ın öne sürdüğü gibi farklılıkları tanıyan, onların kendi gelişimi için anayasal bir güvence sağlayacak bir vatandaşlık temsiline henüz izlerini görememekteyiz. Bu tanımda gördüğümüzün aksine demokrasinin kapsayıcı sınırlarını oldukça geniş tutmak bir ülkenin bütün bir şekilde

toplumsal gelişimi için hayatidir. Nitekim demokrasi kavramı yapısı itibariyle dışlayıcı değil, bütünleştirici ve kapsayıcıdır. Milliyetçilik, doğal olarak sınırlarını keskin bir şekilde çizdiği “biz” ilkesinden ilerlemektedir. Bu ilke de kozmopolit ve çok kültürlü toplumlarda kaçınılmaz şekilde bir “öteki” olma gerilimi yaratmaktadır. İşte Habermas, demokratik toplumunun oluşturacağı dayanışma bağının anayasal bir temelden üretilmesinin milliyetçilik anlayışından doğan bu gibi gerilimleri bertaraf edeceğini ileri sürmektedir.³⁸

1982 tarihli MEB’in Ortaokul Sosyal Bilgiler 3. sınıf ders kitabında yine önceki müfredatın devamı olacak şekilde bir vatandaşlık tasavvuru görmekteyiz. “Babası Türk olan veya bir Türk’ün evlat edindiği kimse, Türk vatandaşı olur. Türkiye’de doğan çocuklar da belli koşullarla Türk vatandaşı sayılır. Bir Türk ile evlenen yabancı bir kadın, dilerse, Türk vatandaşı olabilir. Bunlardan başka, 18 yaşında girmiş, Türkiye’de beş yıl yaşamış ve buraya yerleşme isteğinde, iyi huylu olan, tehlikeli bir hastalığı bulunmayan, Türkçe konuşabilen, Geçimini sağlayabilecek kimseler, isterlerse, Bakanlar Kurulu kararıyla Türk vatandaşı olabilirler. Bu ve benzeri yollardan Türk vatandaşlığını kazananlar, yasalarla belirlenen hak ve özgürlüklerden yararlanırlar”(Akşit ve diğerleri, 1982, s. 12). 1979 tarihli ders kitabı ile birebir aynı tanımın yapılmış olmasından en azından eğitim ve müfredat olarak vatandaşlık anlayışında herhangi bir değişime gidilmediği anlaşılmaktadır. Bu tarihli ders kitabını seçme sebebimiz ise, 1980 yılında yaşanan darbe ve hemen iki yıl sonrasında yapılan 1982 tarihli yeni anayasanın ders kitaplarındaki vatandaşlık temsillerine bir yenilik getirip getirmediği idi. Fakat 1982 anayasasında da 1961 yılındaki anayasada olduğu gibi vatandaşlık tanımı aynen tekrar edilmiştir. Anlaşılacağı üzere yaşanan bütün toplumsal ve siyasal gerilimlere rağmen vatandaşlık anlayışındaki tasarruf yeterli görülmüş, bu konuda herhangi bir düzenleme yapılmamıştır.

Fakat aynı tarihli ders kitabında “Milletimizin Özellikleri ve Türk Milletini Birbirine Bağlayan Bağlar” başlıklı bölüm, bize ayrıca konumuzun kapsamıyla ilişkili bazı fikirler vermektedir. “Türkler cesur, mert, doğru, iyilikbilir, misafirseven, yurtsever, ağır başlı, temiz insanlardır. Düşkünlere yardım ederler.... Verdikleri sözde dururlar. Mertçe savaşırlar. Bu özellikleriyle dünyanın soylu bir milletidirler. Türk milletinin çocukları olmak büyük bir mutluluktur. Atatürk’ün söylediği gibi “Ne mutlu Türk’üm diyene”(Akşit ve diğerleri, 1982, s. 41). Burada yine yoğun milliyetçi motifler görmekteyiz. Anayasal Vatandaşlık kavramının din, millet, etnisite gibi modern öncesi kavramlara karşın karşılıklı olarak ortak duygu geliştirmek, aidiyet ve bağlılığın artırılması yönündeki yaklaşımına temelden ters düşen tek

³⁸Ayrıntılı bilgi için bkz: J. Habermas, “Öteki Olmak, Öteki’yle Yaşamak”, (Çev. Aka, İ.), Yapı Kredi Yayınları., İstanbul, 2002.

bir grup, zümre ya da ırkın ön planda tutulduğu bir pasaj olduğu görülmektedir. Pasaj bu yönüyle yine bir üst kimlik olarak Türklük etrafında birleşerek toplumun yetersiz bir temsiline karşılık gelmektedir. Bu sebeple bu kitapta da Anayasal Vatandaşlık anlayışına yakın bir temsil karşımıza çıkmamaktadır.

1984 tarihli MEB'in Ortaokul Sosyal Bilgiler 3. sınıf ders kitabının "Kişinin Hakları ve Özgürlükleri" ana başlığı altında öncelikle bir ödev olarak vatandaş olmanın gereklilikleri düzenlenmiş, sonrasında "Siyasal Haklar ve Ödevler" alt başlığında ise vatandaşlık tanımlanmıştır. Olduğu gibi aktardığımız tanıma göre: "Türk devletine vatandaşlık bağı ile bağlı olan herkes Türk'tür. Türk babanın ve ananın çocuğu Türk'tür. Yabancı babadan ve Türk anneden olan çocuğun vatandaşlığı yasa ile düzenlenir. Hiçbir Türk, vatana bağlılıkla bağdaşmayan bir eylemde bulunmadıkça vatandaşlıktan çıkarılamaz."(Asal ve diğerleri, 1984,s. 21). Önceki yıl ve müfredatlardan farklı olarak tanım bu dönem kısa ve öz tutulmuştur. Vatandaş olma ve vatandaşlığa kabul koşulları önceki dönemlerde teferruatı ile birlikte verilmişken bu dönemde daha keskin, kısa ve net ifadeler ile verilmiştir. Burada, vatandaş olmanın başat koşulunun, Türk olmak ya da Türk bir anne veya babadan doğma olarak belirlendiğini görmekteyiz. Daha önce de belirttiğimiz üzere Anayasal Vatandaşlık'ta vatandaşlık, herhangi bir etnik kimlik, sınıf veya zümreye atıfla tanımlanmaz ve bu çoğulcu yaklaşımın sonunda da toplumsal yaşamda herhangi bir kimlik bir ötekine baskın gelecek bir şekilde ayrıcalıklarla donatılmaz. Bu yönüyle Anayasal Vatandaşlık, çoğulculuk merkezinden hareket eder ve toplumdaki tüm farklı grupların eşit temsilini ve onların anayasal güvencesini tesis etmeyi önceler. Bu kitapta ise vatandaşlığın, tüm bu Anayasal Vatandaşlık araçlarının yani çoğulcu bir temsiliyet başta olmak üzere, eşit temsil hakkı, farklılıklara saygı, ayrıcalıksız bir toplum düzeninden ziyade üst ve tek bir kimlik ile temsil edildiğini görmekteyiz. İyice küreselleşen ve bu küreselleşmeye entegre olmak için demokratikleşmenin her kıtada trend olmaya başladığı bu yeni dünya düzeninde, en azından vatandaşlık ölçütünde çok kültürlülüğü esas alan demokratik bir yaklaşımın ders kitaplarına henüz yansımadağı anlaşılmaktadır.

1987 tarihli MEB'in Vatandaşlık Ders Kitabı'na geçmeden önce ders kitabının isminde yaşanan bu değişikliğe ve tarihsel serüvenine bir paragraf açmamız gerekmektedir. Tarihsel olarak Sosyal Bilgiler dersi, içeriğine ek olarak ismi ve sunma biçimleri de dönem dönem değişiklik göstermektedir. İlk olarak 1923 ve 1969 yılları arasında bağımsız bir ders olarak okutulmaya başlanan vatandaşlık dersleri, 1969 ile 1985 yılları arasında Sosyal Bilgiler dersi içerisinde multi disipliner bir şekilde sunulmuştur. 1985- 2005 yılları arasında Milli Tarih, Milli Coğrafya ve Vatandaşlık gibi bağımsız adlar altında okutulurken, 2005 yılından itibaren ders tekrar Sosyal Bilgiler dersi kapsamına alınmıştır.(Milli Eğitim Bakanlığı:

2005b)³⁹. Özellikle 1987 yılında Avrupa Birliği'ne başvuru süreci ile bir eğitim reformu sürecine giren Türkiye için, yeni bir vatandaşlık temsili üzerine tartışmaların iyice görünür olduğu bir dönem başlamıştır. Bu reform süreci kendini ağırlıklı ve ilk olarak 1995 yılından itibaren, Vatandaşlık ve İnsan Hakları Eğitimi adını alarak göstermiştir. 2005 yılına gelindiğinde ise, program reformu ile Vatandaşlık dersi Sosyal Bilgiler dersinin içeriğine ve ara bir disiplin olarak eklenmiştir. 2010 yılında yeniden Vatandaşlık ve Demokrasi Eğitimin adını alan ders, hemen 2 yıl sonrasında, 2012 tarihinde, 4+4+4 yeni eğitim reformu ile kaldırılmıştır (MEB, 2012). 2018 yılında yayımlanan yeni eğitim programlarında Vatandaşlık dersi, Sosyal Bilgiler dersinin içerisinde yeniden verilmeye başlanmıştır. Açıklanan yeni programda yedi öğrenme alanından temelde Etkin Vatandaşlık ve Küresel Bağlantılar adlı iki öğrenme alanında vatandaşlık eğitime ve kazanımlarına ağırlık verilmiştir (MEB, 2018)⁴⁰. Günümüzde halen 2018 Eğitim Programı kapsamında alınan kararlar doğrultusunda Vatandaşlık eğitimi yapılmaktadır.

1987 tarihli MEB'in Vatandaşlık Ders Kitabı'nda ise yine spesifik bir vatandaşlık tanımı yerine 1969-1974 arası dönemine benzer şekilde "Türklük ve Özellikleri" olarak bir ele alış görmektedir. Yine "Türk Milletinin Özellikleri" başlığı altında milli duyguların güdümünde bir çeşit milli birlik tesis edilmek istenmiştir. Aynen aktardığımız metne göre: "Türk milleti dünya milletleri içinde tarihin en eski milletlerindendir. Tarihin ilk çağlarında Orta Asya'da başlayan varlığı, asırlar boyu devam edip bugüne ulaşmıştır.... Türk milleti yüksek bir ahlak anlayışına sahiptir. Türk milleti verdiği söze sadık insanlardan oluşur. Çevresine, ailesine ve akrabalarına bağlıdır. Kendisine emanet edilen insanlara kötü gözle bakmaz. Namus ve iffetine düşkündür. Vatanını ve milletini sever ve onun uğruna korkmadan her türlü fedakarlığı gösterir: gerektiğinde canını bile verir. Misafirperverdir. Evine gelen misafire fedakârca ikramda bulunur. Türk milleti medenidir, barışçıdır. Zorda kalmadıkça savaşa başvurmaz. Düşmanlarına dahi zulmetmez"(Çakıroğlu ve diğerleri, 1987, s. 88-89). Metin herhangi bir tanım yapmasa da toplumun "Türk Milleti" ve "Türklük" üst kimliği ile tabir edildiği anlaşılmaktadır. Vatandaşlık anlayışının önceki yıllarla aynı izlekte ve değişmeden ele alındığını görmektedir. Toplum halen Türklük çatısı altında tek bir sınıf, zümre veya grup olarak düşünülmekte, ulus- devlet geleneğine tabi olarak herhangi bir kültürel veya toplumsal farklılığa dikkat çekilmediği anlaşılmaktadır.

1992 Tarihli Vatandaşlık Bilgileri 3. Sınıf Ders Kitabı'nda ise artık 1987 yılında başlayan Avrupa Birliği'ne üye olma süreci ile birlikte küçük de olsa değişikliklere gidildiğini

³⁹MEB İlköğretim 1-5. Sınıflar Programları Tanıtım El Kitabı, MEB Yay., Ankara, 2005.

⁴⁰ Ayrıntılı bilgi için bkz: Milli Eğitim Bakanlığı, Sosyal Bilgiler Öğretim Programı(İlkokul ve Ortaokul 4, 5, 6, ve 7. Sınıflar), Ankara, 2018.

görmektedir. Kitapta önce devlet türleri sıralanmış, sonrasında ise devleti oluşturan unsurlar kategorize edilmiştir. Vatandaşlık tanımı yapmak yerine “Ülke(vatan)” ve “Millet” gibi alt başlıklarla konu detaylandırılmıştır. Ülke alt başlığı altında ülke olma koşulları sıralanırken bu kez millet kavramı ekseninde ilerlendiğini görmekteyiz. “Milletin bir arada yaşaması ancak ülke üzerinde gerçekleşebilir.... Yıllardan beri aynı topraklar üzerinde bir arada yaşayan insanlar, artık o yerleri vatan kabul ederler... O yerler üzerinde yaşamakla, acı tatlı olaylarla birbirlerine bağlanırlar.”(Çakıroğlu ve diğerleri, 1992, s.73). Bu metinde öncekilerden farklı olarak Türklük üst kimliğine atıfta bulunmadan direkt olarak toplumsal birlikten bahsedilmektedir. Bu yönüyle ilk kez ırki bir söylem üretmeden kapsayıcı bir yaklaşım sergilendiğini söyleyebiliriz. Fakat devamında ise milleti oluşturan unsurlar sıralanırken dil, din ve ırk birliğinden bahsederek yine ulus-devlet merkezli bir anlayışın sürdüğünü açık bir şekilde görmekteyiz. Bu sebeple kitap, Anayasal Vatandaşlık kapsamında değerlendirdiğimizde yoğun çelişkiler içermektedir. Bir yandan ırk, dil ve din birliğine dikkat çekerken öte yandan bunların tek başında yeterli olmadığını söyleyen ifadelerle yer vermektedir. Özellikle ırk unsuruna dikkat çekip tek başına yeterli olmadığı söylendikten sonra tarihi ve psikolojik unsurlar alt başlığında şöyle ifadeler kullanılmıştır. “Toplamları millet olma olayına yönelten faktörlerin başında tarihi ve psikolojik sebepler gelmektedir. Uzun yıllardan beri bir arada yaşama, insanları birleştirir: geleceğe yönelik kader birliğine yöneltir. Bu sebeple geçmişte birlikte yaşayanlar, gelecek için de beraber yaşama amacına yönelmektedirler. Uzun yıllar boyunca bir arada yaşayan insanlar, yaşadıkları acı ve sevinçli olaylarla birbirine yaklaşırlar.”(Çakıroğlu ve diğerleri, 1992, s.73). Metin, alıntıladığımız haliyle okunduğu takdirde bir ırk ve zümre vurgusu yapmaması yönüyle ilkel de olsa bir demokratiklik örneği olarak okunabilir. Fakat metni tüm yönleriyle, önlü arkalı okuduğumuz zaman çelişkiler barındırdığını net bir şekilde görmekteyiz. Zira milli bir bilinç ve ortak bir tarih yaratma adına “Tarihi bir beraberlik, yaşam tarzında bir birlik ve beraberlik sağlar. Aynı şekilde yaşama, aynı şeylerden zevk alma, sanatta, anlayışta ve düşüncede beraberlik ortaya çıkar. Böylece uzun yıllar bir arada yaşayan insanlar, vazgeçemeyecekleri birtakım müşterek değerler yaratırlar.” (Çakıroğlu ve diğerleri, 1992, s.73) şeklinde oluşturulan pasaj, belki ulus-devlet bağlamında istendik bir duruma tekabül etmektedir. Ancak metne Anayasal Vatandaşlık perspektifiyle baktığımız zaman, kültürde birlik, sanatta birlik, yaşamda birlik gibi vurgular Anayasal Vatandaşlık kuramı çerçevesinde çok kültürlü toplumlarda baştan ayağı problemli olarak addedilen durumların başında gelmektedir. Toplumdaki farklı kültürlerin, kültürleri doğrultusunda yaşamasının toplumsal istikbal için önemli olduğunu ileri süren Anayasal Vatandaşlık, metnin aksine farklılıkların korkulacak ya da sindirilecek unsurlar değil tamamen

desteklenmesi ve anayasal güvence altına alınarak tüm farklı grupların aidiyet duygularını geliştirilmesi anlayışına dayanmaktadır. Avrupa Birliği başvuru sürecinin etkisini de gözetenek metnin barındırdığı tüm çelişkilere rağmen önceki yıllardaki anlayıştan yavaş adımlarla uzaklaşıldığını görmekteyiz.

1998 yılına geldiğimizde ise daha önce belirttiğimiz üzere yaşanan isim değışiklerinden biriyle tekrar karşılaşmaktayız. 1985-2005 yılları arasında bağımsız ve münferit adlarla okutulan ders, 1998 yılında “Vatandaşlık ve İnsan Hakları” adını almıştır. 1990’lardan itibaren başlayan değışim ile siyasi atmosferin toplumsal hayata ve Avrupa Birliği ile uyum çerçevesinde kat edilen yolun etkisi mevcut kitapta açıkça hissedilmektedir. “Millet” ana başlığı altında “Milleti Meydana Getiren Unsurlar” alt başlığı açılarak milleti oluşturan 4 unsur olarak ırk, din, dil ve vatan kavramları açıklanarak ifade edilmiştir.” “İrk Birliği” alt başlığında daha önceki yıllarda yapılan açıklamalardan ayrılan ve görece ılımlı sayılabilecek ifadeler barındıran açıklamalarla birlikte bölümün sonunda Anayasa referans gösterilip kısaca vatandaşlık tanımı yapılarak bölüm kapatılmıştır. Aynen aktardığımız bölüme göre: “İrk, aynı soydan gelmeyi ifade eder. Aynı ırktan olan insanlar, yapısal olarak birbirlerine benzerler. Fakat aynı ırktan olan toplumlar başka din, dil ve geleneklere sahip olabilirler. Milletın oluşmasında ırkın önemli bir rolü vardır. Bugün yeryüzünde saf ırk kalmamıştır. Aynı ırktan olan toplumlardan biri geri kalırken, diğeri ileri gidebilir. Aynı millet içinde farklı ırklar olduğu gibi, aynı ırktan olduğu halde birbirine düşman milletler de vardır. Anayasamıza göre: Türkiye vatandaşı olan herkes Türktür.”(Gezer, 1998, s.53). Verilen ifadeye baktığımızda incelediğimiz 1992 tarihli kitapta olduğu gibi henüz tam oturmamış bazı durumlardan ileri gelen birtakım problemler görmekteyiz. Milletın ırkı kapsayan bir kavram olarak verildiğı metinde, ırk tanımı yapılarak yeryüzünde saf bir ırk kalmadığının altı çizilse de yine de milleti oluşturan temel unsurların başında geldiğı ifade edilmiştir. Verili metinde, “Millet” kavramının Anayasal Vatandaşlıktaki “Çokulusluluk” veya “Çok kültürlülük” kavramına örtülü olarak benzer bir şekilde kullanıldığı anlaşılmaktadır. Daha önceki müfredatlarda yer alan keskin ibarelerden, tek tip bir millet, ülke veya toplum tasvirinden vazgeçildiğı “Aynı millet içinde farklı ırkların oluşu gibi...” cümlesinden ortaya çıkmaktadır. En azından metinsellik noktasında daha önceki kitaplarda böyle bir ifadeye yer verilmediğini bilmekteyiz. Bu anlamda olumlu bir gelişim olarak değerlendirilebilirken bölümün sonunda anayasa referans gösterilerek yapılan “Türkiye vatandaşı olan herkes Türktür” tanımı, bizi günümüzde de yeni anayasa oluşturma çalışmalarında tartışmalara sebep olduğu gibi Anayasal Vatandaşlık kuramı bağlamında da sorunsal bir zemine itmektedir. Zira Türkiye’nin çok kültürlü atmosferinde herkesin Türk olduğu ön kabulü günümüzdeki anayasa çalışmaları başta olmak

üzere çeşitli alanlarda tartışma konusu edilerek gündemini korumaktadır. Bu kullanımın her ne kadar ilk yapıldığı dönemlerde ırki bir duruma işaret olmadığı söylene de günümüz koşullarında, Anayasal Vatandaşlık kavramı bağlamında, toplumdaki tek bir bireye kadar yaşanan mikro farklılıkları gözetmemiz gerektiği düşünüldüğünde yetersiz ve kapsayıcı olmaktan uzak bir tanım olarak addedilmektedir. Yine de 1990 tarihinden önceki ırk vurgularının, tek tip toplum tasvirinin keskin ve net ifadelerinden kurtulmuş ikinci bir kitap olarak karşımıza çıkmaktadır. Anayasal Vatandaşlık öğelerini henüz barındırmasa bile yumuşayan siyasi hava ve Avrupa Birliği kapsamında değişen algı ile birlikte girilen yeni dönemde, bir vatandaşlık anlayışı arayışı içerisinde olduğu anlaşılmaktadır.

2002 tarihli Vatandaşlık ve İnsan Hakları Eğitimi Ders Kitabı'nda "Vatandaşlık Kavramı" başlığı altında ele alınan konu direkt olarak "Vatandaş" kavramının kendisi üzerinden ilerlemektedir. 2000'lerin başında yaşanan siyasi iktidar değişimi ve ortaya çıkan ılımlı hava ile birlikte, 1990'ların sonundaki gibi benzer bir arayış döneminin sürdüğü gözlemlenmektedir. Konu, "Vatandaşlık Kavramı" bölümünde aynen aktardığımız gibi ele alınmıştır: "Vatandaş, aynı yurt toprakları üzerinde yaşayan ve bir devlete vatandaşlık bağı ile bağlı olan kişidir. Vatandaşlık bireyin doğumuyla kazanılır. Buna göre birey, doğumundan itibaren anne ve babasının bağlı olduğu devletin vatandaşı sayılır. Ülkemizde vatandaşlık, yasaların gösterdiği koşullarda kazanılır veya kaybedilir. Vatandaşlık hakkındaki kurallar, Türk vatandaşlığı Kanunu'nda ve anayasada gösterilmiştir. Anayasa'mızın 66. maddesine göre: "Türkiye Cumhuriyeti'ne vatandaşlık bağı ile bağlı olan herkes Türktür. Türk babanın veya Türk ananın çocuğu Türktür. Hiçbir Türk, vatana bağlılıkla bağdaşmayan bir eylemde bulunmadıkça vatandaşlıktan çıkarılamaz." Her devlet, vatandaşlarına görev ve sorumluluk yükler. Vatandaşlar, üstlendikleri görev ve sorumlulukları yerine getirmek zorundadırlar." (Öztürk, 2002, s. 12-13). Metin, tam olarak ulus-devlet olma ile modern dünyaya uyum sağlama arasında bir sıkışmaya karşılık gelmektedir. Mevzu metin bir yandan ulus-devlet olmanın gerekliliklerini sürdürürken bir yandan da girilen yeni sürecin nüvelerini barındırmaktadır. Metnin ilk bölümünde vatandaş tanımı yapılırken sonraki bölümde yine tüm vatandaşların Türklük çatısı altında birleştirildiği görülmektedir. Vatandaşlık temsilindeki arayışın sancıları bu dönemde de sürdüğü, vatandaşlık kavramının iki şekilde dizayn edilmesinden anlaşılmaktadır. "Türklük" vurgusunun yerini bu dönem ağırlıklı olarak "Vatandaşlık" vurgusu almış olsa da yine üst kimlik olarak Türklük etrafında bir temsilin devam ettiği görülmektedir. Teorik olarak Türkiye'nin üniter ve ulus-devlet yapısı, ülkü ve milliyetçiliğini ırki bir tasavvura değil Atatürk milliyetçiliğine dayandırsa da pratikte çoğu zaman sapmalar yaşandığı bilinmektedir. Siyasi ve toplumsal alanlarda sıklıkla zorlanan bu

milliyetçilik, özellikle çok kültürlü toplumlarda adeta kaygan bir zeminde yürümeye benzemektedir. Bunu araçsallaştırmak isteyen taraflar için milliyetçilik, çokuluslu ya da çok kültürlü toplumlarda etnik ve mezhepsel çatışmalar yaratmada kullanışlı bir enstrüman olarak kullanılmaya müsait bir zemin vermektedir. Türkiye’de ırk bağlamında Kürt-Türk, mezhep bağlamında ise Alevi-Sünni çatışmalarının tarihin belirli dönemlerinde yaşandığı gerçeğini de düşünecek olursak, bu durumu suiistimal edecek kesimlere karşı Anayasal Vatandaşlık kavramının önerdikleri yeni bir formül olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu dönemde 1990 ve öncesi gibi baskın olan milliyetçilik motifleri yumuşamış, yurttaş/vatandaş kullanımının ağırlıkta olduğu ifadeler tercih edilmiştir. Anayasal Vatandaşlık anlayışına yakın olmasa da demokrasi ilkeleri doğrultusunda milliyetçiliğin ağır yüklerinden kurtulmaya çalışıldığı anlaşılmaktadır.

2005 tarihli MEB Vatandaşlık ve İnsan Hakları Eğitimi 8. Sınıf Ders Kitabı’na baktığımızda, vatandaşlık kavramı tam olarak şöyle ifade edilmektedir: “Vatandaş, aynı ülkede yaşayan ve devlete vatandaşlık bağı ile bağlı olan kişi demektir. Vatandaşlar, ülkenin yasalarına karşı görev ve sorumluluklar üstlenirken çeşitli haklar da kazanırlar. Örneğin; siyasi hakların kullanımı vatandaşlıkla başlar. Siyasal haklar, o ülkenin yalnızca kendi vatandaşlarına verdiği haklardır. Herkes yasalar önünde özgür ve eşittir. Türkiye Cumhuriyeti Devleti, vatandaşına yasa açısından ayırım yapmadan eşit hizmet vermekle yükümlüdür. Haklar, vatandaşlıkla başlar. Vatandaşlık: kişiyi devlete bağlayan siyasi ve hukuksal bağıdır. Anayasamız vatandaş olmanın sınırlarını çizmiştir. Türk Devletine vatandaşlık bağı ile bağlı olan herkes Türk’tür. Türk babanın veya Türk ananın çocuğu Türk’tür. Vatandaşlık, kanunun gösterdiği şartlarla kazanılır ve ancak kanunda belirtilen hallerde kaybedilir. Hiçbir Türk, vatana bağlılıkla bağdaşmayan bir eylemde bulunmadıkça vatandaşlıktan çıkarılamaz”(Yıldız ve diğerleri, 2005, s. 15). Yapılan tanımda vatandaşlığın siyasi haklar içerdiği vurgusu ilk kez karşımıza çıkmaktadır. Siyasi hakların kullanımı ise vatandaş olma zorunluluğuna bağlanmıştır. Herkesin yasalar önünde özgür ve eşit olması demokrasi ilkelerine uygun bir ifade olsa da devamında yer alan “Türklük” üst kimliği vurgusu yine modern ve çoğulcu demokrasinin ilkeleriyle bağdaşmamaktadır. Demokratikleşme hareketlerinin yoğun bir şekilde yaşandığı bu süreçte vatandaşlık anlayışında henüz kapsayıcı, toplum vicdanına seslenen, demokrasi ilkelerine derinden bağlı güçlü bir temsil ortaya çıkarılamadığı anlaşılmaktadır. Mevzu ders kitabı da yine milliyetçi unsurlara sıkça vurgu yaptığından, vatandaşı tanımlarken toplumdaki farklılık ve çeşitliliklere dair bir beyan içermediğinden Anayasal Vatandaşlık ilkelerinden uzak bir temsil olarak kalmıştır.

2015 tarihli MEB'in Ortaokul 6. Sınıf Sosyal Bilgiler Ders Kitabı, bizi ilgilendiren hatlarıyla 6. Ünite "Demokrasi Serüveni" başlığı altında bir dizi açıklamalar içermektedir. "Devletler ve Yönetim Biçimleri" alt başlığında, insan haklarının en fazla gözetildiği yönetim biçiminin ne olduğu tartışılarak demokrasi ile yönetim tarzının uygunluğu ve artıları üzerinde durulmuştur. Devamında "Demokrasinin Temel İlkeleri" başlığı atılmış ve bu ilkeler Milli Egemenlik, Özgürlük, Eşitlik, Çoğulculuk, Katılımcılık ve İnsan Haklarına Saygı olmak üzere 6 şekilde sıralanmıştır. Özgürlük başlığında: "İnsanın doğuştan sahip olduğu temel haklardan biridir. Özgürlük, bireyin başkalarına zarar vermeden her şeyi yapabilmesidir"(Komisyon, 2005, s. 153).Özgürlüğün tanımı yapılmış ve sınırları belirlenmişken "Çoğulculuk" başlığında: "Herhangi bir konuda seçim yapabilmek için birden çok seçeneğin olması gerekmektedir. Demokratik toplumlarda, farklı görüşlerin farklı siyasi partiler ile temsil edilmesine çoğulculuk denir. Günümüzde tüm demokratik ülkelerde çok partili siyasi düzen benimsenmiştir."(Komisyon, 2005, s.153).Açıklanan çoğulculuk ilkesine baktığımızda Anayasal Vatandaşlık doğrultusunda çok açık bir şekilde "farklı görüş" vurgusu gözümüze çarpmaktadır. Anayasal Vatandaşlık kuramının da merkezi bir yaklaşımı olan çoğulculuk ilkesi demokratik ilkeler ekseninde ele alınmış olarak karşımıza çıkmaktadır. Anayasal vatandaşlığın da temel öğeleri arasında yer alan "İnsan Haklarına Saygı" ve "Eşitlik" kavramlarından ilki olan "İnsan Haklarına Saygı" bölümü ise şu şekilde ifade edilmiştir: "Demokratik yönetimler, insan haklarına dayanır. Bu nedenle temel hak ve özgürlükler anayasa ile güvence altına alınmıştır." Açıklamadaki ifadeye baktığımızda insan haklarının yetersiz bir ifadesini görmekteyiz. Zira günümüz anlamıyla insan hakları sadece temel hak ve özgürlükler etrafında okunamaz. Özellikle John Locke'tan beri modern bir devinim kazanan insan hakları, tabi, doğal, devredilemez ve evrensel haklar şeklinde çok boyutlu olarak tasnif edilmektedir. Bu haklar mutlaktır ve genel olarak iki kategoride belirlenmiştir. Bunlardan sivil ve politik haklar, hayat ve fiziksel bütünlüğü; işkence, kölelik ve keyfi alıkoymaya karşı özgürlüğü; vicdan, din ve ifade özgürlüğünü, yönetime katılma ve oy haklarını vb. içerir. Diğer kategori ise ekonomik ve sosyal hakları kapsar. Bunlar temel olarak refah devletiyle ilişkilendirilir: Çalışma hakkı, tıbbi bakım, barınma, eğitim ve yeterli yaşam standardı edinme haklarıdır(Torun, 2007, s.419). Eşitlik ilkesine baktığımızda "Tüm insanlar, yasalar önünde eşittir. Yasalar, toplum içindeki, konumu, ekonomik gücü, dini inancı, cinsiyeti, ya da ırkı ne olursa olsun herkese eşit şekilde uygulanır"(Komisyon, 2015, s.153). Bugüne dek incelediğimiz kitaplarda ağırlıklı olarak ya üst kimlik etrafında bir temsil ya da tüm yurttaş olarak sayılanların tek bir kültürel ve toplumsal tasvirde birleştirilmek istendiğini gördük. Fakat 2015 tarihli MEB kitabında belki de ilk kez "Anayasal Vatandaşlık" kavramının özet

bir tanımını “Eşitlik” başlığında görmekteyiz. Anayasal Vatandaşlık kavramında yer alan toplumsal tüm kesimlere eşit mesafe, ırk, din, sınıf gözetilmeksizin tüm kesimleri kapsama gerekliliğine dayanan anlayış bu başlık altında açık bir şekilde ifade edilmektedir. Bu anlamda Anayasal Vatandaşlık kavramının içeriğini oluşturan unsurlar, ilk kez bu kadar geniş ölçüde kendine bir kitapta yer bulmaktadır.

2018 tarihli ve incelediğimiz son MEB kitabı olan Ortaokul ve İmam Hatip Ortaokulu 7. Sınıf Sosyal Bilgiler Ders Kitabı, 2017’de taslağı hazırlanıp 2018’de hayata geçirilen ve halen yürürlükte olan 8 yıllık yeni öğretim programı doğrultusunda hazırlanmıştır. Kitapta “Etkin Vatandaşlık” ve “Küresel Bağlantılar” başlıklı öğrenme alanlarında vatandaşlık ve demokrasi konusu etraflıca ele alınmış olarak karşımıza çıkmaktadır. Artık 21.yy. modern dünyasının gereklilikleri doğrultusunda daha eşitlikçi ve kapsayıcı yaklaşımlar beraberinde yoğun bir “Hukuk Devleti” vurgusuyla işlenmiş bu izlekte demokratik tutum ve davranışlar edinilmesi amaçlanmıştır. Kitapta, “Etkin Vatandaşlık” başlığında demokrasinin temel ilkeleri Özgürlük, Milli Egemenlik, Katılım, Eşitlik ve Çoğulculuk olmak üzere beş alt başlıkta ele alınmıştır. Şunu ifade etmeliyiz ki şu ana kadarki en eşitlikçi ve en kapsayıcı yaklaşım yeni öğretim programına göre düzenlenen 2018 tarihli ders kitabında kendine yer bulmuştur. Zira Eşitlik, Özgürlük, Çoğulculuk ve Katılım gibi anayasal vatandaşlığın da temel unsurları olan öğeler ayrıntılı olarak ve demokrasinin evrensel ilkeleri ile uyum içerisinde işlenmeye gayret edilmiştir. İlk olarak “Eşitlik” ilkesinin açıklamasına bakacak olursak: “Demokratik yönetimlerde bireyler arasında eşitlik prensibi vardır. Tüm vatandaşlar kanun önünde eşittir. Bu durum hukuk devleti olmanın bir gereğidir. Devletin sunduğu hizmetlerden de vatandaşlar eşit şekilde yararlanır. Bizim demokrasimizde de eşitlik prensibi vardır.”(Akpınar ve diğerleri, 2018, s.195)Anayasal Vatandaşlık anlayışının da kurucu unsurlarından olan eşitlik ilkesi açık ve düzgün bir ifade ile belirtilerek, tüm yurttaşlar ve bireyler arasında herhangi bir ayrıma, baskın ve ayrıcalıklı bir sınıfa göndermede bulunmadan konu edilmiştir. Bu anlamda anayasal vatandaşlığa müzahir bir anlayış olarak değerlendirilmesi mümkün bir pasaj olarak nitelendirilebilir. İkinci olarak da “Özgürlük” ilkesinin açıklamasına bakacak olursak: “Demokrasi yönetimlerinde bireyler düşüncelerinde ve davranışlarında özgürdür. Herhangi bir kısıtlamaya veya zorlamaya bağlı olmaksızın düşüncelerini açıklayabilirler ve istedikleri davranışları yapabilirler. Ancak özgürlüklerimiz başkalarının hak ve özgürlüklerine zarar vermemelidir. Kanunlara aykırı olmamalıdır.”(Akpınar ve diğerleri, 2018,s. 195). Pasajda günümüz demokratik toplumlarındaki gibi bir özgürlük anlayışının yer aldığını görmekteyiz. Yer verilen ifadede, düşünce özgürlüğü başta olmak üzere bireyler arası saygı temelinde bir özgürlük anlayışına vurgu yapılarak Anayasal Vatandaşlık anlayışında olduğu gibi

farklılıkların bir arada özgürce yaşaması ve kendini ifade etmesi için yaratılması gereken sosyal ve hukuksal alana gönderme sayılabilecek bir yaklaşımın öncelendiğini söyleyebiliriz. Bir diğer başlık olan “Çoğulculuk” bölümünde ise akla ilk gelen anlamıyla değil özel bir biçimde ve siyasi bir çoğulculuktan bahsedildiğini görmekteyiz.” Demokratik devletlerde aynı fikirlere sahip olan insanlar bir araya gelerek siyasi partiler kurarlar. Birden çok siyasi parti sayesinde farklı siyasi düşünceler kendilerini ifade etme imkânı bulabilir. Farklı seçenekler içerisinde istediği siyasi partiye oy veren insanlar çoğulcu bir demokrasi ortamını yaşatırlar.”(Akpınar ve diğerleri, 2018, s.195) olarak ifade edilen çoğulculuk mefhumundan anlaşıldığı üzere, farklı fikirdeki insanların farklı siyasi partilerle temsil olunabilirliğine vurgu yapılmaktadır. Özelde siyasi düşünce olarak bir çoğulculuk işaret edilerek toplumun farklı kesimlerinden, inanışlarından, kültürlerinden olan bireylere değinilmeden geçildiği gözlemlenmektedir. Çoğulculuk denince mozaik bir toplum yapısı, farklılıkların saygıyla karşılandığı, hukuki ve toplumsal güvencenin yanısıra dayanışmanın tesis edildiği bir durum başlıca akla gelmektedir. Ne var ki burada bilinçli yahut bilinçsiz, çoğulculuk mefhumu sadece siyasi bir yönelim olarak ele alınmıştır. Bu haliyle hem Anayasal Vatandaşlıktaki çoğulculuk yaklaşımının hem de kavramın bizzat kendisinin eksik bir temsili olmaktan öteye geçememiştir.

BÖLÜM IV

SONUÇ VE ÖNERİLER

Vatandaşlığın, bir kavram olarak, ilkel formlarıyla birlikte M.Ö. 8.yy. Sparta'sına kadar uzandığı tahmin edilmektedir. Kavram, temelde bireyle devlet arasındaki bir ilişkilene ve bağlılık modeli şeklinde tahayyül edilir. Bu bağlılık ve ilişkilene ilk ortaya çıktığı tarihlerde ödev etiğine ve pasif bir statüye karşılık gelse de modern zamanlarla birlikte siyasi hayata katılan, kararlara etki eden aktif bir statü modeline evrilmiştir.

Geleneksel ve konvensiyonel yaklaşımların son bulması ve 17.yy.da yaşanan keskin kırılmaların sonucu olarak ortaya çıkan modernitenin bireysel, toplumsal ve politik alandaki dönüşüme etkisi ile vatandaşlık, modern bağlamlarla yeniden düşünölmeye başlanmıştır. Bu sebeple modernite öncesindeki toplumsal düzen uzun asırlar boyu siyasi ayrıcalıklar üzerinden oluşturulduğundan, sosyal ve siyasi hayata katılım hakkı sadece çok az kişi veya çevreler tarafından kullanılabilmiştir. Hele ki uzun yıllar boyunca krallık, imparatorluk ve mutlak monarşi başta olmak üzere çeşitli monarşi türleri ile dünya toplumlarının yönetildiği düşünölmünce, asırlar boyunca insanların hak ve hürriyetlerinden mahrum bırakıldığı gerçeği ortada durmaktadır. Çeşitli dönemlerde çeşitli sebeplerle geleneksel olan bu algı kimi zaman yavaş kimi zaman da hızlı bir şekilde aşınmaya yüz tutmuştur. Feodal sistem ve monarşilerin iyice zayıflayıp iyiden iyiye miadını doldurmaya başlamasıyla geleneksel vatandaşlık anlayışı da zayıflayıp terkedilmek zorunda kalmıştır. Günümüz bağlamındaki vatandaşlık kavramı, modern ulus devletlerin kurulmasıyla kendini bir zorundalık olarak dayatmıştır. Artık köylü, kasabalı, kentli, kul, tebaa gibi kavramlar yerini yavaş yavaş “millet” ve “ulus” gibi modern kavramlara bırakmıştır.

Modern ve ulus devletlerle birlikte değışen bu kavramların harcı olarak da ilk dönemler “milliyetçilik” tercih edilmiştir. Ki o dönemler kullanışlı olan bu yaklaşım günümüzde de kimi ulus-devletler tarafından halen kullanılmaktadır. Zira ortaya çıkan bu yeni devletler ölkelerinin çıkarları ve siyasi yetimleri için milliyetçilik etrafında birleşerek baskın kültür potasında toplumdaki diğer kültürleri eritme gayretinde olmuşlardır. İnsan hakları konusundaki klasik düşünce de bu gayrete payanda kılınarak, yaklaşımın uzunca süre ölkelerin temel dinamiği olmasında başat rol oynamıştır. Modern dönemlerle birlikte eşitlikçi, demokrat ve evrenselci öğeler öne çıkartılsa da birçok ölkede uygulamada başarısız olmuş, kendini demokrat addeden ölkeler de bile uzun yıllar siyasi yaşama katılım sınırlı seviyede tutulmuştur. Bunu takip eden yıllarda modernin evrenselci olma ve kitle mantığına dayanan yaklaşımı ile Post-modernin bireyci ve her türden farklılığı olumlayan yaklaşımı arasında

yaşanan sarkaç nedeniyle vatandaşlık kavramını yeni bir temsile kavuşturmada çeşitli tartışmalar yaşanmıştır. Liberal Vatandaşlık, Küresel Vatandaşlık, Radikal Demokratik Vatandaşlık ve Anayasal Vatandaşlık başta olmak üzere çeşitli teoriler ortaya atılmış ve meselenin çözümüne dair kuramsal çalışmalar yapılmıştır.

Günümüzde vatandaşlık, sacayaklarından biri olan siyasi bir kimliğe atıfla da tanımlanmaktadır. Bu bağlamda vatandaşlığın bireye yüklemiş olduğu hem siyasi kimlik hem de ödev ve yükümlülükler, özellikle ulus-devletlerde daha belirgin olarak görülmektedir. Modern dünya ile birlikte ulus- devletlerin, toplumu birleştirme harcı olarak milliyetçilik ögesini kullanmak zorunda kaldıklarını daha önce söylemiştik. Bu sebeple gelişen ve değişen dünyada çok kültürlü toplum yapısına sahip olup halen ulus-devlet anlayışını sürdüren ülkelerde, çoğunlukla siyasi bir koz ve ayrıcalık nişanesi olarak kullanılan bu milliyetçilik ögesi etnik, din, dil ve cinsiyet temelli problemlerin yaşanmasında olası bir faktör haline gelebilmektedir. Küreselleşme yönünde büyük bir eğilim gösteren günümüz dünyasında çok kültürlü ulus-devletlerin vatandaşlık temsillerinde sıkışmalar yaşadığı açıktır. Özellikle ortaya çıkışından beri yaklaşık bir asır geçmesine rağmen halen ilk günkü temsillerinde direten ulus-devletlerde bu sıkışma hali daha belirgin hale gelmiştir. Bir yandan bu sıkışmalara çözüm bulmak diğer yandan ulus-devlet anlayışından kopmak istemeyen ülkelerin insan haklarına dayalı, eşitlikçi, kapsayıcı ve demokratik bir anayasa tesis etmeleri artık zorunluluk haline gelmiştir.

Türkiye örneği üzerinden ele aldığımız Anayasal Vatandaşlık ve uzantıları olan demokratiklik, eşitlik, çoğulculuk ve çok kültürlülük gibi kavramlara baktığımızda genel olarak bu kavramların ilkel formlarıyla karşılaşmaktayız. Demokrasi ile yönetimi çok eskiye dayanmayan, ancak cumhuriyet ile birlikte demokrasi ilkelerinin yavaş yavaş deneyimlenmeye başlanması gibi durumlar bunun sebeplerinin başında gelmektedir. Osmanlı'dan devralınarak yeni bir yönetime geçilmesi ve bu yeni yönetimin de cumhuriyet olarak tercih edilmesi kuşkusuz ki çok kıymetlidir. 1924 tarihindeki anayasa Türkiye Cumhuriyeti tarihindeki ilk anayasa olup ulusal egemenlik hatları etrafında şekillenmiş ve Türk üst kimliği referansı ile oluşturulmuştur. Öyle ki 1924 anayasası oylamasında "Türkiye ahalisine din ve ırk farkı olmaksızın vatandaşlık itibarıyla Türk ıtlak olunur (denir)" maddesindeki "Türklük" referansı 1924 anayasasında ırkı önceleyerek yapılmaya dahi o dönem bile tartışmalara sebep olmuştur.

1961 ve 1982 anayasalarında da aynı ulusal egemenlik vurgusu güçlü bir şekilde korunmuştur. Ne var ki 1961 ve 1982 anayasaları, öncesinde yaşanan darbelerin güdümünde yapılmıştır. Demokrasilerde ise darbelerin hoş karşılanmadığı hepimizce malumdur. Zira

darbeler her ne saikle yapılırsa yapılsınlar, temelde halk iradesinin yok sayılmasının bir sonucuna tekabül ederler. Yaşanan bu iki darbeden de anlaşılacağı üzere Türkiye’de demokrasi ilkelerinin henüz tam oturmadığı anlaşılmaktadır. Bu yüzden halen 1982 darbe anayasasıyla yönetiliyor olmamız beraberinde büyük tartışmaları da getirmektedir. Öte yandan gelişen ve değişen dünya, bireyin de gelişim ve değişimine doğrudan etki etmektedir. Tarihsel olarak da devlet ve birey hiçbir dönemde birbirinden bağımsız düşünülememiştir. O halde ne bireyi 100 yıl öncesinin bireyiyle ne demokrasi temsilleri ne de ülke yönetimlerini 100 yıl öncesinin yönetim tarzıyla düşünmemiz olanaklıdır.

Vatandaşlık anlayışındaki büyük kırılmaların son 100 yıl içerisinde gerçekleşmesi, dünya genelinde bu süreçteki büyük değişimlere paralel olarak yaşanmıştır. Özellikle iki büyük paylaşım savaşı başta olmak üzere, Avrupa’daki soğuk savaş döneminin izleri ve sonrasında yaşanan büyük göç dalgaları, birçok ülkede etnik ve kültürel çeşitliliği de beraberinde getirmiştir. Bu çeşitliliği barındıran kimi ülkeler hızlıca bir aidiyet duygusu oluşturmak için yeni vatandaşlık temsilleri arayışına girdiler. Buna ek olarak dünyadaki sömürgelerin bağımsızlıklarını kazanması ve akabinde evrensel olan hak ve özgürlükleri kendileri için de talep etmeleri yeni temsillerin arayışında sürece ivme kazandırmıştır. Evrensel ölçekte artan bilinç, hem bireyin artık eski usullerle bir ödev etiği ve yükümlülük olarak değil insani ve eşit haklarla donatılmış bir vatandaş olma talebini hem de toplumdaki farklı grupların kendi kültür ve yaşam biçimini yaşamak istemesinin önünü açmıştır. Bununla birlikte insan haklarına verilen önem gün geçtikçe artmış, bunun etrafından birleşen evrensel ölçekte kurumlar hayata geçirilmiştir. Modern dünyanın bir üyesi ve buna entegre olmak isteyen ülkelerin yaşanan bu demokratik gelişimlere kayıtsız kalamayacağı da bir gerçektir. Yeni dönemde modern toplum, insan hakları ve birey temelinde bir diskur etrafında birleşmiş, bu minvalde toplumsal birliktelik ve uyum yönünde bir değişimi esas edinmiş gibi görünmektedirler. Türkiye’nin de 1987 tarihli Avrupa Birliği üyelik süreci bu anlamda atılmış ilk büyük adım olarak karşımıza çıkmaktadır. Avrupa Birliği’nin 2. Dünya Savaşı sonrası yeni yapısı ve işçi göçleriyle birlikte değişen yüzü onların demokratik ilkeleri hızlı bir şekilde temsiliyete kavuşturmaya itmiştir.

Türkiye ayağına dönecek olursak, demokratikleşme hareketlerinin aslında Avrupa Birliği üyelik süreci ile gerçek bir zemine kavuştuğunu söylememiz olanaklıdır. Bunun öncesinde genellikle askeri ve siyasi bir havanın hâkim olmasının yanı sıra ve 1961-1982 anayasalarının oluşumunda bizzat ordunun etkili olduğunu bu yüzden de sivil ve olağan dönemlerde yapılmış anayasalar olmadığını bilmekteyiz. Askeriye eliyle yapılmış bu anayasalar, öncelikle toplumun nizamını incelemiş ve bu yüzden insan hakları ve dolayında

bir anlayışın arkaplana atılmasıyla nihayet bulmuştur. Bu da çeşitli kültürlerden meydana gelen Türkiye toplumunda demokratik ilkelerin geç yayılmasına ve demokratikleşme sürecinin sancılı geçmesine sebebiyet vermiştir. Ders kitaplarını analiz ederken de sıkça karşılaştığımız “Türklük” üst kimliğinin darbe anayasalarıyla ve ulus-devlet anlayışına müzahir bir şekilde topluma dayatıldığını görmekteyiz. Bu darbe anayasalarının hazırlanış şekli ve bu süreçte meclisin bir danışma organı olmaktan öteye geçememesi askeri bir üslup ve anlayışın anayasalara büyük ölçüde yansmasıyla neticelenmiştir.

Nihayet hükümet politikaları, yaşanan askeri darbeler ve gölgesindeki anayasal süreçler bir bütün olarak değerlendirildiğinde uzun yıllar demokrasinin kimi ilkelerinden uzak, saf yöneten-yönetilen biçimde bir Türkiye manzarası ortaya çıkarmıştır. 1990’ların sonuna kadar da bu bozuk hava etkisini sürdürmüş, eğitim dahil, tüm toplumsal kurumlar bu anlayışın gölgesinde varlıklarını sürdürmüştür. İncelediğimiz kitaplarda da bu yönetim biçimlerinin izleri açıkça görülmektedir. Ancak 1990’ların sonunda insan hakları ve demokrasi ekseninde bir anlayışın ilk örneklerini görmeye başladığımız kitaplar, bu döneme kadar çoğunlukla kültürleri bir potada eritme ve üst kimlik etrafında tüm farklılıkları birleştirme fikriyle oluşturulmuştur. 1987 yılında Avrupa Birliği üyelik süreci ile başlayan yeni dönemde, mevcut anayasa günümüze dek 16 kez revize edilmiştir. Bu da 1982 anayasasının günümüz koşullarına uymadığını ya da uyarlamak için daha çok efor gerektirdiğinin en açık kanıtlarından biridir.

1968-2018 yılları arasında Türkiye’nin demokratikleşme noktasında epey yol kat ettiği açıktır. Özellikle belirttiğimiz üzere 2000’lerin başından bu yana bu gelişim ivme kazanmıştır. Bu ivmenin inişli çıkışlı olması kuşkusuz ki siyasi iktidarların tercih etmiş olduğu yaklaşımlarla yakından ilişkilidir. Ne var ki tek başına siyasi iktidarlar bu problemlerin çözümünde yeterli olamamaktadır. Zira mevcut anayasanın keskin hatları ve sert yapısı herkes için bağlayıcı olup hareket alanı vermemekte bunun yanısıra yapılmış olduğu dönemle günümüz dünyasına seslenmekte yetersiz kalmaktadır. Günümüz demokratik ülkelerindeki anayasalar, çoğunlukla insan hakları ekseninde ve toplumsal uzlaşma yoluyla oluşturulmaktadır. Toplumun ortak paydası gözetilerek inşa edilen metinler, bir arada sorunsuz yaşamının teminatı niteliğindedir. Modernleşme hareketleriyle birlikte gün geçtikçe küreselleşen dünyada yeni gelişmelere uyum sağlayabilen ülkelerde anayasalar, kısmi değişimlerle günümüze uyarlanabilirken uyum sağlamada problem yaşayan ülkelerde yeni anayasa oluşturma yoluna gidilmektedir. “Modern anayasalar varoluşlarını, vatandaşların kendi kararlarıyla özgür ve eşit haktaşlar olarak bir arada topluluk oluşturma düşüncesini ortaya atan akıl hukukuna borçludurlar. Toplu yaşamın pozitif hukukun araçlarıyla

meşrulaştırılması istendiğinde, karşılıklı kabullenilmesi gereken hakları tam olarak yürürlüğe koyan, anayasadır.” (Habermas, 2002, s. 111).

Türkiye henüz 100 yılını doldurmamış cumhuriyet tarihinde toplamda 3 kez ve genellikle anti-demokratik yöntemlerle anayasa değişikliğine gitmiştir. Bu yasalar da genellikle halkın rızası ve talebi doğrultusunda oluşturulan yasalar olmamıştır. Bu sebeple Türkiye’de, en azından pratik olarak, modern dünyaya ait bir kavram olan “Anayasal Vatandaşlık” kavramı ve içerdiği farklılıklara saygı, toplumsal uzlaş, çok kültürlülüğü destekleme, demokratik kurumlar gibi öğeler ne anayasada ne de eğitimde kendine yeteri kadar karşılık bulabilmiştir. Toplumun bir arada yaşamasının temel vesikası olan anayasalar, şayet 90’ların başında yıkılan Sovyet Rusya tarzı kapalı sisteme sahip bir ülke tarafından yapılmıyorsa, küresel dünyaya paralel bir şekilde hazırlanmak zorundadır. Türkiye’nin de başta AB süreci olmak üzere AGİT, COE, BM, GDAÜ, G20 gibi çeşitli uluslararası kuruluşlara üye olması, tarafını modern dünyaya uyum ve küresel bir iletişimden yana kullandığını göstermektedir.

AB süreci Türkiye’nin demokratikleşme yolunda ve yeni bir vatandaşlık anlayışı hedefinde kritik rol oynamıştır. AB’ye uyum süreciyle, insan hakları alanındaki reformlar buna açık bir örnektir. Reform süreci bir bakıma vatandaşlığın baştan sona revizyona tabi tutulmasını gerektirmiştir. Çünkü Türkiye’de devletin tanımladığı vatandaşlık anlayışı toplumun tamamını kapsamaması bakımından sorunluydu.

21.yy.ın başında, Türkiye’de, havanın demokratikleşme yönünde değişmesi, insan hakları ve hürriyetlerine yapılan vurgunun artması, toplumsal düzeyde de rahat bir ortamın oluşmasını sağlamıştır. Bu yakalanan hava, yeni anayasa çalışmalarında başta kapsayıcı bir vatandaşlık temsili olmak üzere toplumsal hayata dair yapılacak olan diğer tüm düzenlemeler dahil, toplumsal vicdanı gözetken ve daha demokratik bir metin ortaya çıkmasını sağlayacak atmosferdedir.

Siyasi hayattaki değişimler hem toplumun bireylerini hem de toplumu ilgilendiren kurumları derinden etkilemektedir. 1968 yılından bir projektör koyarak bakmaya çalıştığımızda, 2000 yıllarına dek çoğunlukla askeri vesayet ve milliyetçilik yaklaşımlarının gölgesinde bir Türkiye portresi ortaya çıkmıştır. Bu durum toplumu ilgilendiren her alanda olduğu gibi eğitim alanında da ciddi bir şekilde etkisini hissettirmiştir. Milliyetçilik ve ulus-devlet anlayışını içeren öğelerin sıklıkla ders kitaplarında yer alması bugün bile süren tartışmalardan da anlaşılacağı üzere amaçlanan toplumsal birlikteliği tam olarak sağlayamamıştır. İncelemiş olduğumuz kitaplarda vatandaşlık tanımı ve toplumun özellikleri sıralanırken genelde üst kimlik olarak “Türklük” potası tercih edilmiş, kültürde birlik,

yaşamda birik, gelenekte birlik anlayışıyla da toplumsal farklılıklar tek bir merkeze indirgenmek istenmiştir. Cumhuriyetin ilk yıllarında yapılan vatandaşlık tanımındaki “Türklük” vurgusu bir etnisite gözetilerek yapılmasa da zamanla içi milliyetçilik öğeleriyle dolmuş, ayrıcalıklı bir statü olarak algılanır hale gelmiştir. Darbeler sonrası, işin ehli olmayan kimseler ve askeri yöneticilerin gözetiminde oluşturulan anayasalar, insan hakları veya temel hak ve özgürlüklerdense devletin bekasını önceleyen bir metin oluşturma gayretinden hareket oldukları için bu milliyetçilik hali derinleşerek sürmüştür. Ne var ki 1990’ların sonuna kadar bu havanın gölgesinde olan ders kitapları, 2000 yılından itibaren demokratikleşme hareketiyle birlikte çoğulculuk, eşitlik ve özgürlük gibi demokrasi ilkelerini sıklıkla vurgulayan bir hale gelmiştir. En modern ve aynı zamanda en güncel yaklaşımı gördüğümüz ders kitabı olan 2018 tarihli ders kitabı, “Anayasal Vatandaşlık” ekseninde değerlendirdiğimizde ilkelerinin tamamını olmasa bile bir kısmını yansıtmaktadır. Bu yönüyle eğitimde demokrasi ilkelerinin bir gelişim gösterdiği açıktır. Fakat yine de ders kitaplarının “Anayasal Vatandaşlık” ekseninden hareketle oluşturulmadığı, öyleyse bile, kitaplara yansıyan düşüncenin bu izlenimi vermediği görülmektedir.

Değişen dünya ve paralelinde insan hakları vurgusunun gün geçtikçe artması, özellikle demokrasi ve hukuk devleti ilkeleri ile hareket eden Türkiye gibi çok kültürlü ülkelerde, anayasal zeminin kapsayıcı olması gerekliliğini kaçınılmaz kılmaktadır. Bu bağlamda ele aldığımız Anayasal Vatandaşlık anlayışının eşit temsiliyet, farklılıklara saygı, her türlü etnik ve dinsel kimlikten arındırılmış kapsayıcı bir anayasa gibi demokratik toplum önerileri toplumsal uzlaşa adına alternatif bir çözüm olarak önümüzde durmaktadır.

Anayasalar toplumsal hayatı düzenleyen bağlayıcılığı kesin ve temel metinler olduğu için eğitim dahil her alan bunun etkisini yoğun bir şekilde hissetmektedir. Eğitim kitapları, dönemin anayasası başta olmakta üzere iktidar yaklaşımları, siyasi hava gibi çeşitli sebeplerin güdümünde oluşturulmaktadır. Hiçbir kurum anayasadan bağımsız hareket edemeyeceği gibi eğitim kurumları ve kitapları da anayasanın ön gördüğü ya da müsaade ettiği ölçüde hareket etmektedir. Bu sebeple demokratikleşme hareketinin ilk halkası toplumun temel taşlarından biri olan anayasalar olmalıdır. Yapılacak yeni bir demokratik anayasa veya vatandaşlık tanımı, bireyi topluma hazırlayan ilk alanlardan biri olan Sosyal Bilgiler dersindeki vatandaşlık anlayışını da doğrudan etkileyecektir. Böylelikle günümüz koşullarına uygun, çok kültürlülük ekseninde, demokratik ve tüm kesimlerin dahil edildiği bir vatandaşlık tanımıyla ilk kez Sosyal Bilgiler dersinde karşılaşacak olan birey, toplumsal farklılıklara saygılı bir referans ile daha sağlıklı ve daha demokratik bir toplumsal entegrasyon süreci yaşayacaktır.

İncelemiş olduğumuz kitaplardan da anlaşılacağı üzere eğitim alanında demokratik bir değişiklik veya yenilik görmek istiyorsak öncelikle anayasal düzeyde bir değişim sağlamamız gerektiği açıkça görülmektedir. Eğitimi anayasal ilkelere bağimsız düşünemeyeceğimiz ve aksi bir yerde konumlandıramayacağımız için ilk olarak yeni bir anayasal düzenlemenin hayata konulması gerekmektedir. Yukarıda da saymaya çalıştığımız sebeplerin ışığında öncelikle sivil, modern ve kapsayıcı bir anayasa oluşturulmasını ve akabinde demokrasi ilkelerinin hakim kılındığı eşitlik, çoğulculuk, çok kültürlülük gibi kavramların ekseninde ders kitaplarının yeniden yorumlanmasını çalışmamız bağlamında naçizane önermekteyiz.

KAYNAKÇA

Acar, M. (2002), “*Ekonomik, Siyasal ve Kültürel Boyutlarıyla Küreselleşme: Tehdit mi, Fırsat mı?*”, Liberal Düşünce Dergisi, Kış-Bahar, 2002.

Adolf Berger (1953), *Encyclopedic Dictionary of Roman Law*, Union, N.J. :Lawbook Exchange, The American Philosophical Society, Philadelphia.

Akad, M. (1974), “*Machiavelli, Bodin ve Hobbes’da Monarşi Anlayışı*”, İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası, (40) 14 .

Akça, G. (2020), *Kimliksiz Vatandaşlık Mümkün mü?*, Uluslararası Toplum ve Kültür Çalışmaları Dergisi, 5, ss. 126-135.

Akkoç, A. (2014), *Yunan Demokrasisinin Kavramsal Yönü ve Toplumsal Arka Planı*, Sosyal Bilimler Dergisi, (16) 1, ss.31-44.

Aktay, Y.(2011), *Siyasal Temsil ve Yeni Anayasa*, Stratejik Düşünce, 19, s. 5–9.

Akpınar M., Gültekin G., Nohutcu M., Özerdoğan P. ve Aygün S. (2018), Ortaokul ve İmam Hatipler Ortaokulu Sosyal Bilgiler 7. Sınıf Ders Kitabı, İstanbul, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.

Akşit N., Sanır F. ve Asal T. (1976), Sosyal Bilgiler 3. Sınıf, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi.

Akşit N., Sanır F. ve Asal T. (1979), Sosyal Bilgiler 3, İstanbul, Milli Eğitim Basımevi.

Akşit N., Sanır F. ve Asal T. (1983), Ortaokul Sosyal Bilgiler 3, İstanbul, Milli Eğitim Basımevi.

Akşit N., Sanır F. ve Asal T. (1984), Ortaokul Sosyal Bilgiler 3, İstanbul, Milli Eğitim Basımevi.

Akşit N., Sanır F. ve Asal T. (1982), Sosyal Bilgiler 3. Sınıf, İstanbul, Milli Eğitim Basımevi.

Amnesty Universal Report, (1998), *An overview of Amnesty International's Annual Report*, Annual Report Summaries 1998.

Arslan, F. (2015), *21. Yüzyılda Kadın Hakları*, International Journal of Social Sciences and Education Research, (1) 3, ss. 730-739.

Bağlı, M. ve Özensel, E. (2005) *Çok kültürlü Vatandaşlık*, Konya, Çizgi Kitabevi Yayınları.

Bakırgezer, G. (2008) *Antik Yunan Düşüncesinde Kölelik*, A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, 63/1.

Cartwright, M. (2019), “Ancient Greek Society.” *Ancient History Encyclopedia*. Ancient History Encyclopedia, 15 May 2018. Web. 30 Jan 2019.

Clarke, P.B (1994), *Citizenship*, Londra: Plato Press.

Coşkun, V. (2009), *Anayasal Vatandaşlık*, Köprü Düşünce, s.105.

Coşkun, V. (2009), *Anayasal Vatandaşlık, Toplumsal Barışın İnşası Sivil Bir Anayasa Arayışı*, Heinrich Böll Stiftung Derneği, İstanbul. ss. 81-87.

Çakıroğlu O., Dal K. ve Özayağan İ. A. (1992), *Vatandaşlık Bilgileri 3*, İstanbul, Milli Eğitim Basımevi.

Çetinkaya, E. (2020), *1792-1815 Devrim Savaşları: Özgürlük ve Yurtseverlik Mücadelesi*, Ahi Evran Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, (4) 1, ss.56-72.

Çiftçi F., Yüksel İ., Yıldız R., Kıvrak M., Öztürk R., Efe F. ve Cereno A. (2005), *İlköğretim Vatandaşlık ve İnsan Hakları Eğitimi 8*, İstanbul, Milli Eğitim Bakanlığı Devlet Kitapları.

Demir, H. (2019), *Yurttaşlık Düşüncesi Bağlamında Ulus Devlet ve Sorunları*, Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe Anabilim Dalı, Ankara.

Demirtaş M., ve Demirtaş H. (1969), *Sosyal Bilgiler 4*, Ankara, Kardeş Matbaası.

Dinçkol, B. (2017), *Atina Demokrasinden Roma Cumhuriyetine: "Demos"tan "Populus Romanus"a*, Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları Dergisi, (23) 3, ss. 751-765.

Doğan, V. (2013), "*Anayasal Vatandaşlık Kavramı Üzerine*" <http://milliyetcidusunce.org/anayasal-vatandaslik-kavrami-uzerine/>, 29.03.2015 (erişim: 11.08.2021).

Erdem, H. F. (2012), *Anayasal Vatandaşlık ve Anayasa*, Liberal Düşünce, (17) 66, ss. 49-56.

Ergin, G. (2015), "*Antik Yunan Sosyal Tarihi*". İstanbul Üniversitesi Açık ve Uzaktan Eğitim Fakültesi. İstanbul.

Erkış U. İ. (2013), *Ulus-Devletin Tarihsel Gelişimi Üzerine*, Selçuk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi, (13) 26, ss. 55-75.

Gezer, K. (1998), *Vatandaşlık ve İnsan Hakları Eğitimi*, İstanbul, Özer Yayınları.

Güllüpınar, F. (2012), *Eşitsizlik ve Toplumsal Tabakalaşma Açısından Vatandaşlık Üzerine Sosyolojik Bir Analiz*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilimler Fakültesi Dergisi, (67) 1, ss. 81-109.

Güngör, M. (2017), *Bir Kimlik İnşası Olarak Ulus-Devlet Yurttaşlığı ve Yurttaşlık Kavramının Dönüşümü*, Mersin Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, (2) 13, ss. 438-464.

Habermas, J. (2002), "*Öteki olmak, Öteki'yle Yaşamak*", (Çev. Aka, İ.), İstanbul, Yapı Kredi Yayınları.

Heater, D. (2007), *Yurttaşlığın Kısa Tarihi*, (Çev. Üst. D. M.), İstanbul, İmge Kitabevi.

Kalfa C. Ve Ataay F. (2015), *Rousseau ve Çoğunlukçu Demokrasi Anlayışı*, Alternatif Politika, 7 (3).

Kaya, A. Ve Tarhanlı T. (2005), “*Türkiye’de Azınlıklar ve Anayasal Yurttaşlık*”, *Türkiye’de Çoğunluk ve Azınlık Azınlık Politikaları: AB Sürecinde Yurttaşlık Tartışmaları*, (Der. Kaya A. Ve Tarhanlı T.)

Kızıl, Ç., “*Ulus-Devlet ve Milliyetçilik*”, <https://birikimdergisi.com/guncel/165/ulus-devlet-ve-milliyetcilik>, 2007, (erişim: 10. 08. 2021).

Komisyon. (2015), *İlköğretim Sosyal Bilgiler Ders Kitabı 6. Sınıf*, İstanbul, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.

Korkut, L. (2015), *Siyasi Kimlik Olarak Vatandaşlık: Türkiye’de ve Dünya Devletlerinde Anayasal Vatandaşlık Tanımları*, İstanbul Medipol Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, (2) 1, ss. 5-41.

Köktaş, M. (2014), *Amerikan Aydınlanması: Bir Giriş Denemesi*, Liberal Düşünce, 19 (73-74),ss. 109-137.

Kösecik M. ve Ozulu S. (2016), *Anayasal Vatandaşlık ve Türkiye’de Yeni Anayasa Yapım Sürecinde Siyasi Partilerin Vatandaşlık Söylemleri*, Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, (21) 2, ss.513-537.

MEB (2005). *İlköğretim 1–5. Sınıflar Programları Tanıtım El Kitabı*, Ankara, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.

Morva, O. (2015), *Öznelerarası Bir İletişim Süreci Olarak Kültürel Vatandaşlık*, Hacettepe Üniversitesi İletişim Fakültesi Kültürel Çalışmalar Dergisi, (2) 1, ss. 133-152.

Öğün, S. S. (1997), *Politik Kültür Yazıları*, Bursa: Asa Yayınevi.

Özbudun, E. (2009), *Türkiye’nin Anayasa Krizi*. Ankara: Liberte Yayınları.

Özdemir, Y. (2007), *İlk Cumhuriyet Ya da Sparta’yı Anlamak*, Atatürk Üniversitesi Kazım Karabekir Eğitim Fakültesi Dergisi, 15.

Öztürk, Y. (2002), *ilköğretim Vatandaşlık ve İnsan Hakları Eğitimi*, İstanbul, Altın Kitaplar.

Parmaksızoğlu İ., Erdem S. ve Konuk İ. (1972), *Sosyal Bilgiler Orta 3*, İstanbul, Remzi Kitabevi.

Parmaksızoğlu İ., Erdem S. ve Konuk İ. (1974), *Sosyal Bilgiler Orta 3*, İstanbul, Remzi Kitabevi.

Parmaksızoğlu İ., Erdem S. ve Konuk İ. (1975), *Sosyal Bilgiler Orta 3*, İstanbul, Remzi Kitabevi.

Parmaksızoğlu İ., Erdem S. ve Konuk İ. (1987), *Vatandaşlık Bilgileri Ana Ders Kitabı Ortaokul 3*, İstanbul, Milli Eğitim Basımevi.

Peker, Ç., *Anayasal Vatandaşlık ve Çokkültürlülük Üzerine Eleştiri*, <https://www.kirmizilar.com/tr/index.php/genclerden/2307-anayasal-vatandaslik-ve-cok-kulturluluk-uzerine-elestiri>, 2007, (erişim 21. 07. 2021).

Polat, E. (2010), *Anayasal Vatandaşlık*, Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Hukuku Anabilim Dalı, Ankara.

Sander, O. (2006), *Siyasi Tarih İlk Çağlardan 1918'e*, Ankara, İmge Kitabevi Yayınları.

Sarıpek, B. D. (2006), *Sosyal Vatandaşlık ve Günümüzde Yaşadığı Dönüşüm*, Çalışma ve Toplum, 2, ss. 67-95.

Sarıtaş, D. Ö. (2009), “*Romalı Kadın, Ne kadın, Ne değil*”, Uluslararası Mutidisipliner Kadın Kongresi.

Say, Ö. (2003), *20. Yüzyılda Yaşanan Sosyal Değişme Dinamikleri ve Kültürel Çözümlemeler Açısından Küreselleşme*, Sosyoloji Konferansı, (0) 28, ss. 61-76.

Saygılı, A. (2014), *Jean Bodin'in Egemenlik Anlayışı Çerçevesinde Kralın İki Bedeni Kuramına Kısa Bir Bakış*, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, 63 (1), ss. 185-198.

Schefold, D. (1973), *Rousseau'nun Devlet Öğretisinin Tarihselliği ve Güncelliği*, (Çev. A. Nüşin), <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/631741> (erişim 17. 08. 2021)

Torun, Y. (2007), *İnsan Hakları*, Atatürk Üniversitesi Kazım Karabekir Eğitim Fakültesi Dergisi, 16, ss. 416-424.

Töre, N. (2027), “*Değişen Dünyada Vatandaşlık*”, Uyuşmazlık Mahkemesi Dergisi, (5) 10, ss. 553-595.

Uçar, M. (2004), *Kentselden Moderne, Modernden Post Ulusallığa: Bir Aidiyet Biçimi Olarak Yurttaşlığı Sürdürebilmek*, Muhafazakar Düşünce Dergisi, (2) 1, ss. 139-154.

Ulutaş, E. (2014), *Türkiye’de Vatandaşlık ve Anayasal Süreç*, Akademik İncelemeler Dergisi, 9 (1),ss. 73-101.

Yıldırım, Y. (2019), *Fransız Devrimi’nde Yurttaşlık ve Etkilerine Dair Bir Değerlendirme*, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 21, ss. 251-271.

Yücel, M. D. (2016), *Hukuk ile Savaş Arasında Hobbes, Rosseau, Vattel ve Clausewitz*, Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi, 22,ss. 41-59.

Tatlısu, M. İ., (2018), *Amerikan Milliyetçiliği ile Irkçılık Arasındaki İlişki: Etnik Ayrımcılığın Irkçı Boyutları*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, (5) 12, ss.34-41.

Topuzukanamış, E. Ş., (2013), *Anayasal Vatanseverlik Kavramının Anlamı, Amaçları ve Bu Kavram Işığında Geçmişle Yüzleşme Politikaları*, Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, (14)1, ss.133-168.

Zabunoğlu, G. H., (2018), *Günümüzde Ulus Devlet*, Erciyes Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, (13) 1, ss. 536-

